

ΡΕΑ ΚΑΚΑΜΠΟΥΡΑ-ΤΙΛΗ

Σχέδια Διδασκαλίας

Διαθεματικό Εκπαιδευτικό Υλικό για την Ευέλικτη Ζώνη. Α΄-Β΄ τάξεις του Δημοτικού Σχολείου, Αισθητική Αγωγή – Διδασκαλία της Ελληνικής Νοηματικής Γλώσσας – Ενδυμασία – Λαϊκός Πολιτισμός, Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων / Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα 2001, σς. 57-76 και στο Διαθεματικό Εκπαιδευτικό Υλικό για την Ευέλικτη Ζώνη. Γ΄-Δ΄ τάξεις του Δημοτικού Σχολείου, Λαϊκός Πολιτισμός – Αφύπνιση στη διαφορετικότητα των Γλωσσών και των Πολιτισμών, τεύχος Α΄, Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων / Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα 2001, σς. 5-38

Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων / Παιδαγωγικό
Ινστιτούτο
Αθήνα 2001

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Διαθεματικό Εκπαιδευτικό Υλικό

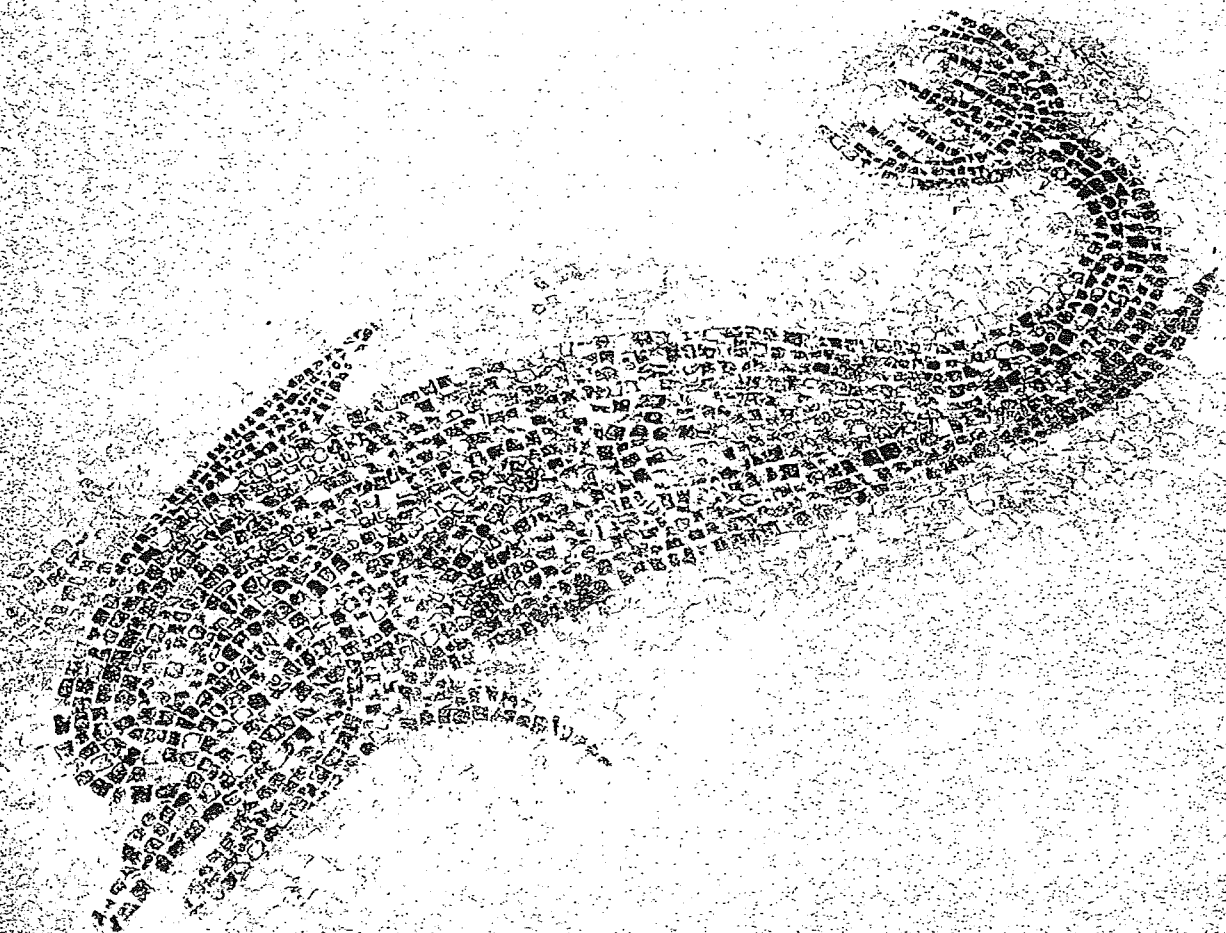
για την Ευέλικτη Ζώνη

Τεύχος Α'

Γ' - Δ' τάξεις του Δημοτικού Σχολείου

Λαϊκός Πολιτισμός

ψύπνιση στη διαφορετικότητα των Γλωσσών και των Πολιτισμών

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΕΥΧΟΥΣ

Πρόλογος του Προέδρου του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Πρόγραμμα Διδασκαλίας του Λαϊκού Πολιτισμού

Επιστημονικός Υπεύθυνος:

Μ.Γ. Μερακλής, Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών

Επιστημονική Συνεργάτης:

Ρ. Κακάμπουρα- Τίλη, Δρ. Λαογραφίας

5

Εισαγωγή

7

Σχέδια Διδασκαλίας

19

Παραρτήματα

Πρόγραμμα Διδασκαλίας του Λαϊκού Πολιτισμού στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση: Παρουσίαση και Αξιολόγηση

41

Γλωσσικά και Λογοτεχνικά Κείμενα στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση:

Η συμβολή της Λαογραφίας στην πληρέστερη αξιοποίησή τους

58

Δραματοποίηση Λαϊκών Δρώμενων στο Σχολείο

72

ΠΙΛΟΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

Αφύπνιση στη διαφορετικότητα των Γλωσσών και των Πολιτισμών

Eveil aux langues- Janua Linguarum

Εθνική Εκπρόσωπος - Επιστημονική Υπεύθυνη:

Β. Καγκά, Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

87

Ευαισθητοποίηση

91

Γλωσσικό πορτρέτο

99

Προφορικός λόγος- Μέρος Α΄

109

Προφορικός λόγος- Μέρος Β΄

127

Γραπτός λόγος - Μέρος Α΄

135

Γραπτός λόγος - Μέρος Β΄

145

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

ΣΧΟΛΕΙΑ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ (Σ.Ε.Π.Π.Ε.)

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΟΥ
ΛΑΪΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ**

ΤΑΞΗ Γ' - Δ'

Επιστημονική ομάδα:

Μιχάλης Γ. Μερακλής, επιστημονικός υπεύθυνος του Προγράμματος

Ρέα Κακάμπουρα-Τίλη, σύνταξη Αναλυτικού Προγράμματος – επιμέλεια
Διδακτικού Υλικού.

ΑΘΗΝΑ 2001

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το παρόν Αναλυτικό Πρόγραμμα σχεδιάστηκε και εκπονήθηκε για την καλύτερη και αποτελεσματικότερη εφαρμογή του *Προγράμματος Διδασκαλίας του Λαϊκού Πολιτισμού στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*, που υλοποιήθηκε το σχολικό έτος 1997-1998 σε τρία Δημοτικά Σχολεία –συγκεκριμένα στο 17^ο Δ.Σ. Καλλιθέας, στο 6^ο Δ.Σ. Καλλιθέας και στο 3^ο Δ.Σ. Ταύρου– και στο Γυμνάσιο του Δήμου Ιωλκού του νομού Μαγνησίας, μέσα στα πλαίσια του ευρύτερου εκπαιδευτικού προγράμματος που αφορά τα *Σχολεία Εφαρμογής Πειραματικών Προγραμμάτων στην Εκπαίδευση* (ΣΕΠΠΕ).

Είναι ευρύτερα αποδεκτό ότι το Αναλυτικό Πρόγραμμα αποτελεί ένα εργαλείο στα χέρια του εκπαιδευτικού, που τον προσανατολίζει στην καθημερινή εκπαιδευτική διαδικασία: του λέει τι πρέπει να κάνει και πότε πρέπει να το κάνει. Οι παιδαγωγοί συνήθως μιλούν για διαδικασία βελτίωσης, αναμόρφωσης ή ακόμα και μεταρρύθμισης των Αναλυτικών Προγραμμάτων των διδασκόντων αντικειμένων, ενώ σπανιότερα κάνουν λόγο για τη διαδικασία σύνταξης Αναλυτικού Προγράμματος, εκτός και αν πρόκειται για την εισαγωγή ενός νέου μαθήματος στην εκπαίδευση¹. Αυτή η τελευταία περίπτωση αφορά και την εισαγωγή της διδασκαλίας του Λαϊκού Πολιτισμού στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Η βασική αρχή που διέπει το παρόν Αναλυτικό Πρόγραμμα (Α.Π.) είναι ότι η διδασκαλία του μαθήματος δεν αποτελεί απλή και πιστή εφαρμογή του, αλλά βρίσκεται σε μια διαλεκτική σχέση με τον εκπαιδευτικό, είναι πάντα κάτι περισσότερο από ό,τι προδιαγράφεται και σχεδιάζεται μέσα σ' αυτό. Η πειραματική εξάλλου εφαρμογή του Προγράμματος στις δύο τελευταίες τάξεις του Δημοτικού σχολείου και στην Α' Γυμνασίου προσδιορίζει ένα μεγάλο βαθμό ελευθερίας στον εκπαιδευτικό όσον αφορά τη διάρθρωση της ύλης και τη μεθοδολογία της διδασκαλίας της.

Επιλέχθηκε ο ενδιάμεσος τύπος *Αναλυτικού Προγράμματος με τη μορφή Curriculum*, ο οποίος περιλαμβάνει τα τέσσερα δομικά στοιχεία του Curriculum (στόχους, περιεχόμενα, μεθοδολογικές υποδείξεις και τρόπους αξιολόγησης), σε μια μορφή ανοικτή που απλώς διαγράφει τα πλαίσια μέσα στα οποία θα αναπτυχθεί ο εκπαιδευτικός. Προσδιορίζεται το αντικείμενο του κάθε μαθήματος, η βιβλιογραφία

¹ Βλ. Βρεττός Γιάννης - Καψάλης Αχιλλέας, *Αναλυτικό Πρόγραμμα. Σχεδιασμός - αξιολόγηση - αναμόρφωση*, Αθήνα 1997, σ. 23.

και το εποπτικό υλικό, γίνονται προτάσεις διδακτικής μεθοδολογίας και αξιολόγησης των μαθητών όπου ενδείκνυται, αλλά όχι με δεσμευτικό τρόπο, αφήνοντας μεγάλα περιθώρια ελευθερίας στον εκπαιδευτικό να παρέμβει και ανατροφοδοτήσει το Πρόγραμμα με τη δική του εμπειρία².

Το παρόν Αναλυτικό Πρόγραμμα αποτελείται από έξι ενότητες μαθημάτων που καλύπτουν την ύλη του Α' τριμήνου.

² Αντίστοιχα Αναλυτικά Προγράμματα με τη μορφή curriculum έχουν συνταχθεί για διάφορα μαθήματα και τύπους σχολείων στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Για το ζήτημα αυτό, βλ. Westphalen K., *Αναμόρφωση των Αναλυτικών Προγραμμάτων*, μτφρ. Ι. Πυργιωτάκης, εκδ. Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 1982. Βρεττός Ιωάννης, *Σχεδιασμός και αξιολόγηση Αναλυτικού Προγράμματος Ιστορίας*, εκδ. Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 1987. Βρεττός Γιάννης - Καψάλης Αχιλλέας, *Αναλυτικό Πρόγραμμα. Σχεδιασμός - αξιολόγηση - αναμόρφωση*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997. Παπάς Αθανάσιος, *Η αντιπαιδαγωγικότητα της παιδαγωγικής*, εκδ. Δελφοί, Αθήνα 1999, σσ. 214-255.

Αντικείμενο και σκοπός του προγράμματος

Το αντικείμενο του προγράμματος είναι η εισαγωγή των μαθητών στο περιεχόμενο του ελληνικού παραδοσιακού και σύγχρονου λαϊκού πολιτισμού. Το πρόγραμμα περιλαμβάνει στοιχεία από την καθημερινότητα και την επίσημη ζωή της νεοελληνικής παραδοσιακής κοινωνίας (επαγγελματικές ασχολίες, παραστατικά έθιμα από την περιοχή της λατρείας ή της κοινωνικής ζωής) και γενικά από την προφορική παράδοση. Εξάλλου γίνονται αναφορές στη σχέση του πολιτισμικού παρόντος με τον πολιτισμό του παρελθόντος. Η παρουσίαση των θεμάτων του λαϊκού πολιτισμού ακολουθεί τη λογική του κυκλικού χρόνου της παραδοσιακής κοινωνίας (παρουσίαση παραγωγικών πρακτικών, συνηθειών, τελετουργιών κ.λπ. στα πλαίσια της εναλλαγής των εποχών).

Ο σκοπός του έργου είναι η περισσότερο συστηματική επαφή των μαθητών με την ελληνική –καταρχήν– λαϊκή παράδοση μέσα από το ειδικά για το σκοπό αυτό επεξεργασμένο πρόγραμμα.

Στόχοι του προγράμματος

A. Στόχοι γνωστικού επιπέδου

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές όψεις του παραδοσιακού και σύγχρονου λαϊκού πολιτισμού βασισμένες στα πορίσματα της σύγχρονης λαογραφικής επιστήμης
2. Να γίνει περισσότερο κατανοητή στους μαθητές η διαδικασία εξέλιξης του σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού.

B. Στόχοι με τη μορφή δεξιοτήτων και μορφών συμπεριφοράς

Αυτοί είναι οι πιο σημαντικοί στόχοι. Επιδιώκεται στο μέτρο του δυνατού:

1. Η συνειδητοποίηση της εθνικής και της τοπικής ταυτότητας των αυριανών Ελλήνων πολιτών της Ενωμένης Ευρώπης,
2. Η ενίσχυση της συλλογικότητας και της συνεργασίας και άλλων αξιών του πολιτισμικού παρελθόντος, οι οποίες έχουν λόγο υπάρξεως και λειτουργικότητα στο σύγχρονο πολιτισμό της Ελλάδας, ώστε οι μαθητές / τριες να διερευνήσουν το τρόπο με τον οποίο βίωσαν και συνεχίζουν να βιώνουν ως σήμερα, τη

καθημερινότητα και την επίσημη ζωή, τη διαχρονική θεώρηση του παρελθόντος και την εύρεση της συνέχειας ή ασυνέχειας των εθίμων στο χώρο και το χρόνο.

3. Να κατανοήσουν τους όρους: πολιτισμός, λαϊκός πολιτισμός, έθιμα, παραδόσεις.
4. να διαπιστώσουν μέσα από παραδείγματα, ότι ο πολιτισμός είναι δυναμικός στο χώρο και το χρόνο.
5. Να αναφερθούν σε περιόδους που περιλαμβάνουν τον εποχιακό κύκλο.
6. Να γνωρίσουν τις ομοιότητες και τις διαφορές των εθίμων από περιοχή σε περιοχή, από γενιά σε γενιά.

Μακροπρόθεσμος στόχος: Η καλλιέργεια, μέσα στη συνείδηση των μαθητών, της ιδέας μιας απώτερης κοινότητας των Ευρωπαϊκών λαών, η οποία και έχει τη δύναμη να δρα ενοποιητικά, ακόμα και στις περιπτώσεις όπου σημειώνονται σημαντικές αποκλίσεις.. Αυτό μπορεί να καταφανεί με την ανάλογη επιλογή χαρακτηριστικών παραδειγμάτων (κάτι που είναι ιδιαίτερα εύκολο προκειμένου περί λαϊκών πολιτισμών) ότι υπάρχουν, παρά τις διαφορετικές ιστορικές συνθήκες που επικράτησαν, σε ορισμένες περιπτώσεις, στους διάφορους λαούς της Ευρώπης, και παρά τις υφιστάμενες διαφορές (κάποτε πολύ σημαντικές) μεταξύ των λαών αυτών, κοινές πολιτισμικές βάσεις.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Ως ενδεικτική βιβλιογραφία για τη στήριξη της δράσης μπορεί χρησιμοποιηθεί:

1. ΚΕΙΜΕΝΑ (ενδεικτική επιλογή)

1. Αναγνωστόπουλος, Β *Λαϊκά τραγούδια και παιχνίδια για παιδιά. Ανθολογία*, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα 1991
2. _ (επιμέλεια), *Λαϊκή Παράδοση και Παιδί*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1999
3. _ (επιμέλεια), *Λαϊκή Παράδοση και Σχολείο*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1999
4. Αυδίκος Ευάγγελος Γρ., *Το παιδί στην παραδοσιακή και τη σύγχρονη κοινωνία*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996
5. Ζαχαρίου Μαμαλίγκα Ε., *Οι ψαράδες στη Σύμη. Οικονομική - κοινωνική - πολιτισμική όψη*, διδακτορική διατριβή, Ρόδος 1986.

6. __, «Ένας Συμιακός ψαράς αυτοβιογραφείται», ανάτυπο από το Δωδεκανησιακόν Αρχεῖον, τόμ. 7^{ος}, Αθήνα 1996, σ.σ. 107-146.
7. Κυριακίδου-Νέστορος Α, *Οι δώδεκα μήνες. Τα λαογραφικά*, εκδ. Μάλλιαρης-Παιδεία, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 1982, σ.σ. 156.
8. __, «Η οργάνωση του χώρου στον παραδοσιακό πολιτισμό» στα *Λαογραφικά μελετήματα*, τόμ. 1^{ος}, Εταιρεία Ελληνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1989, σ.σ. 41-55
9. Λουκάτος Δ.Σ., *Τα Καλοκαιρινά*, εκδ. Φιλιππότης, Αθήνα 1982
10. __, *Τα Φθινοπωρινά*, εκδ. Φιλιππότης, Αθήνα 1982
11. __, *Χριστουγεννιάτικα και των γιορτών*, Β' έκδοση, εκδ. Φιλιππότης, Αθήνα 1984
12. __, *Πασχαλινά και της Άνοιξης*, Β' έκδοση (αναθεωρημένη), εκδ. Φιλιππότης, Αθήνα 1988
13. Μέγας Γ.Α., *Ελληνικές γιορτές και έθιμα της λαϊκής λατρείας*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1988, (=Ελληνικά έορταί και έθιμα της λαϊκής λατρείας, Αθήναι 1956¹)
14. Μερρακλής Μ.Γ., *Ελληνική Λαογραφία*, τόμ. 1^{ος}, *Κοινωνική συγκρότηση*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1984
15. __, *Παροιμίες Ελληνικές και των άλλων Βαλκανικών λαών. (Συγκριτική εξέταση)*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα 1985
16. *Σύγχρονος Ελληνικός Λαϊκός Πολιτισμός*, Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο «Ωρα», Αθήνα 1987³.
17. __, *Ελληνική Λαογραφία*, τόμ. 2^{ος}, *Ήθη και έθιμα*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1986
18. __, *Ελληνική Λαογραφία*, τόμ. 3^{ος}, *Λαϊκή τέχνη*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1992
19. __, *Παιδαγωγικά της Λαογραφίας*, εκδ. Ιωλκός, Αθήνα 2001
20. Πούχνερ Β., *Λαϊκό θέατρο στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια. (Συγκριτική μελέτη)*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα 1989.
21. Σειρά τευχών ή βιβλίων για παιδιά με θέματα από το νεοελληνικό λαϊκό πολιτισμό, που εκδίδουν οι Φίλοι του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής τέχνης. Κείμενα των: Ευρυδίκης Αντζουλάτου-Ρετσιλά, Ευγενίας Δάφνη και Νίκης Δάφνη, Αθήνα 1993: *Ο πηδιακούλης, η γαλίτσα, το πιθάκι και η παρέα τους* (για μια πρώτη γνωριμία με την κεραμική)
22. *Η Γέννηση του Χριστού και τα έθιμα του λαού μας.*
23. *Πώς γίνεται ένα σταμπωτό ύφασμα*
24. *Όνειρα και χρώματα που πετούν ψηλά* (το έθιμο του χαρταετού)
25. *Πέρδικες και Πουλιά* (από τα πασχαλινά έθιμα του λαού μας)

- 26.Κρητικές δεσιές
- 27.Σκαλίζοντας έναν Τηνιακό φεγγίτη
- 28.Βλαστάρι από τη Ρίζα Ιεσσαί
- 29.Κάθε κούκλα και μορφή, μια φίλια παιδική
- 30.Βάγια - βάγια των βαγιών
- 31.Ένα βότσαλο στη λίμνη (για μια πρώτη γνωριμία με τα βοτσαλωτά δάπεδα)
- 32.Τις μάσκες ας φορέσουμε κι ελάτε να χορέψουμε (έθιμα μεταμφιέσεων στην Ελλάδα)
- 33.Μαϊστορες των χρωμάτων (για μια πρώτη γνωριμία με τη λαϊκή ζωγραφική)
- 34.Κεντήματα - γλεντήματα (για μια πρώτη γνωριμία με την ελληνική κεντητική)
- 35.Σειρά εκπαιδευτικού υλικού, που εξέδωσε το ΥΠ.ΠΟ με το Μ.Ε.Λ.Τ., κείμενα - επιμέλεια εντύπου Μαρίας Αυγούλη, Ευγενίας Δάφνη, Νίκης Δάφνη και Βασιλικής Πολυζώη, Αθήνα 1997: *Σφουγγάρια. Το χρυσάφι του βυθού*
- 36.Ο Σφού και τα σφουγγάρια (κείμενο Ευγενίας Δάφνη και επιμέλεια εντύπου: η παραπάνω ομάδα)
- 37.Ένα εργαλείο που το λέγαν... αργαλειό (κείμενα - επιμέλεια εντύπου Μαρίας Αυγούλη, Ευγενίας Δάφνη, Νίκης Δάφνη και Βασιλικής Πολυζώη)
- 38.Η Κλωθώ στον αργαλειό. (κείμενο Χρύσας Λεμπέση, επιμέλεια εντύπου Μαρίας Αυγούλη, Ευγενίας Δάφνη, Νίκης Δάφνη και Βασιλικής Πολυζώη)
- 39.Κυρίες, κύριοι και παιδιά. Καλησπέρα σας πέρα για πέρα. Η παράσταση αρχίζει! (κείμενα - επιμέλεια εντύπου Μαρίας Αυγούλη, Ευγενίας Δάφνη, Νίκης Δάφνη και Βασιλικής Πολυζώη)
- 40.Το θέατρο Σκιών (κείμενα - επιμέλεια εντύπου Μαρίας Αυγούλη, Ευγενίας Δάφνη, Νίκης Δάφνη και Βασιλικής Πολυζώη)
- 41.Σταμέλος Δ., *Νεοελληνική λαϊκή τέχνη*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1993³
- 42.Φλωράκης Αλέκος, *Λαϊκή τέχνη και αρχιτεκτονική. Θέματα και όψεις της νεοελληνικής χειροτεχνίας. Σημειώσεις παραδόσεων*, Αθήνα 1997

2. ΒΙΝΤΕΟΤΑΙΝΙΕΣ

Οκτώ βιντεοταινίες, παραγωγές των ΕΤ. 1 και ΕΤ.2, από τις σειρές «Λαϊκά δρώμενα», «Ελληνική μουσική παράδοση» και «Παιδικό πρόγραμμα».

Οι ταινίες είναι:

Από τη σειρά με τίτλο «Λαϊκά δρώμενα»:

1. Αναστενάρια (Αγία Ελένη Σερρών)
2. Γέρος και Κορέλα (Σκύρος)
3. Τα καρναβάλια του Σοχού (Σοχός Θεσσαλονίκης)
4. Οι Αράπηδες του Παγγαίου

Από τη σειρά με τίτλο «Ελληνική μουσική παράδοση»:

1. Ήπειρος (2 μέρη)
2. Κρήτη (1 μέρος)
3. Μικρά Ασία (1 μέρος)

Από τη σειρά του Παιδικού προγράμματος 2 ημίωρες ταινίες με παραστάσεις Καραγκιόζη.

3. ΔΙΑΦΑΝΕΙΕΣ (SLIDES)

Το διδακτικό υλικό θα συμπληρώνεται από διαφάνειες με θέματα από τη λαϊκή τέχνη και τη λαϊκή λατρεία. .

ΔΙΑΦΑΝΕΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΛΑΪΚΗ ΤΕΧΝΗ

1. «Ερωτόκριτος και Αρετούσα» ή «Ρωμαίος και Ιουλιέτα». Έργο του Θεόφιλου (Μουσείο Θεόφιλου, Μυτιλήνη)
2. Σταυρός Αγίας Τράπεζας (μικροξυλογλυπτική), 18^{ος} αι. (Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, Αθήνα - στο εξής: ΜΕΛΤ .
3. Πιάτο ροδιακής κεραμικής, 16^{ος} αι. (Μουσείο Μπενάκη)
4. Σταμνάκι από τα Ζαγόρια της Ηπείρου (Μουσείο Μπενάκη)
5. Σταμνάκι από τα Ζαγόρια της Ηπείρου, «1837, μαΐου 21», (Μουσείο Μπενάκη)
6. Χάλκινο «σεφερτάσι» (σύνολο δοχείων για μεταφορά φαγητού) με χαρακτό διάκοσμο (Μουσείο Μπενάκη)
7. Σταυρός ευλογίας (μικροξυλογλυπτική και ασήμι επίχρυσο, χαρακτό - χυτό - συρματερό, πέτρες, σεντέφι), 18^{ος} αι. Μονή Αγίου Ιωάννου Θεολόγου, Πάτμος (Γ. Οικονομάκη - Παπαδοπούλου, Εκκλησιαστικά αργυρά, Αθήνα 1980)

8. Άγιο ποτήριο (ασήμι σφυρήλατο, συρματερό· επιχρυσώματα, σμάλτα)
1753. Μονή Αγίου Ιωάννου Θεολόγου, Πάτμος (Γ. Οικονομάκη - Παπαδοπούλου, ό.π.)
9. Χρωματιστό κέντημα: λεπτομέρεια από το γύρο νυφικού σεντονιού, με σκηνές γάμου, τέλη 18^{ου} αι., Ιωάννινα (ΜΕΛΤ)
10. «Σπερβέρι» (κουρτίνα κρεβατιού) με κέντημα μετρητό, 18^{ος} αι. Κως (ΜΕΛΤ)
11. Τερζήδικο «σιγκούνι» Αταλάντης (Μουσείο Μπενάκη)
12. «Πιρπιρί» (επενδύτης) Ιωαννίνων. Τερζήδικο χρυσοκέντημα (ΜΕΛΤ)
13. «Τουζλούκια» (περικνημίδες) της φουστανέλας. Τερζήδικο Πελοποννήσου (Λαογραφικό Μουσείο Ναυπλίου)
14. Συρμακέσικη μαξιλάρα Ιωαννίνων, τέλος 19^{ου} αι. (ΜΕΛΤ)
15. Πλεχτές, πολύχρωμες κάλτσες (Μουσείο Μπενάκη)

ΜΕΘΟΔΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Μέθοδος διδασκαλίας προτείνεται ο συνδυασμός της δασκαλοκεντρικής με την ομαδοσυνεργατική - μαθητοκεντρική διδασκαλία³, η οποία στηρίζεται στη δυναμική των διαμαθητικών σχέσεων.

Επειδή ο Ελληνικός Λαϊκός Πολιτισμός είναι νέο γνωστικό αντικείμενο και η βιωματική σχέση των παιδιών με τη λαϊκή παράδοση έχει περιοριστεί κατά κύριο λόγο στα χωριά, ενώ στα αστικά κέντρα η επαφή με το πολιτισμικό παρελθόν συντελείται μέσα από τις φολκλοριστικές αναπαραστάσεις ορισμένων στοιχείων του ή και με μια συμβατική ή και ευκαιριακή - όταν κι αυτή γίνεται - σχολική διδασκαλία, προτείνουμε ο εκπαιδευτικός να εισάγει καταρχήν τους μαθητές στο θέμα του μαθήματος, προσπαθώντας πάντα να συνδέει -αποφεύγοντας τους συναισθηματικά φορτισμένους αξιολογικούς χαρακτηρισμούς του τύπου «το αγνό, καλό παρελθόν και το κακό παρόν»- το παρελθόν του παραδοσιακού πολιτισμού μας με το παρόν του σύγχρονου λαϊκού πολιτισμού, δίνοντας παραδείγματα, που υπάρχουν άφθονα στο διδακτικό υλικό, προκειμένου να γίνει κατανοητή από τους μαθητές η εξέλιξη του νεοελληνικού πολιτισμού. Για να επιτευχθεί αυτό, θα πρέπει ο εκπαιδευτικός να μη βλέπει τα πολιτισμικά φαινόμενα έξω από την ιστορία και να εξηγεί στα παιδιά την αναπόφευκτη διάκριση ανάμεσα στο νεοελληνικό παραδοσιακό και το σύγχρονο λαϊκό πολιτισμό.

Ο νεοελληνικός παραδοσιακός πολιτισμός συμπίπτει χρονικά γενικά με την περίοδο της Τουρκοκρατίας και η περίοδος της ακμής του τοποθετείται στα τέλη του 17^{ου} αιώνα και συνεχίζεται το 18^ο με την ανάπτυξη της βιοτεχνίας και του εμπορίου (περίοδος ακμής της νεοελληνικής λαϊκής τέχνης). Θα πρέπει άλλωστε να εξηγηθεί, γιατί, κάτω από τις συνθήκες της Τουρκοκρατίας (δυσμενείς έως σκληρές σε πολλές περιπτώσεις) σημειώνεται η ακμή αυτή⁴. Τα πράγματα αρχίζουν να αλλάζουν, αλλά με βραδύ ρυθμό, με την ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους (1832) (κατάλυση της αυτονομίας των κοινοτήτων, του πυρήνα της παραδοσιακής

³ Για τη μέθοδο αυτή και τις ποικίλες εφαρμογές της στην εκπαιδευτική πρακτική βλέπε ενδεικτικά: Κολιάδης Εμμανουήλ, *Θεωρίες και εκπαιδευτική πράξη*, τ.Γ', Αθήνα 1990, Ματσαγγούρας Ηλίας, *Ομαδοσυνεργατική διδασκαλία*, Γρηγόρης: Αθήνα 1995, Παπάς Αθανάσιος, *Μαθητοκεντρική διδασκαλία*, τ. Β', Βιβλία για Όλους: Αθήνα 1987, Τριλιανός Αθανάσιος, *Προσέγγιση στη μέθοδο διδασκαλίας με ομάδες μαθητών*, Αθήνα 1989

διοικητικής οργάνωσης, διαμόρφωση κεντρικής, κρατικής πολιτικής κ.ά.). Με ανάλογους ρυθμούς η Ελλάδα θα εισέλθει και στη βιομηχανική εποχή. Οπωσδήποτε η καθυστέρησή της στην ουσιαστική εκβιομηχάνιση της παραγωγής θα συντελέσει, όπως σημειώθηκε, στην πολύ αργή μεταβολή της λειτουργίας παραδοσιακών οικονομικών δομών (με ό,τι αυτό συνεπάγεται). Η πολύ πιο αποφασιστική τροπή και στροφή θα αρχίσει μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ο οποίος θεωρείται συμβατικά όριο ανάμεσα στον παραδοσιακό και το σύγχρονο λαϊκό πολιτισμό⁵.

Στη συνέχεια, με τη συνεργασία των μαθητών, θα συγκροτούνται ομάδες δύο αρχικά ατόμων, οι οποίες θα αναλαμβάνουν εργασίες σχετικές με το θέμα του μαθήματος («Σκέπτομαι και γράφω», ζωγραφική, κατασκευές, δραματοποίηση εθίμων, παράσταση Καραγκιόζη κ.λπ). Το Αναλυτικό Πρόγραμμα περιλαμβάνει οδηγίες προς τους εκπαιδευτικούς για την ύλη των μαθημάτων, τη σχετική βιβλιογραφία, καθώς επίσης και προτάσεις διδασκαλίας.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΥΠΟΔΕΙΞΕΙΣ

1. Με αφορμή κάποιο κείμενο ενός σχολικού εγχειριδίου ή κάποιο άρθρο εφημερίδας κλπ που αναφέρεται σε εποχιακές εκδηλώσεις ή γιορτές ο δάσκαλος / α συζητούν με τους μαθητές τους για το θέμα.

Αποφασίζουν από κοινού να εξετάσουν ζητήματα που τους ενδιαφέρουν και η δασκάλα / ος τα καταγράφει στο πίνακα.

Πιθανά θέματα μπορεί να είναι:

Επαγγέλματα.

Ονοματοποιία μηνών.

Δημώδη άσματα ή ποιήματα (τραγούδια, νανουρίσματα, γλωσσοδέτες κλπ)

Δημοτικοί χοροί.

Λαϊκές αναπαραστάσεις εθίμων (καλικάτζαροι, αμίλητο νερό, γάμος κλπ)

Καραγκιόζης.

⁴ Βλ. σχετικά Μ.Γ. Μερακλής, Ελληνική Λαογραφία, τόμος 1^{ος}, Κοινωνική συγκρότηση, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1984, σσ. 85 κ.εξ.

⁵ Για τον νεοελληνικό παραδοσιακό πολιτισμό βλ. Α. Κυριακίδου - Νέστορος, «Η οργάνωση του χώρου στον παραδοσιακό πολιτισμό. Α. Τι σημαίνει παραδοσιακός πολιτισμός», στα *Λαογραφικά μελετήματα*, τόμ. 1^{ος}, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1989, σσ. 41-48. Β. Ρόκου, *Η παραδοσιακή κοινωνία στο χρόνο της Μεγάλης Διάρκειας*. Θεωρία Λαογραφίας, Ιωάννινα 1996. Για το σύγχρονο ελληνικό λαϊκό πολιτισμό βλ. τη σειρά μελετών του Μ.Γ. Μερακλή που βρίσκονται στην ενότητα «Η πόλη και η αστική ζωή» στα *Λαογραφικά ζητήματα*, εκδ. Μπούρας, Αθήνα 1989, σσ. 59-185

2. Τα θέματα επιμερίζονται και οι μαθητές συγκροτούν ομάδες ανάλογα με τα ενδιαφέροντα τους. Ανάλογα διαμορφώνεται κι ο χώρος. Η ομάδα προσδιορίζει το θέμα που έχει διαπραγματευθεί και προγραμματίζει τη πορεία της εργασίας της. Το κάθε μέλος της ομάδας αναλαμβάνει συγκεκριμένες δραστηριότητες.

Οι ομάδες παρουσιάζουν δημόσια το θέμα.

3. Η δασκάλα μπορεί να ενημερώσει τους γονείς για την εργασία , με επιστολή , 'η τους καλεί στη τάξη, ώστε να συνεργαστούν κατά την εφαρμογή του σχεδίου εργασίας.
4. Σε διάλειμμα ενημέρωσης οι συμμετέχοντες αποφασίζουν το πως θα συλλέξουν τα στοιχεία του θέματός τους (βιβλία, συνεντεύξεις κλπ).
5. Οι μαθητές και η δασκάλα συγκροτούν το ερωτηματολόγιο, που είναι είτε χειρόγραφο είτε γράφεται στον Η/Υ ή τη γραφομηχανή του σχολείου και το μοιράζουν.
6. Ενδεικτικές ερωτήσεις για τη συλλογή πληροφοριών για τα επαγγέλματα:
Δημογραφικά στοιχεία των παιδιών που δίνουν τις πληροφορίες
Που γεννήθηκαν; Που ζουν; Πόσα μέλη έχει η οικογένειά τους;
Πόσο χρονών είναι; Πόσο χρονών είναι ο πατέρας τους; Η μητέρα;
Που γεννήθηκαν ή από που κατάγονται;
Ποιο είναι το επάγγελμά τους; του παππού ή της γιαγιάς;
Που μεγάλωσαν οι παππούδες τους;
Τι επάγγελμα ασκούσαν οι προπαππούδες;
Γνωρίζουν να το περιγράψουν;
7. Οι μαθητές απομαγνητοφωνούν τις συνεντεύξεις και καταγράφουν τα στοιχεία.
8. Αν υπάρχει φωτογραφικό ή άλλο υλικό εκτίθεται στην αίθουσα. Οι μαθητές ζωγραφίζουν επαγγέλματα.
9. Το έντυπο ή φωτογραφικό υλικό συγκεντρώνεται και τοποθετείται σε μια χρονική ταινία με θέμα : « Τα επαγγέλματα χτες και σήμερα».
10. Συζητούν τυχόν προβλήματα που εμφανίστηκαν κατά την εργασία τους.
11. Συγκροτούνται νέες ομάδες με κριτήριο το νέο ενδιαφέρον.
12. Παρουσιάζεται η πορεία της εργασίας, τα αποτελέσματα, γίνεται μικρή γιορτή.

ΣΧΕΔΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

ΕΝΟΤΗΤΕΣ 1^η και 2^η

Εισαγωγή στην έννοια, το σκοπό και το στόχο της διδασκαλίας του Ελληνικού Λαϊκού Πολιτισμού. Γνωριμία των μαθητών μεταξύ τους με βάση την πολιτιστική τους ταυτότητα

Στο πρώτο μάθημα ο εκπαιδευτικός θα πρέπει να εξηγήσει στους μαθητές τι σημαίνει λαϊκός πολιτισμός, διευκρινίζοντας την όχι πάντα σαφή έννοια του λαού, που δεν είναι μόνο οι αγρότες (έστω και αν αυτοί αποτελούσαν στο παρελθόν το πιο μεγάλο μέρος του πληθυσμού), αλλά, ιδίως στους νεότερους χρόνους, και οι εργάτες και οι αστοί. Η επιστήμη που μελετά το λαϊκό πολιτισμό των εξελιγμένων πολιτισμικά λαών, όπως λ.χ. των ευρωπαϊκών, είναι η Λαογραφία (τους αρχαϊκούς πολιτισμούς των λεγόμενων «πρωτόγονων» ή «κατά φύσιν» λαών μελετά η Εθνολογία ή Κοινωνική Ανθρωπολογία). Ο εκπαιδευτικός μπορεί να ενημερωθεί για τις σύγχρονες επιστημονικές απόψεις σχετικά με την έννοια του λαϊκού πολιτισμού, το περιεχόμενο και τους θεωρητικούς προσανατολισμούς της Λαογραφίας μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο από την παρακάτω ενδεικτική βιβλιογραφία:

Μ.Γ. Μερρακλής, *Ελληνική Λαογραφία*, τόμος 1^{ος}, *Κοινωνική συγκρότηση*, Οδυσσεάς: Αθήνα 1984, σσ.9-12

Μ.Γ. Μερρακλής, *Λαογραφικά ζητήματα*, Μπούρας: Αθήνα 1989, σσ.15-32

Μ.Γ. Μερρακλής, *Θέσεις για τη Λαογραφία*, *Διαβάζω* 245, Αθήνα 1990, σσ.16-22

Ο εκπαιδευτικός θα πρέπει επίσης να επισημάνει - με παραδείγματα - την ιστορική διάκριση ανάμεσα στο νεοελληνικό παραδοσιακό - συμπίπτει, όπως σημειώθηκε, χρονικά με την εποχή της Τουρκοκρατίας - και στο σύγχρονο λαϊκό πολιτισμό. Στη συνέχεια εξηγεί στους μαθητές το σκοπό της διδασκαλίας του μαθήματος, που είναι η περισσότερο συστηματική γνωριμία τους με τον ελληνικό παραδοσιακό και σύγχρονο λαϊκό πολιτισμό, με στόχο την επισήμανση αξιών του πολιτισμικού παρελθόντος, οι οποίες έχουν ή θα άξιζε να έχουν λόγο ύπαρξης και λειτουργικότητα στο σύγχρονο πολιτισμό της Ελλάδας.

Στη συνέχεια ενδιαφέρον είναι να ζητηθεί από τους μαθητές να αναφέρουν στην τάξη :

- 1) ποιος είναι ο τόπος καταγωγής του πατέρα τους και της μητέρας τους,
- 2) αν έχουν επαφή με τον τόπο καταγωγής των γονιών τους

3) αν ναι, πόσο συχνά τον επισκέπτονται (Χριστούγεννα , Πάσχα, περίοδο θερινών διακοπών)

4) αν έχουν επισκεφτεί ελληνικά χωριά (ορεινά, πεδινά, νησιώτικα), ή και επαρχιακές πόλεις, ποιο/α τους έκανε μεγαλύτερη εντύπωση και γιατί.

Αυτή η πρώτη γνωριμία των παιδιών με βάση την πολιτιστική τους ταυτότητα ενδέχεται να αποβεί σημαντική για την επιτυχία του Προγράμματος. Η στάση του εκπαιδευτικού θα πρέπει να είναι ενθαρρυντική απέναντι σ' όλους τους μαθητές. Επίσης, να εντοπίζει, γενικά βέβαια, αλλά μένοντας σε ευδιάκριτα γνωρίσματα, τα ιδιαίτερα πολιτισμικά στοιχεία κάθε τόπου (ή της ευρύτερης περιοχής στην οποία εκείνος ανήκει), για τον οποίο γίνεται λόγος στην τάξη. Για το λόγο αυτό, καλό θα είναι να γνωρίζει βασικά πολιτισμικά στοιχεία των γεωγραφικών περιφερειών, για τη γνώση των οποίων ενδείκνυται η μελέτη του Μ.Γ. Μερακλή, *Ο σύγχρονος Ελληνικός λαϊκός πολιτισμός*, Τρίτη έκδοση, Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο Ώρα, Αθήνα 1987. Θα πρέπει όλοι οι μαθητές να μιλήσουν για τα παραπάνω θέματα, προκειμένου να αισθανθούν ότι το μάθημα τους αφορά όλους, εφόσον «όλοι οι άνθρωποι κουβαλούν μέσα τους στοιχεία της λαϊκής παράδοσης». Καλό θα είναι να επεκταθεί η πρώτη αυτή γνωριμία και στο επόμενο μάθημα, αν το πρώτο δεν επαρκέσει.

Ο εκπαιδευτικός θα μοιράσει το «κλαογραφικό δελτίο» στους μαθητές (παρατίθεται στο τέλος), και θα τους συστήσει να συμβουλευθούν τους γονείς τους για το ζήτημα της ιδιαίτερης καταγωγής τους. Το δελτίο θα το συμπληρώσουν οι μαθητές στα σπίτια τους και με τη βοήθεια των γονιών τους, αν χρειάζεται, για τις ερωτήσεις τις σχετικές με την καταγωγή τους και θα το επιστρέψουν στον εκπαιδευτικό στο επόμενο μάθημα. Με τον τρόπο αυτό εμπλέκεται όλη η οικογένεια στη διαδικασία ενεργοποίησης της πολιτισμικής μνήμης.

Οι απαντήσεις των μαθητών θα δώσουν μια εικόνα για τις περιοχές της Ελλάδας, με τις οποίες οι μαθητές (ή οι γονείς τους) έχουν βιωματική σχέση. Η πολιτισμική ταυτότητα μπορεί να αποτελέσει ενδεχομένως κριτήριο - παράλληλα με τα παιδαγωγικά κριτήρια - για τη σύσταση των μαθητικών ομάδων. Το πολιτισμικό δελτίο καλό είναι να συμπληρώνεται όχι μόνο στα μεγάλα αστικά κέντρα, που παρατηρείται, λόγω της εσωτερικής -και πρόσφατα και εξωτερικής- μετανάστευσης, περισσότερο μια πολιτιστική ετερότητα, αλλά και στις κωμοπόλεις και στις αγροτικές κοινότητες, που είναι αμιγέστερα και συνεκτικότερα τα στοιχεία της τοπικής ταυτότητας. Άλλωστε ο πρωταρχικός σκοπός του είναι να προκαλέσει έναν πρώτο προβληματισμό και να ενεργοποιήσει το ενδιαφέρον των μαθητών για την τοπική

τους ταυτότητα και, με τη καθοδήγηση του εκπαιδευτικού, να τους ευαισθητοποιήσει ανάλογα.

Οι ομάδες εργασίας διαμορφώνονται στην τάξη, με τη συνεργασία εκπαιδευτικού και μαθητών. Όσον αφορά το μέγεθος της κάθε ομάδας, οι έρευνες έχουν δείξει ότι, όσο αυξάνεται το μέγεθός της, οι διαδικασίες γίνονται πιο χρονοβόρες, το σύστημα επικοινωνίας πολυπλοκότερο, η πίεση προς τα μέλη για συμμόρφωση μεγαλύτερη και η ενεργός συμμετοχή όλων των μελών μικρότερη. Οι τετραμελείς και εξαμελείς μαθητικές ομάδες απαιτούν ωριμότητα και εκπαίδευση - και των εκπαιδευτικών και των μαθητών - σχετικά με τη λειτουργία των ομαδοσυνεργατικών σχέσεων. Γι' αυτό προτείνεται, στα πρώτα στάδια εφαρμογής της ομαδοσυνεργατικής διδασκαλίας ο εκπαιδευτικός να δημιουργεί εταιρικές ομάδες των δύο ατόμων και σταδιακά να περάσει από την ομάδα των τριών, που αποτελεί και την τυπική ομάδα, στην τελική της μορφή, την τετραμελή ομάδα⁶.

⁶ Για τη δημιουργία της μαθητικής ομάδας, το μέγεθος, την ομοιογενή και ανομοιογενή σύνθεση, τις ενδοομαδικές και διομαδικές σχέσεις της, βλ. Η. Ματσαγγούρας ό.π., σσ.25-39

ΕΝΟΤΗΤΑ 3^η

«Ο Σεπτέμβρης και ο Οκτώβρης στη νεοελληνική παραδοσιακή κοινωνία»

Αφήνοντας τα γενικά κίνητρα για την πρόκληση του ενδιαφέροντος μπορούμε να περάσουμε σε περισσότερο ειδικά και συγκεκριμένα θέματα, χρησιμοποιώντας πλέον ως βάση ή αφορμές στοιχεία που προσφέρουν, ένας, οι μήνες του σχολικού έτους.

Τα **θέματα** λοιπόν, στα οποία μπορεί να αναφερθεί ο εκπαιδευτικός στο τρίτο μάθημα, είναι:

1. Τα *ονόματα των φθινοπωρινών μηνών* - Σεπτέμβριος, Οκτώβριος και Νοέμβριος - σημαίνουν αντίστοιχα έβδομος, όγδοος και ένατος από τα λατινικά αριθμητικά (septem, octo, novem), επειδή για τους Ρωμαίους η πρωτοχρονιά ήταν η 1^η Μαρτίου. Υπάρχουν όμως και πολλές τοπικές ονομασίες με πολύ ενδιαφέρον (βλ και πιο κάτω).
2. Στις αγροτικές κοινωνίες οι φθινοπωρινοί μήνες αποτελούν το χρόνο της *σποράς* των χωραφιών. Η σπορά είναι πολύ σπουδαία και κρίσιμη περίοδος στη ζωή των γεωργών και τους απασχολεί γενικά, από τα μέσα του Σεπτέμβρη (στις 14 Σεπτεμβρίου είναι η γιορτή της Ύψωσης του Τιμίου Σταυρού, για την οποία οι γεωργοί λένε «Του Σταυρού, σταύρωνε και σπέρνε», ενώ οι ναυτικοί «Του Σταυρού σταύρωνε και δένε») ως τα Χριστούγεννα, που είναι το όριο για το τέλος της σποράς.
3. Η 1^η Σεπτεμβρίου υπήρξε η πρωτοχρονιά του εκκλησιαστικού έτους. Γι' αυτό σε πολλά μέρη της Ελλάδας ο λαός την ονόμασε «Αρκιχρονιά» και την 31^η Αυγούστου «Κλειδοχρονιά», γιατί, κατά τη λαϊκή αντίληψη, κλειδώνει ο παλιός χρόνος και ξεκλειδώνει ο καινούργιος. Κάθε εποχή που αρχίζει ή τελειώνει ένα έργο - όπως και στην ατομική ζωή του καθενός η στιγμή όπου περνούμε από μια φυσική ή κοινωνική κατάσταση στην άλλη, όπως η στιγμή της γέννησης, του γάμου και του θανάτου - συνδέεται με τελετουργίες, που στη λαογραφία ονομάζονται *διαβατήρια έθιμα*. Σώζονται «αναμνήσεις» από τέτοια έθιμα.
4. Βασική εργασία των γεωργών το Σεπτέμβριο είναι ο *τρύγος των αμπελιών*, γι' αυτό και ο λαός ονόμασε το μήνα *Τρυγητή, Τρυγομηνά, Πετμεζά* (Ηπειρος και αλλού).
5. Στον παραδοσιακό αγροτικό πολιτισμό οι άνθρωποι προσαρμόζονταν στο φυσικό ωρολόγιο, αφού δεν είχαν τη δυνατότητα να έχουν ρολόγια! Έτσι από τα μέσα του

Σεπτέμβρη, όταν οι μέρες αρχίζουν και μικραίνουν καταργούνται το δειλινό, το οποίο αναπλήρωναν, κατά κάποιο τρόπο, με τον παραπανίσιο ύπνο. Στην Αίγινα η γιορτή του Σταυρού, στις 14 Σεπτέμβρη, σημαδεύει το χρονικό όριο για το δειλινό, δηλαδή το απογευματινό φαγητό, που αρχίζει στα μέσα Μαρτίου, όταν αρχίζουν να μεγαλώνουν οι μέρες και να αυξάνονται οι αγροτικές δουλειές, οπότε οι άνθρωποι χρειάζονται περισσότερη τροφή και τελειώνει στα μέσα Σεπτεμβρίου, όπου οι μέρες μικραίνουν και ο παραπανίσιος ύπνος αναπληρώνει το δειλινό. Να γίνει αναφορά στο έθιμο του Λειδινού στην Αίγινα.

6. Σε πολλά μέρη ο Οκτώβρης λέγεται και *Αγιοδημήτρης* ή *Αγιοδημητριάτης* από τη γιορτή του Αγίου Δημητρίου στις 26 του μήνα. Για τους κτηνοτρόφους «τα δύο συνόρατα του χρόνου» είναι η γιορτή του αγίου Δημητρίου (26 Οκτωβρίου) και η γιορτή του αγίου Γεωργίου (23 Απριλίου). Είναι τα χρονικά όρια που χωρίζουν το κτηνοτροφικό έτος σε δύο εξάμηνα: το θερινό και το χειμερινό. Η ελληνική αγροτική οικονομία ήταν, κυρίως στο παρελθόν, γεωργοκτηνοτροφική. Σ' αυτές τις γιορτές αρχίζουν και τελειώναν οι συμβάσεις και οι άλλες συμφωνίες που έκαναν οι κτηνοτρόφοι μεταξύ τους, αλλά και με τους γεωργούς. Τα προβλήματα στις σχέσεις ανάμεσα σε γεωργούς και κτηνοτρόφους αρχίζουν κάθε χρόνο μετά τη γιορτή του αγίου Δημητρίου, όταν οι ημινομάδες κτηνοτρόφοι -οι Βλάχοι και οι Σαρακατσάνοι- αρχίζουν να κατεβαίνουν με τα κοπάδια τους στα χειμαδιά, την εποχή δηλαδή που οι γεωργοί σπέρνουν τα χωράφια τους. Τα κοπάδια στο πέρασμά τους προξενούν πολλές φορές ζημιές στα χωράφια των γεωργών.

Βιβλιογραφία

Για τις παραπάνω θεματικές ενότητες του μαθήματος, βλέπε τα εξής κείμενα από το διδακτικό υλικό:

- Κυριακίδου - Νέστορος Άλκη, «Σεπτέμβριος» και «Οκτώβριος» στο βιβλίο *Οι δώδεκα μήνες. Τα λαογραφικά*, εκδ. Μάλλιαρης. Παιδεία, Αθήνα 1982, σσ.107-130
- Λουκάτος Δημήτριος Σ., «Ο Σεπτέμβρης τρυγητής και πρωτομηνάς», στο βιβλίο *Τα Φθινοπωρινά*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1995², σσ.21-26
- Λουκάτος Δημήτριος Σ., «Οι μεγαλογιορτές. Του Σταυρού», στο βιβλίο *Τα Φθινοπωρινά*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1995², σσ.40-44

- Λουκάτος Δημήτριος Σ., «Οκτώβρης (ή «Σπαρτής»), μήνας του οργώματος και της σποράς», στο βιβλίο *Τα Φθινοπωρινά*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1995², σσ. 59-64
- Λουκάτος Δημήτριος Σ., «Η μεγαλοιορτή του Αγίου Δημητρίου», στο βιβλίο *Τα Φθινοπωρινά*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1995², σσ. 74-84
- Λουκάτος Δημήτριος Σ., «Από τα βουνά στα χειμαδιά», στο βιβλίο *Τα Φθινοπωρινά*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1995², σσ. 85-94

Ιδέες για τον τρόπο παρουσίασης της ύλης του μαθήματος ή για θέματα μικρών εργασιών στους μαθητές, μπορείτε να πάρετε από την παιδική εφημερίδα που εκδίδει το Μουσείο Ελληνικής λαϊκής τέχνης *Το λαλουσάκι*, τεύχ. 41-42 (Αύγουστος - Σεπτέμβριος 1993), τεύχ. 65-66 (Αύγουστος - Σεπτέμβριος 1995), τεύχ. 43, (Οκτώβριος 1993), τεύχ. 55, (Οκτώβριος 1994). Το μάθημα μπορεί να γίνει με την παρουσίαση των παραπάνω θεμάτων από τον εκπαιδευτικό, ο οποίος θα απευθύνει ερωτήσεις στους μαθητές για το αν γνωρίζουν π.χ. ποια είναι η βασική ασχολία των γεωργών τους φθινοπωρινούς μήνες. Η διδασκαλία θα συμπληρώνεται με υλικό από την προφορική παράδοση σχετική με το αντικείμενο του μαθήματος, όπως π.χ. με τις παροιμίες που λέει ο λαός για το Σεπτέμβριο και τον Οκτώβριο.

Κάθε μαθητής θα πάρει φωτοτυπημένα τα κείμενα της Άλκης Κυριακίδου - Νέστορος για το Σεπτέμβριο και τον Οκτώβριο από το βιβλίο της *Οι δώδεκα μήνες. Τα λαογραφικά*, εκδ. Μαλλιάρης. Παιδεία, Αθήνα 1982, σσ.107-130

«Ο Νοέμβριος στη νεοελληνική παραδοσιακή κοινωνία»

Αρχικά θα πρέπει να γίνει η χρονική σύνδεση του Νοεμβρίου με τους δυο προηγούμενους μήνες του φθινοπώρου. Τα **θέματα** που θα αναπτυχθούν σ' αυτό το μάθημα είναι:

Ο ελληνικός λαός έχει δώσει πολλά ονόματα στο Νοέμβριο, είτε από τους αγίους που γιορτάζουν αυτό το μήνα είτε από τις γεωργικές εργασίες είτε από τον καιρό. Προτείνουμε, ο εκπαιδευτικός να γράψει στον πίνακα τις κυριότερες λαϊκές ονομασίες του Νοεμβρίου, καθώς και την πηγή προέλευσης της ονομασίας του ή, ακόμα καλύτερα, να προετοιμάσει αυτή την εργασία σε μια σελίδα χαρτί, την οποία να μοιράσει σ' όλους τους μαθητές. Οι *λαϊκές ονομασίες του Νοεμβρίου* είναι τόσο πολλές, όσες και τα φυσικά, επαγγελματικά και λατρευτικά γεγονότα που λαμβάνουν χώρα αυτό το μήνα. Για το λόγο αυτό μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως οδηγός για τη γνωριμία των μαθητών με τις δραστηριότητες των αγροτών αυτόν το μήνα. Δίνουμε ένα σχεδιάγραμμα: Ο Νοέμβρης ονομάζεται από τον ελληνικό λαό:

1. «*Αϊ-Γεώργης, σποριάρης ή μεθυστής*». Από λατρευτική άποψη, η σημασία της γιορτής αυτής στις 3 Νοεμβρίου είναι μικρότερη από τη γιορτή του Αγίου Γεωργίου στις 23 Απριλίου. Για τους αγρότες όμως ο άγιος Γεώργιος ευλογεί τα νέα κρασιά που ανοίγονται, ύστερα από τους πρόσφατους τρύγους (η δοκιμή του καινούργιου κρασιού μεθά τους ανθρώπους, γι' αυτό και η ονομασία «Μεθυστής»), καθώς και την όψιμη σπορά που γίνεται μέσα στο Νοέμβρη (Σποριάρης). Από το κρασί που ανοίγουν αυτή την εποχή ο λαός τον αποκαλεί και «*Κρασομηνά*», ενώ στα μέρη που έχουν καθυστερημένο τρύγο, όπως στην Οινόη του Πόντου, «*Τρυγομηνά*».
2. «*Αϊ-Ταξιάρχης, Αϊ-Στράτηγος και Αρχαγγελιάτης*» από τη γιορτή των Ταξιαρχών στις 8 Νοεμβρίου
3. *Αϊ Φιλιπιάτης ή Φιλιπιάτης* από τη γιορτή του αγίου Φιλίππου στις 14 του μήνα και *Αγιαντρέας ή Αντρέας ή Αντριάς* από τη γιορτή του αγίου Ανδρέα στις 30 Νοεμβρίου. Οι γιορτές του αϊ-Μηνά και του Αγιαντρέα για τους ορεινούς κτηνοτροφικούς πληθυσμούς είναι συνδεδεμένες με την αρχή του χειμώνα. Οι κτηνοτρόφοι πιστεύουν ότι ο αϊ-Μηνάς «μηνάει» του χιονιού να 'ρθεί, αλλά φανερώνει (το ρήμα μηνάω σημαίνει κι αυτό) και τα χαμένα ζώα και τα προστατεύει από τους λύκους. Αντίστοιχη παρετυμολογία κάνουν και με τον άγιο

Αντρέα: «ο Αντριάς αντρειεύει όλα τα πόχουν ζωή: πρόβατα, γίδια και τα χωράφια», αλλά «αντρειεύει» και το χιόνι. Όσο σημαντικές είναι για τους ορεινούς κτηνοτρόφους οι γιορτές του αγίου Μηνά και του αγίου Αντρέα, είναι για τους γεωργούς οι γιορτές του αγίου Φιλίππου (14 Νοεμβρίου) και των *Εισοδίων της Θεοτόκου* (21 Νοεμβρίου). Σύμφωνα με την εκκλησία, η γιορτή του αγίου Φιλίππου είναι αργία· για τους γεωργούς όμως και μια μέρα δουλειάς είναι αυτή την εποχή, που το όργωμα των χωραφιών είναι προχωρημένο, πολύτιμη. Εδώ η παράδοση βρήκε τη μέση οδό:

«Ο φτωχός ο Φίλιππος

όλη μέρα δούλευε

και το βράδυ απόκρευε»

Η γιορτή των *Εισοδίων της Θεοτόκου* αποτελεί το πιο σημαντικό σημάδι του χρόνου για τη σπορά. Έτσι, ανάλογα με το πόσο προχωρημένη είναι αυτή σε κάθε τόπο, η γιορτή ονομάζεται «της Παναγιάς της Αρχισπορίτισσας», της «Μεσοσπορίτισσας» και της «Ξεσπορίτισσας». Τη μέρα αυτή οι γεωργοί έχουν αργία και τρώνε ένα ειδικό φαγητό, τα *πολυσπόρια*, το οποίο αποτελείται από βρασμένους σπόρους δημητριακών, όσπρια, ξηρούς καρπούς και πετιμέζι (αναλογική - μαγική σημασία των πολυσπορίων: πλάτος καρπών, αφθονία).

Δύο ακόμα σημαντικές γιορτές του Νοεμβρίου είναι της *αγίας Αικατερίνης* (25 Νοεμβρίου) και των *αγίων Στυλιανού και Νίκωνος* (26 Νοεμβρίου).

Μια άλλη αγροτική εργασία που γίνεται το Νοέμβριο είναι το *μάζεμα της ελιάς*. Οι μαθητές, που προέρχονται από περιοχές που παράγουν λάδι, μπορούν να περιγράψουν πώς γίνεται στον τόπο τους το μάζεμα της ελιάς

Ένα άλλο θέμα, στο οποίο αξίζει να γίνει αναφορά σε περισσότερα από ένα μαθήματα, είναι τα *νυχτέρια*, οι χειμωνιάτικες βραδινές συγκεντρώσεις συγγενών και φίλων στα σπίτια. Τα νυχτέρια αποτελούν χαρακτηριστικά στοιχεία της παραδοσιακής κοινωνικής ζωής και των ηθών αλληλοβοήθειας, ενώ παράλληλα αποτελούν το χρόνο, στον οποίο οι άνθρωποι ανέπτυσαν τα περισσότερα είδη της λαϊκής λογοτεχνίας (παραμύθια, γλωσσοδέτες, μαντέματα, ευτράπελες διηγήσεις, τραγούδια κ.ά), από τη φυσική ανάγκη να περνούν την ώρα τους αφηγούμενοι διάφορες ιστορίες (όταν περισσότερα άτομα βρίσκονται, μάλιστα για πολλές ώρες μαζί, δεν μένουν σιωπηλά...).

Αν τυχόν κάποιος μαθητής έχει την ονομαστική γιορτή του το Νοέμβριο, ο εκπαιδευτικός μπορεί να του δώσει φωτοτυπημένο κάποιο από τα παρακάτω κείμενα

που αναφέρονται στις γιορτές του Νοεμβρίου και να ζητήσει ο μαθητής να κάνει μια μικρή παρουσίαση στην τάξη στο επόμενο μάθημα.

Ιδέες για τον τρόπο παρουσίασης της ύλης του μαθήματος ή για θέματα μικρών εργασιών στους μαθητές, μπορείτε να πάρετε από την παιδική εφημερίδα που εκδίδει το Μουσείο Ελληνικής λαϊκής τέχνης *Το λαλουσάκι*, τεύχ. 32 (Νοέμβριος 1992), τεύχ. 44 (Νοέμβριος 1993, τεύχ. 56 (Νοέμβριος 1994).

Βιβλιογραφία

- Κυριακίδου - Νέστορος Άλκη, «Νοέμβριος», στο βιβλίο *Οι δώδεκα μήνες. Τα λαογραφικά*, εκδ. Μαλλιάρης. Παιδεία, Αθήνα 1982, σσ.131-142
- Λουκάτος Δημήτριος Σ., «Λιομαζώματα και νυχτέρια», στο βιβλίο *Τα Φθινοπωρινά*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1995², σσ. 99-121
- Λουκάτος Δημήτριος Σ., «Λατρευτικά Νοεμβρίου: 1. Ο άγιος Φίλιππος και η επείγουσα σπορά», στο βιβλίο *Τα Φθινοπωρινά*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1995², σσ. 122-126
- Λουκάτος Δημήτριος Σ., «Λατρευτικά Νοεμβρίου: 2. Το Σαραντάμερο», στο βιβλίο *Τα Φθινοπωρινά*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1995², σσ.126-129
- Λουκάτος Δημήτριος Σ., «Λατρευτικά Νοεμβρίου: 3. Η Παναγιά η Μισοσπορίτισσα», στο βιβλίο *Τα Φθινοπωρινά*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1995², σσ.130-151
- Λουκάτος Δημήτριος Σ., «Οι άλλες γιορτές του Νοέμβρη. Α. Των αγίων Αναργύρων: Κοσμά και Δαμιανού (1 Νοεμβρίου). Β. Του αϊ-Γιώργη «του Μεθυστή» (3 Νοεμβρίου). Γ. Των Ταξιαρχών (8 Νοεμβρίου). Δ. Του αγίου Νεκταρίου (9 Νοεμβρίου). Ε. Του αγίου Μηνά (11 Νοεμβρίου). ΣΤ. Ιωάννου του Ελεήμονος - Ιωάννου του Χρυσοστόμου - Πλάτωνος μάρτυρος (12,13 και 18 Νοεμβρίου). Ζ. Της αγίας Αικατερίνης (25 Νοεμβρίου). Η. Των αγίων Στυλιανού και Νίκωνος (26 Νοεμβρίου). Θ. Τ' αγίου Ανδρέα (30 Νοεμβρίου)», στο βιβλίο *Τα Φθινοπωρινά*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1995², σσ.152-187
- Μέγας Γεώργιος Α. Ελληνικές γιορτές και έθιμα της λαϊκής λατρείας, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1988, σσ. 27-35.
- Για τους γλωσσοδέτες και τα μαντέματα, με τα οποία διασκεδάζαν οι άνθρωποι στις βραδινές συγκεντρώσεις τους, τα νυχτέρια, βλ. Αναγνωστόπουλος Βασίλης Δ.,

Λαϊκά τραγούδια και παιχνίδια για παιδιά. Ανθολογία, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα 1991,
σσ. 175-211

ΕΝΟΤΗΤΑ 5^η

«Το δωδεκάημερο και οι μεταμφιέσεις σε αγροτικές περιοχές της Β. Ελλάδας και του Πόντου»

Δωδεκαήμερο ή δωδεκάμερο ονομάζεται η χρονική περίοδος που μεσολαβεί ανάμεσα στα Χριστούγεννα και τα Φώτα (25 Δεκεμβρίου έως 6 Ιανουαρίου).

Καταγωγή των εθίμων του δωδεκαήμερου

Τα έθιμα του δωδεαήμερου έχουν την καταγωγή τους στις ρωμαϊκές γιορτές, στις οποίες είχαν ενσωματωθεί εθιμικά στοιχεία από την αρχαία Ελλάδα και την Ανατολή. Οι κυριότερες ρωμαϊκές γιορτές ήταν τα Σατουρνάλια (γιορτή προς τιμή του θεού Saturnus των Ρωμαίων), η «ημέρα του ανίκητου Ηλίου» (Dies natalis Solis invicti), η Πρώτη των Καλενδών, που συνέπιπτε με την 1^η Ιανουαρίου (ημέρα όπου εγκαθίσταντο οι καινούργιες πολιτικές αρχές της Ρώμης, και οι «δημόσιες ευχές» στις 3 Ιανουαρίου (ημέρα της επίσημης ορκωμοσίας των υπάτων). Η χριστιανική Εκκλησία πολέμησε τις ειδωλολατρικές αυτές γιορτές, χωρίς να καταφέρει όμως να ξεριζώσει από τη ζωή του λαού παλιές συνήθειες, αλλά και αρχέγονες δοξασίες, που υπήρχαν μέσα στα έθιμα εκείνα. Για το λόγο αυτό αναγκάστηκε να τ' ανεχθεί, τοποθετώντας στη θέση των ειδωλολατρικών γιορτών τις δικές της μεγάλες γιορταστικές επετείους: τα Χριστούγεννα, τη γιορτή του Αγίου Βασιλείου και τα Φώτα (βλ. Μέγα, ό.π., σσ.22-23).

Καλικάντζαροι

Η περίοδος αυτή, σύμφωνα με τη λαϊκή παράδοση⁷, θεωρείται πολύ επικίνδυνη για τους ανθρώπους, γιατί τις νύχτες, που είναι και οι μεγαλύτερες του χρόνου, κυκλοφορούν στη γη δαιμονικά όντα, οι λεγόμενοι καλικάντζαροι σε μας, οι λυκάνθρωποι, οι δράκοντες και οι μάγισσες σε άλλους λαούς (Κεντρικής και Βόρειας Ευρώπης). Οι καλικάντζαροι, σύμφωνα με λαϊκές παραδόσεις, όλο το χρόνο πελεκούν το δέντρο που βαστάει τη γη, αλλ' όταν κοντεύουν να το κόψουν, εμφανίζεται ο Χριστός και το δέντρο ξαναγεννάται. Ο λαός φανταζόταν τους

⁷ Η επεξήγηση αυτή είναι απαραίτητη, όταν γίνεται λόγος για δοξασίες που αφορούν υπερφυσικά όντα, όπως εδώ οι καλικάντζαροι, ή για ο,τιδήποτε σχετίζεται με τον άλογο τρόπο σκέψης της παραδοσιακής

καλικαντζάρους άσχημους, με μαυριδερή όψη, κόκκινα μάτια και πολλές φορές με πόδια τράγου. Την περίοδο του δωδεκαημέρου τα δαιμόνια αυτά ανεβαίνουν στη γη και ενοχλούν τους ανθρώπους, οι οποίοι χρησιμοποιούν διάφορα αποτρεπτικά μέσα - φωτιά, βότανα με έντονη μυρουδιά, το σημείο του σταυρού - για να τους απομακρύνουν από τα σπίτια τους. Οι καλικάντζαροι εξαφανίζονται τα Θεοφάνια, γιατί «τους κυνηγά ο παπάς με την αγιαστούρα του». Πρέπει πάντως να γίνει προσπάθεια να δοθούν οι «θεωρίες», που σχετίζονται με τη δημιουργία των καλικαντζάρων. Τα στοιχεία που δίνει ο Γ. Μέγας επαρκούν γι' αυτό.

Μεταμφιέσεις

Άλλο έθιμο του δωδεκαημέρου - που σήμερα επιβιώνει μόνο την αποκριά- σε ορισμένες προπάντων αγροτικές περιοχές της Βόρειας Ελλάδας και του Πόντου, είναι οι μεταμφιέσεις. Οι μεταμφιεσμένοι φορούσαν τομάρια άγριων ζώων ή ενδυμασίες ανδρών οπλισμένων με σπαθιά και όπλα και περιφέρονταν σε ομάδες στους δρόμους των χωριών, τραγουδούσαν, επισκέπτονταν σπίτια ή συγκρούονταν μεταξύ τους. Μεταμφιέσεις του δωδεκαήμερου αποτελούν τα *Ρογκατσάρια* ή *Ρογκάτσια* στη Μακεδονία και τη Θεσσαλία ή οι *Μωμόεροι* στον Πόντο. Αντίστοιχες θορυβώδεις πομπές μεταμφιεσμένων συναντώνται και σ' άλλες ευρωπαϊκές χώρες την περίοδο του δωδεκαημέρου. Οι μεταμφιεσμένοι δεν παριστάνουν πιθανώς μόνο τις κακές δυνάμεις του χειμώνα και του σκοταδιού, αλλά και τις ψυχές των νεκρών, οι οποίες πίστευαν ότι επανέρχονται κατά περιόδους στον κόσμο των ζωντανών και τους επιφέρουν ενοχλήσεις (βλ. και τις εξηγήσεις για τη δημιουργία των καλικαντζάρων).

Προβολή ταινίας με θέμα τις μεταμφιέσεις του δωδεκαήμερου

- Οι Αράπηδες του Παγγαίου

Βιβλιογραφία

- Κυριακίδου - Νέστορος Αλκη, «Ιανουάριος» και «Δεκέμβριος», στο βιβλίο της *Οι δώδεκα μήνες. Τα λαογραφικά*, εκδ. Μαλλιάρης. Παιδεία, Αθήνα 1982, σσ.15-26 και 143-149

- Λουκάτος Δημήτριος, «Γενικά του Δωδεκαημέρου», στο βιβλίο του *Χριστουγεννιάτικα και των γιορτών*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1984², σσ.15-57
- Μέγας Γεώργιος, «Οι γιορτές του Δωδεκαήμερου», στο βιβλίο του *Ελληνικές γιορτές και έθιμα της λαϊκής λατρείας*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1988, σσ.40 κ.ε.

ΕΝΟΤΗΤΑ 6^η

«Οι γιορτές των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς. Τα έθιμα της ελληνικής λαϊκής λατρείας»

Χριστουγεννιάτικα έθιμα

Τα έθιμα των Χριστουγέννων είναι πολλά, από τα οποία άλλα είναι κοινά σ' όλες τις χώρες, άλλα διαφέρουν από τόπο σε τόπο. Τα πλούσια φαγητά (π.χ. γαλοπούλα) και γλυκά (κουραμπιέδες, μελομακάρονα, δίπλες κ.ά.), που ετοιμάζονται τις μέρες αυτές, η διακόσμηση των σπιτιών, των καταστημάτων, των δρόμων με έλατα στολισμένα με πολύχρωμες μπάλες και πολλά άλλα στολίδια (φάτνες με τη γέννηση του Χριστού, Αγιο Βασίληδες κ.λπ), η ανταλλαγή των δώρων, είναι μάλλον έθιμα της Δύσης, που έγιναν και σ' εμάς δεκτά σε νεότερους χρόνους.

Πολλά από τα ελληνικά παραδοσιακά έθιμα των Χριστουγέννων είναι όμοια με της Πρωτοχρονιάς. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι από τα μέσα του 4^{ου} αιώνα η 25^η Δεκεμβρίου είχε ορισθεί ως γενέθλια ημέρα του Χριστού και γι' αυτό το λόγο, συγχρόνως, ως η αρχή του έτους. Έτσι ο εορτασμός των Χριστουγέννων πήρε και πολλά έθιμα από τη ρωμαϊκή πρωτοχρονιά, τα οποία παρέμειναν και μετά την επαναφορά της αρχής του έτους την 1^η Ιανουαρίου.

Οι γυναίκες σε πολλά μέρη της Ελλάδας ζυμώνουν ένα ψωμί που έχει ιερό χαρακτήρα, το **χριστόψωμο**. Το γεύμα της ημέρας των Χριστουγέννων παλαιότερα περιλάμβανε **χοίρο** ή **βραστή κότα**. Η **γαλοπούλα**, που προτιμάται σήμερα, είναι ευρωπαϊκό έθιμο, που υιοθετήθηκε αρχικά από τις πλουσιότερες τάξεις και σιγά σιγά γενικεύτηκε. Το **στόλισμα του χριστουγεννιάτικου δέντρου** (ελάτου) είναι ξενόφερτο έθιμο, το οποίο εισήγαγαν στην Ελλάδα οι Βαυαροί, που το πρωτοέστησαν στα ανάκτορα του Όθωνα. Εντούτοις ανάλογες συνήθειες, που ανάγονται σε κοινές δοξασίες (προβολή της επιθυμίας των ανθρώπων, η νέα περίοδος να φέρει τα «δώρα» της καλής σοδειάς κ.λπ.) υπήρχαν παντού και ανέκαθεν.

Τα κάλαντα (Χριστουγέννων και Πρωτοχρονιάς)

Τα χριστουγεννιάτικα έθιμα αρχίζουν από την παραμονή με το τραγούδι των **καλάντων**. Τα κάλαντα (η λέξη προέρχεται από τη λατινική *Calendae*, που σημαίνει την πρώτη του μήνα), κοινά σ' όλους τους ορθόδοξους πληθυσμούς των

Βαλκανικών χωρών (εκτεταμένα γι' αυτά γράφει ο Β. Πούχνερ, βλ. βιβλιογραφία) είναι ευχετικά τραγούδια, που περιέχουν επαίνους για το νοικοκύρη, τη νοικοκυρά και όλα τα μέλη της οικογένειας και ευχές για ευτυχία και την καλή χρονιά. Κάλαντα τραγουδιούνται την παραμονή των Χριστουγέννων, της Πρωτοχρονιάς και των Φώτων συνήθως από παιδιά (τα τελευταία χρόνια και από ενήλικους, για τα χρήματα προφανώς). Παλαιότερα οι νοικοκυραίοι φίλευαν τους καλαντιστές για τις ευχές τους με γλυκίσματα, φρούτα, αυγά κ.λπ, ενώ σήμερα τους δίνουν χρήματα.

Υπάρχουν παραλλαγές καλάντων, ανάλογα με τις περιοχές (γεωργική, κτηνοτροφική), εκτός από τα κοινώς γνωστά, που έχουν μάλλον λόγια προέλευση, είναι όμως οπωσδήποτε προσαρμοσμένα προς το λαϊκότερο.

* Είναι σκόπιμο ο εκπαιδευτικός να δώσει σε φωτοτυπίες τα κείμενα των καλάντων των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς στους μαθητές, γιατί υπάρχουν παιδιά σήμερα που δεν τα γνωρίζουν ή τα γνωρίζουν ημιτελώς και λανθασμένα.

Πρωτοχρονιάτικα έθιμα

Όπως σ' όλο το χριστιανικό κόσμο έτσι και στην Ελλάδα η Πρωτοχρονιά γιορτάζεται την 1^η Ιανουαρίου, ημέρα που η Εκκλησία τιμά τη μνήμη του Αγίου Βασιλείου. Στην ελληνική παράδοση ο Άγιος Βασίλης παρουσιαζόταν ως πεζοπόρος, που ξεκινούσε από τα βάθη της ελληνικής Ασίας, περνούσε απ' όλες τις ελληνικές περιοχές και έδινε την ευλογία του στους ανθρώπους και ευχές για καλή τύχη. Κρατούσε ένα μαγικό ραβδί, από το οποίο φύτρωναν κλαδιά και ζωντάνευαν πέρδικες, σύμβολα πλούτου και ευημερίας. Η σημερινή εικόνα του Άϊ Βασίλη με τα κόκκινα ρούχα, τις μπότες και τη λευκή γενειάδα, που έρχεται με το κοφίνι του γεμάτο δώρα, καθισμένος σ' έλκηθρο που το σέρνουν τάρανδοι, είναι ευρωπαϊκή επίδραση.

Τα έθιμα της Πρωτοχρονιάς έχουν τη ρίζα τους σε δοξασίες, που παρατηρούνται σ' όλους τους λαούς και σχετίζονται με τους φόβους και τις ελπίδες των ανθρώπων για την καινούργια χρονιά. Γι' αυτό πολλές ενέργειες των ανθρώπων έχουν την ημέρα αυτή ένα συμβολισμό και ένα σκοπό: την εξασφάλιση, με τη χρήση της αναλογικής μαγείας, καλής τύχης, υγείας, πλούτου, και αγάπης για τον καινούργιο χρόνο. Τέτοιες συμβολικές ενέργειες είναι το καλό ντύσιμο, τα εκλεκτά φαγητά και γλυκίσματα, η ανταλλαγή δώρων - στην παραδοσιακή ελληνική κοινωνία οι περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες οδηγούσαν τους γονείς στην αγορά πρακτικών δώρων για τα παιδιά τους (ρούχα, παπούτσια) και ανταλλαγή εκλεκτών

φαγητών, γλυκών, φρούτων, κρασιού, κ.λπ. - , η χαρτοπαιξία, το «ποδαρικό» (συνήθως από παιδί που ζουν και οι δυο γονείς του), η αποφυγή δυσάρεστων καταστάσεων (κλάψιμο, χτύπημα, ζημιά), τα μαντέματα των ανύπαντρων κοριτσιών, αλλά και της αστρολογίας.

Η **βασιλόπιτα** στα αγροτικά έθιμα ήταν άλλοτε ένα ψωμί (η **μεγάλαρτος**), ενώ στα σύγχρονα αστικά είναι ένα γλύκισμα, το οποίο τείνει να επικρατήσει και στην ύπαιθρο. Η βασιλόπιτα κόβεται τελετουργικά στο δείπνο από το νοικοκύρη ή τον πρεσβύτερο του τραπέζιού. Τα κομμάτια κόβονται προς τα δεξιά και αφιερώνονται πρώτα στο Χριστό ή την Παναγία, στον Άγιο Βασίλειο, στο σπίτι, στο φτωχό (παλαιότερη φιλανθρωπική υπόμνηση), στο νοικοκύρη, τη νοικοκυρά, τα παιδιά της οικογένειας και ύστερα στους ξένους με τιμητική σειρά. Τυχερός για όλη τη χρονιά θεωρείται εκείνος στον οποίο θα πέσει το «φλουρί», ένα συμβολικό νόμισμα.

Οι γιορτές των Χριστουγέννων προσφέρονται για πολλών ειδών δραστηριότητες και μέσα στο σχολείο. Μια απ' αυτές είναι η γιορτή που ετοιμάζουν οι εκπαιδευτικοί και οι μαθητές, για την οποία ιδέες μπορεί να πάρει κανείς από το άφθονο υλικό της ελληνικής παράδοσης.

Βιβλιογραφία

- Κυριακίδου - Νέστορος Αλκη, «Ιανουάριος» και «Δεκέμβριος», στο βιβλίο της *Οι δώδεκα μήνες. Τα λαογραφικά*, εκδ. Μαλλιάρης. Παιδεία, Αθήνα 1982, σσ.15-26 και 143-149
- Λουκάτος Δημήτριος, «Των Χριστουγέννων» και «Της Πρωτοχρονιάς» στο βιβλίο του *Χριστουγεννιάτικα και των γιορτών*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1984², σσ.61-105 και σσ.109-162
- Μέγας Γεώργιος, «Χριστούγεννα» και «Πρωτοχρονιά» στο βιβλίο του *Ελληνικές γιορτές και έθιμα της λαϊκής λατρείας*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1988, σσ.44-55 και σσ.55-75
- Πούχνερ Βάλτερ, *Λαϊκό θέατρο στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια (συγκριτική μελέτη)*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1989, σ.384 (λ. κάλαντα)

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ ΜΑΘΗΤΗ

• Ονοματεπώνυμο:

• Σχολείο: Τάξη:

• Ποιος είναι ο τόπος καταγωγής του πατέρα σου;

Περιφέρεια Νομός Επαρχία
 Πόλη / Κωμόπολη / Χωριό

• Ποιος είναι ο τόπος καταγωγής της μητέρας σου;

Περιφέρεια Νομός Επαρχία
 Πόλη / Κωμόπολη / Χωριό

• Με ποιον από τους τόπους καταγωγής έχεις άμεση σχέση;

της μητέρας

ΝΑΙ	ΟΧΙ
-----	-----

του πατέρα

ΝΑΙ	ΟΧΙ
-----	-----

και με τους δυο

ΝΑΙ	ΟΧΙ
-----	-----

με κανένα

ΝΑΙ	ΟΧΙ
-----	-----

• Κάθε πότε πηγαίνεις στον τόπο καταγωγής του πατέρα και της μητέρας σου;

Σημείωσε με X τη θετική απάντησή σου

ΧΡΟΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	ΤΟΠΟΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ ΠΑΤΕΡΑ	ΤΟΠΟΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ ΜΗΤΕΡΑΣ
Χριστούγεννα		
Πάσχα		
Περίοδο θερινών διακοπών		

Εορταστικά τριήμερα		
Κατοικώ στον τόπο καταγωγής του / της		
Άλλες μέρες. Ανάφερε ποιες:		

- Ποια ελληνικά χωριά ή επαρχιακές πόλεις έχεις επισκεφθεί;

.....

- Ποιο, από τα παραπάνω μέρη, σου έκανε μεγαλύτερη εντύπωση και γιατί;

.....

- Σ' αρέσει να χορεύεις ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς
 πάρα πολύ πολύ λίγο καθόλου

Σημείωσε με X την απάντηση που σε εκφράζει

- Ποιους από τους παρακάτω παραδοσιακούς χορούς ξέρεις να χορεύεις;

Σημείωσε με X τη θετική απάντησή σου

ΧΟΡΟΣ	ΘΕΤΙΚΗ ΑΠΑΝΤΗΣΗ
Καλαματιανός (συρτός)	
Τσάμικος	
Νησιώτικος	
Πηλιωρίτικος	
Άλλοι. Ανάφερε ποιοι:	

- Είσαι μέλος κάποιου συλλόγου ή άλλου φορέα εκμάθησης παραδοσιακών χορών;

ΝΑΙ ΟΧΙ

Σημείωσε με X τη θετική απάντησή σου

- Αν ναι, γράψε το όνομα του συλλόγου

- Έχεις βρεθεί σε ελληνικό πανηγύρι;

ΝΑΙ	ΟΧΙ
-----	-----

- Μου αρέσουν πολύ τα ελληνικά πανηγύρια

Συμφωνώ απόλυτα Συμφωνώ Διαφωνώ Διαφωνώ απόλυτα

Σημείωσε με X τη θετική απάντησή σου

- Η επιστήμη της λαογραφίας ασχολείται με:

α) Με τη συλλογή παραμυθιών, παραδόσεων, δημοτικών τραγουδιών κ.λπ

β) Με την καταγραφή ηθών και εθίμων του ελληνικού λαού

γ) Με τη συνολική μελέτη του λαϊκού πολιτισμού μιας εξελεγμένης πολιτισμικά χώρας

Σημείωσε με X τη θετική απάντησή σου

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

**Πρόγραμμα Διδασκαλίας του Λαϊκού Πολιτισμού στην Πρωτοβάθμια και
Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση: Παρουσίαση και Αξιολόγηση⁸**

**Ρέα Κακάμπουρα-Τίλη
Διδάκτωρ Λαογραφίας Πανεπιστημίου Αθηνών**

Ένας από τους σημαντικότερους σύγχρονους Γάλλους εθνολόγους, ο Jean Poirier, σ'ένα σύντομο αλλά ιδιαίτερα περιεκτικό κείμενό του με τίτλο «Tradition et post-modernité»⁹, αναφέρει ότι η μεταμοντέρνα περίοδος γνώρισε συγχρόνως το θρίαμβο της Δύσης και την απώλεια της αξιοπιστίας της, τόσο εκ μέρους του μη δυτικού κόσμου, αλλά και εκ μέρους του ίδιου του εαυτού της. Ο θρίαμβος έγκειται στην υιοθέτηση της τεχνολογίας, των οικονομικών αρχών της, ακόμα και των πολιτιστικών προτύπων της από σχεδόν ολόκληρο τον πλανήτη. Αξίες όπως η δημοκρατία, η ισότητα, η καταδίκη των φυλετικών διακρίσεων, ακόμα κι αν παραβιάζονται συχνότατα μέσα στην πραγματικότητα, εντούτοις προβάλλονται ως τα επίσημα ιδεώδη της. Από την άλλη πλευρά η Δύση επικρίνεται –πολύ συχνά από τον ίδιο της τον εαυτό κι αυτό τη διακρίνει από άλλες κοινωνίες που αποφεύγουν την αυτοκριτική– για ηγεμονισμό, χαλάρωση, εγωισμό και παρακμή.

Δίνω ένα απόσπασμα του σχετικού κειμένου του Poirier, σε μετάφραση του Μ. Γ. Μερακλή, που αναδεικνύει, κατά την άποψή μου, το μεγαλύτερο ίσως πολιτιστικό και ευρύτερα ανθρώπινο πρόβλημα του σύγχρονου δυτικού πολιτισμού:

«Στην πραγματικότητα η Δύση σήμερα δεν πιστεύει στον εαυτό της· ανάμεσα στα πιο ανησυχητικά συμπτώματα μπορούμε να αναφέρουμε την απόρριψη των προτύπων και τη σύγχυση των αξιών –αλλά το ουσιώδες έγκειται στην καταστροφή (destruction) της σχέσης του ατόμου με την κοινωνία. Ενώ είναι σαφές, ότι οι παραδοσιακές κοινωνίες διαθέτουν αξιοσημείωτα δραστικά πρότυπα· στις κοινωνίες αυτές δεν υπάρχουν πραγματικά προβλήματα εφηβείας και τρίτης ηλικίας.

⁸ Το άρθρο έχει δημοσιευθεί στο περ. *Σύγχρονο Νηπιαγωγείο*, τεύχος 14, Μάρτιος - Απρίλιος 2000, σσ.16-24.

⁹ Το κείμενο αυτό δημοσιεύτηκε στο τεύχος: *Festival International de la fête*, Valbonne Sophia-Antipolis du 5 au 9 Février 1992, p.69 (είχε οργανωθεί από την πόλη της Valbonne Sophia Antipolis, το Conseil Audiovisuel Mondial pour l' Edition et la Recherche sur l' Art, CNRS Images/media FEMIS και πολλούς άλλους ερευνητικούς και πανεπιστημιακούς φορείς). Ο Μ.Γ. Μερακλής μετέφρασε και σχολίασε ευρύτερα τα σημαντικότερα σημεία του κειμένου του Poirier, από το οποίο αφορμήθηκε για να αναπτύξει την επιχειρηματολογία του όσον αφορά τη λειτουργικότητα της λαϊκής παράδοσης σήμερα. Βλ. Μερακλής Μ.Γ., «Η λειτουργικότητα της λαϊκής παράδοσης σήμερα», Πρακτικά του Όγδου Δημέρου Εκπαιδευτικού Προβληματισμού με θέμα *Ο λαϊκός Πολιτισμός και το Σχολείο*, Αθήνα 22-23 Μαΐου 1993, Σύλλογος Εκπαιδευτικών Λειτουργών Κολλεγίου Αθηνών, Αθήνα: 1994, σσ. 17-24.

Οι σύγχρονες κοινωνίες κινδυνεύουν να απαξιώσουν τις τρομερές τεχνολογικές επιδόσεις τους με «ελλείψεις» κοινωνικής - πολιτισμικής τάξεως· και είναι σ' αυτό το σημείο ακριβώς, που θα έπρεπε να ακούσουν το αληθινό μάθημα πολιτισμού, που μπορούν να τους δώσουν οι παραδοσιακές κοινωνίες, όσο φτωχές και αν είναι. Ουσιαστικά πρόκειται για ένα μάθημα ένταξης: ένταξης του ατόμου στην ομάδα, της τέχνης στην καθημερινότητα, του θανάτου στη ζωή, του σώματος στο είναι, της φύσης στον πολιτισμό. Η διχοτομία της καρτεσιανής σκέψης - αναγκαία για τη δημιουργία της επιστήμης - «πάγωσε» πάρα πολύ τις αντιθέσεις, που έπρεπε να τις μεταβάλει σε συμπληρωματικότητες»¹⁰.

Σχολιάζοντας τις απόψεις του Poirier ο Μερακλής επισημαίνει:

«Προσωπικά εξακολουθώ να πιστεύω πως, ό,τι κι αν λέμε, ό,τι κι αν έγινε, παραμένει σε ισχύ η αρχή, ότι το πολιτισμικό εποικοδόμημα επηρεάζεται από την οικονομική βάση. Εντούτοις ολοένα πιο αναντίρρητη ιστορικά αποδεικνύεται η δυνατότητα αυτονόμησης μορφών, μερών του εποικοδομήματος από τη βάση που το παρήγαγε, ώστε να καθίστανται, αυτά, μακροβιότερα από όσο υπήρξε εκείνη. Ωστε, καταρχήν, είναι δυνατή η διατήρηση, αλλά και η μεταφορά στοιχείων πολιτισμού από μίαν εποχή σε μίαν άλλη, ακόμα και αν πρόκειται για πολύ διαφορετικές εποχές. Το να πιστεύει ο εκπαιδευτικός-παιδαγωγός σ' αυτή τη δυνατότητα (και δεν πρόκειται για μεταφυσική πίστη) και να προσπαθεί να ευαισθητοποιήσει τους νέους απέναντί της είναι κάτι εξαιρετικά πολύτιμο»¹¹.

Πολύτιμη λοιπόν, αλλά και καταρχήν εφικτή κρίνεται η ευαισθητοποίηση των νέων ανθρώπων απέναντι στον πολιτισμό του παρελθόντος, τον παραδοσιακό, προβιομηχανικό πολιτισμό· έναν πολιτισμό που δεν γνώρισαν οι νέοι βιωματικά, όπως οι προπολεμικές γενιές, και αυτό είναι εν πολλοίς καλό, όσον αφορά τομείς που σαφώς έχουν προοδεύσει στην εποχή μας (επιστήμη, υγεία, παιδεία, δημοκρατία, διευκόλυνση της καθημερινότητας με την αρωγή της τεχνολογίας). Από την άλλη πλευρά όμως είναι εμφανή και τα προβλήματα που έχουν προκύψει από την απώλεια της δυνατότητας για την παραπάνω πενταπλή «σύνταξη» που αναφέρει ο Poirier: της μη ένταξης του ατόμου στην ομάδα: η συλλογικότητα έχει αντικατασταθεί εν πολλοίς από τον ατομικισμό· τα χειροποίητα έργα έχουν εξαφανισθεί από την καθημερινότητα· οι σύγχρονοι αστοί στέκονται τρομοκρατημένοι απέναντι στη σωματική φθορά και το θάνατο· η βιοσοφία του παλαιότερου αγρότη που πήγαζε από το φόβο, αλλά και τη λατρεία συνάμα της φύσης, δεν υπάρχει στον σύγχρονο αστό, που ζει μακριά από τη φύση κυνηγώντας το “μοντέρνο” θεό του χρήματος. Η απώλεια της επαφής με τη φύση τον έχει απομακρύνει από την παλαιότερη συνθεώρηση των δύο αντίθετων φαινομένων, του θανάτου και της ζωής, ως ενιαίου όλου, ενώ η μη ένταξη της φύσης στον

¹⁰ Βλ. Poirier, ό.π., σ.69 και Μερακλής, ό.π., σ.19.

¹¹ Μερακλής, ό.π., σ.19.

πολιτισμό, προϊόν κι αυτή της αντιλατρευτικής συμπεριφοράς του σύγχρονου ανθρώπου προς τη φύση έχει δημιουργήσει σοβαρές οικολογικές ανισσοροπίες¹².

Η γνώση λοιπόν του παραδοσιακού πολιτισμού, τόσο των μορφών όσο και των ιδεών του –κυρίως αυτών– θα πρέπει να είναι αιτούμενο της σύγχρονης εκπαίδευσης, αν αυτή τουλάχιστον θέλει ο κοινωνικοποιητικός της ρόλος να στηρίζεται και στο ανθρωπολογικό και ανθρωπιστικό περιεχόμενο του παρελθόντος που έχει λόγο ύπαρξης και στο παρόν. Εξάλλου, η προσέγγιση της διαδικασίας εξέλιξης του σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού είναι απαραίτητη για την αποκατάσταση στη συνείδηση των νέων ανθρώπων των συνεχειών και των ασυνεχειών, των ομοιοτήτων και των ετεροτήτων της πολιτισμικής εξέλιξης. Με βάση τις παραπάνω σκέψεις σχεδιάστηκε, οργανώθηκε και εφαρμόστηκε για το σχολικό έτος 1997-1998 ένα Πρόγραμμα Διδασκαλίας του Ελληνικού, καταρχήν, Λαϊκού Πολιτισμού στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, μέσα στα πλαίσια του ευρύτερου εκπαιδευτικού προγράμματος που αφορούσε τα Σχολεία Εφαρμογής Πειραματικών Προγραμμάτων στην Εκπαίδευση (ΣΕΠΠΕ). Το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, σε συνεργασία με τις Διευθύνσεις Σπουδών Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης του Υπουργείου Παιδείας, έχει αναλάβει το σχεδιασμό, την οργάνωση και την υλοποίηση του έργου των ΣΕΠΠΕ –αυτή τη χρονιά διανύει τον τρίτο χρόνο λειτουργίας του– το οποίο έχει ως στόχο τον εκσυγχρονισμό του ελληνικού σχολείου και τη βελτίωση της παρεχόμενης εκπαίδευσης¹³. Την επιστημονική ομάδα, η οποία είχε την ιδέα, καθώς και το σχεδιασμό, την παρακολούθηση και την αξιολόγηση του προγράμματος της διδασκαλίας του λαϊκού πολιτισμού στην εκπαίδευση, αποτέλεσαν ο επιστημονικός υπεύθυνος Μιχάλης Μερακλής, καθηγητή Λαογραφίας στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Αθηνών και η γράφουσα, διδάκτωρ Λαογραφίας του Π.Τ.Δ.Ε. του Πανεπιστημίου Αθηνών, αναπληρώτρια επιστημονική υπεύθυνη.

Το Πρόγραμμα εφαρμόστηκε κατά το σχολικό έτος 1997-1998, στις δύο τελευταίες τάξεις του Δημοτικού και στην πρώτη τάξη του Γυμνασίου, σε τρία Δημοτικά σχολεία της Αθήνας και συγκεκριμένα: στο 17° Δ.Σ. Καλλιθέας, στο 6° Δ.Σ. Καλλιθέας και στο 3° Δ.Σ. Ταύρου και στο Γυμνάσιο του Δήμου Ιωλκού του νομού Μαγνησίας. Οι εκπαιδευτικοί που

¹² Για τον άνθρωπο της πόλης και το θέμα της παρακμής, βλ. Μ.Γ. Μερακλής, *Λαογραφικά ζητήματα*, εκδ. Μπούρας, Αθήνα: 1989, σσ. 83-88. Για την αισιόδοξη στάση του πρωτόγονου ανθρώπου και του αγρότη των ιστορικών λαών απέναντι στο θάνατο, βλ. Μ.Γ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία*, τόμ. Β', *Ήθη και έθιμα*, εκδ. Οδυσσεάς, Αθήνα: 1986, σσ. 64-78

¹³ Το αντικείμενο του έργου των ΣΕΠΠΕ είναι ο σχεδιασμός, η ανάπτυξη, η εφαρμογή και η αξιολόγηση καινοτομικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων σε ορισμένα σχολεία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης της χώρας, στα πλαίσια του ευρύτερου εγχειρήματος της εσωτερικής μεταρρύθμισης του ελληνικού σχολείου. Για περισσότερες λεπτομέρειες για τα ΣΕΠΠΕ, βλ. Κακάμπουρα-Τύλη Ρέα, «Σχολεία εφαρμογής πειραματικών προγραμμάτων στην εκπαίδευση (ΣΕΠΠΕ). Το πρόγραμμα διδασκαλίας του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση», *Η λέσχη των εκπαιδευτικών*, τεύχ. 21, Μάρτιος-Μάιος 1998, σσ.42-44.

δίδαξαν το μάθημα στα παραπάνω σχολεία ήταν αντίστοιχα οι Πέτρος Σπανός, Θανάσης Κατσικάρης, Κωνσταντίνος Μαλαφάντης και Αλεξάνδρα Μποφιλίου.

Το αντικείμενο του Προγράμματος αποτέλεσε εξάλλου η εισαγωγή των μαθητών στο περιεχόμενο του Παραδοσιακού και σύγχρονου Λαϊκού Πολιτισμού. Το Πρόγραμμα περιλάμβανε στοιχεία από την εθιμική ζωή και την προφορική παράδοση (σε διάφορες εκφράσεις: λαϊκή λογοτεχνία, παραστατικά έθιμα από την περιοχή της λατρείας ή της κοινωνικής ζωής, επαγγελματικές ασχολίες), στοιχεία αναφερόμενα στη σχέση του πολιτισμικού παρόντος με τον πολιτισμό του παρελθόντος, ή στη σχέση της προφορικής (λαϊκής) με τη γραπτή (λογία) παράδοση. Η παρουσίαση των θεμάτων του Λαϊκού Πολιτισμού αποφασίστηκε να ακολουθεί τη λογική του κυκλικού χρόνου της παραδοσιακής κοινωνίας (παρουσίαση παραγωγικών πρακτικών, συνηθειών, τελετουργιών κ.λπ. στα πλαίσια της εναλλαγής των εποχών).

Ο σκοπός του ήταν η περισσότερο συστηματική επαφή των μαθητών με τη λαϊκή παράδοση μέσα από το ειδικά για το σκοπό αυτό επεξεργασμένο Πρόγραμμα.

Οι στόχοι του Προγράμματος:

A. Γνωστικοί

1. Η επαφή των μαθητών με όψεις του Ελληνικού –κυρίως– Παραδοσιακού και σύγχρονου Λαϊκού Πολιτισμού με βάση τα πορίσματα της σύγχρονης λαογραφικής επιστήμης
2. Η κατά το δυνατόν μεγαλύτερη κατανόηση της διαδικασίας εξέλιξης του σύγχρονου Ελληνικού Πολιτισμού.

B. Στόχοι με τη μορφή δεξιοτήτων και μορφών συμπεριφοράς

1. Η συνειδητοποίηση της εθνικής και της τοπικής ταυτότητας των αυριανών Ελλήνων πολιτών της Ενωμένης Ευρώπης,
2. Η ενίσχυση της συλλογικότητας και της συνεργασίας και άλλων αξιών του πολιτισμικού παρελθόντος, οι οποίες έχουν λόγο υπάρξεως και λειτουργικότητα στο σύγχρονο πολιτισμό της Ελλάδας.

Μακροπρόθεσμος στόχος: Ο εμπλουτισμός του Προγράμματος με περισσότερα στοιχεία που αποσκοπούν στην καλλιέργεια, στην ενίσχυση της ιδέας μιας απώτερης κοινότητας των Ευρωπαϊκών λαών, η οποία και έχει τη δύναμη να δρα ενοποιητικά, ακόμα και στις περιπτώσεις όπου σημειώνονται σημαντικές αποκλίσεις. Έτσι μπορεί να καταφανεί, με την ανάλογη επιλογή χαρακτηριστικών παραδειγμάτων (κάτι που είναι ιδιαίτερα εύκολο προκειμένου περί λαϊκών πολιτισμών), ότι υπάρχουν κοινές πολιτισμικές βάσεις, παρά τις διαφορετικές ιστορικές συνθήκες που επικράτησαν σε ορισμένες περιπτώσεις στους

διάφορους λαούς της Ευρώπης και παρά τις υφιστάμενες διαφορές (κάποτε πολύ σημαντικές) ανάπτυξης μεταξύ των λαών αυτών¹⁴.

Οι εκπαιδευτικοί, που εφάρμοσαν το Πρόγραμμα, παρακολούθησαν ειδική επιμόρφωση, που σκοπό είχε την κατάρτισή τους στο αντικείμενο του Λαϊκού Πολιτισμού, έτσι όπως το αντιμετωπίζει η σύγχρονη Λαογραφία με την εφαρμογή της κοινωνικοϊστορικής μεθόδου, αλλά και σε προτάσεις διδακτικής μεθολογίας και παιδαγωγικών προσεγγίσεων του διδακτικού υλικού.

Ακολούθησαν άλλες δύο επιμορφωτικές συναντήσεις της επιστημονικής ομάδας με τους εκπαιδευτικούς μέχρι το τέλος του σχολικού έτους, που οδήγησαν μέσα από γόνιμο διάλογο στην ανατροφοδότηση του Προγράμματος με καινούργια στοιχεία.

Στην αρχική επιμόρφωση των εκπαιδευτικών¹⁵ ο καθηγητής Μιχάλης Μερακλής αναφέρθηκε στο αντικείμενο, τους σκοπούς και τους στόχους του Προγράμματος. Στη

¹⁴ Βλ. Μερακλής Μ.Γ. - Κακάμπουρα-Τίλη Ρ., *Τεχνικό Δελτίο του Προγράμματος διδασκαλίας του Λαϊκού Πολιτισμού στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα: 1997, σσ. 6-8.

¹⁵ Η βιβλιογραφία για την επιμόρφωση, όπως άλλωστε και όλα τα κείμενα, τα βιβλία και οι Φάκελοι συμπληρωματικού διδακτικού και επιμορφωτικού υλικού, δόθηκαν στους εκπαιδευτικούς πριν αρχίσει η επιμόρφωση. Αναλυτικά η βιβλιογραφία για την επιμόρφωση αποτελείται από τέσσερα μέρη, που σχετίζονται με τις εισηγήσεις των επιμορφωτών:

A ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

- Λουκάτος Δ.Σ., *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1977
- Μερακλής Μ.Γ., *Ελληνική Λαογραφία*, τόμ. 1^{ος}, *Κοινωνική συγκρότηση*, Οδυσσεάς, Αθήνα 1984
- —, *Ελληνική Λαογραφία*, τόμ. 2^{ος}, *Ήθη και έθιμα*, εκδ. Οδυσσεάς, Αθήνα 1986
- —, «Η ιστορικότητα των λαογραφικών φαινομένων», στα *Λαογραφικά ζητήματα*, εκδ. Χ. Μπούρας, Αθήνα 1989, σσ.15-25
- —, «Λαός και λαϊκός πολιτισμός», στα *Λαογραφικά ζητήματα*, εκδ. Χ. Μπούρας, Αθήνα 1989, σσ.26-32
- —, «Η πόλη και η αστική ζωή», στα *Λαογραφικά ζητήματα*, εκδ. Χ. Μπούρας, Αθήνα 1989, σσ.59-185
- —, *Ελληνική Λαογραφία*, τόμ. 3^{ος}, *Λαϊκή τέχνη*, εκδ. Οδυσσεάς, Αθήνα 1992
- —, «Θέσεις για τη Λαογραφία», *Διαβάζω* 245, Αθήνα 1990, σσ.16-22

B. ΛΑΪΚΗ ΛΑΤΡΕΙΑ

- Αικατερινίδης Γεώργιος Ν., «Αναστενάρια. Μύθος και πραγματικότητα», ανάπτυπο από τα *Σερραϊκά Χρονικά* 11 (1993), σσ.179-206
- —, «*Αράπηδες*»: Ένα ευετηρικό δρώμενο στο Μοναστηράκι της Δράμας, ενημερωτικό φυλλάδιο του Μορφωτικού και Πολιτιστικού Συλλόγου Μοναστηρακίου Δράμας
- —, *Δρώμενα Θεοφανείων στην Καλή Βρύση Δράμας*, έκδοση Κοινότητας Καλής Βρύσης, Αθήνα 1995
- —, «Απαρχές (λατρευτικές και ευετηρίας) στη νεοελληνική εθιμολογία», ανάπτυπο από τη *Λαογραφία* 37 (1993-1994), Αθήνα 1985, σσ.61-80
- —, «Ο Μέγας Αλέξανδρος στη λαϊκή παράδοση», ανάπτυπο από τα *Σερραϊκά Χρονικά* 12 (1996), σσ. 5-42
- Σπυριδάκης Γεώργιος Κ., «Οδηγία προς συλλογήν λαογραφικής ύλης», ανάπτυπο από την *Επετηρίδα του Λαογραφικού Αρχείου* 13 και 14 (1960-1961), Ακαδημία Αθηνών, εν Αθήναις 1962, σσ.73-147

Γ. ΛΑΪΚΗ ΤΕΧΝΗ

- Φλωράκης Αλέκος, *Λαϊκή τέχνη και αρχιτεκτονική. Θέματα και όψεις της νεοελληνικής χειροτεχνίας. Σημειώσεις παραδόσεων*, Αθήνα 1997

Δ. ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΟΥ ΛΑΪΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

συνέχεια ανέλυσε τη θεωρία της Λαογραφίας, τη μεθοδολογία της, τις αποκλίσεις και τις συγκλίσεις με συγγενείς επιστημονικούς κλάδους, όπως η Κοινωνική Ανθρωπολογία, η Ιστορία και η Φιλολογία, και αναφέρθηκε στις εξελίξεις που σημειώθηκαν στη λαογραφική έρευνα κατά την τελευταία εικοσιπενταετία. Ακολούθησε διάλογος με τους εκπαιδευτικούς και αποφασίστηκε να δοθεί έμφαση στον *ιδεολογικό κόσμο του παραδοσιακού λαϊκού πολιτισμού*, όπως εκφράζεται, κατεξοχήν, με τα κείμενα που περιέχονται τόσο στο διδακτικό υλικό όσο και στα σχετικά σχολικά βιβλία («Η γλώσσα μου», «Ανθολόγιο», «Εμείς και ο Κόσμος»). Παράλληλα ο εκπαιδευτικός μπορεί να συνεργαστεί με το μουσικό και το γυμναστή, –μακάρι και με ειδικό θεατρολόγο, που θα μπορούσε να καταλαμβάνει οργανική θέση στο σχολείο,– τον εικαστικό, καθώς και με άλλους εκπαιδευτικούς. Επισήμανε ότι επικοινωνιακή, για την επίτευξη των στόχων του προγράμματος, είναι η συνεργασία τόσο με αθηναϊκά μουσεία, που έχουν σύγχρονα εκπαιδευτικά προγράμματα λαϊκού πολιτισμού, όπως το Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης ή το Μουσείο Λαϊκών Οργάνων, όσο και με περιφερειακά μουσεία, όπως το Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα του Ναυπλίου κ.ά. Ο Μ. Μερακλής επέμεινε πάντως, ότι ο νεωτερισμός του προγράμματος συνίσταται, κατά βάση, σε δραστηριότητα που θα αναπτύσσεται μέσα στην τάξη, με τον κατάλληλο σχολιασμό κειμένων, όχι κατ' ανάγκην λογοτεχνικών, αλλά και φαινομένων ή θεμάτων, εξ αφορμής π.χ. χρονικών στιγμών, γιορτών κ.λπ.

Ο λαογράφος-ερευνητής του Κέντρου Ερεύνης της Ακαδημίας Αθηνών Γεώργιος Αικατερινίδης ανέλυσε τα διαβατήρια και ευετηρικά έθιμα του Ελληνικού Παραδοσιακού Πολιτισμού, θέμα το οποίο παρουσιάστηκε τελικά στους μαθητές σύμφωνα με τον

-
- Κακάμπουρα-Τίλη Ρέα, «Γλωσσικά και λογοτεχνικά κείμενα στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Η συμβολή της λαογραφίας στην πληρέστερη αξιοποίησή τους», ανακοίνωση στο συνέδριο με θέμα *Λαϊκή παράδοση και παιδί*, που συνδιοργάνωσε ο Δήμος Ιωλκού της Μαγνησίας με το Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών της Θεσσαλίας (11-13 Απριλίου 1997), στο συλλογικό τόμο *Λαϊκή Παράδοση και Σχολείο*, (επιμέλεια Β.Δ. Αναγνωστόπουλος), εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σσ. 131-145
 - ..., *Παράδοση και Ηπειρωτική νεολαία*, έκδοση της Πανηπειρωτικής Συνομοσπονδίας Ελλάδας, Αθήνα 1997
 - Μαρκαντώνης Ι., «Λαογραφία παιδαγωγική», λήμμα στην *Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια*, τομ. 5^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1990, σσ. 2853-2857
 - Μέγας Γ. Α., «Η Λαογραφία και η συμβολή των διδασκάλων εις το έργον αυτής», ανάπτυπο από το βιβλίο του Γ.Ν. Παλαιολόγου, *Ο θεσμός των Παιδαγωγικών Ακαδημιών και η Μαράσλειος Παιδαγωγική Ακαδημία*, Αθήναι 1939, σσ. 3-19
 - Μερακλής Μ. Γ., «Αναλυτικά προγράμματα, διδακτικά βιβλία και ο λαϊκός πολιτισμός», Πρακτικά Πανελληνίου Εκπαιδευτικού Συνεδρίου με θέμα *Αναλυτικά Προγράμματα και διδακτικά βιβλία στη Γενική Εκπαίδευση. Θεωρία και πράξη*, Εκπαιδευτήρια «Ο ΠΛΑΤΩΝ» (16-17 Απριλίου 1994), Αθήνα 1995, σσ. 184-191
 - ..., «Η λειτουργικότητα της λαϊκής παράδοσης σήμερα», Πρακτικά του Όγδου Δημέρου Εκπαιδευτικού Προβληματισμού με θέμα *Ο λαϊκός Πολιτισμός και το Σχολείο*, Αθήνα 22-23 Μαΐου 1993, Σύλλογος Εκπαιδευτικών Λειτουργών Κολλεγίου Αθηνών, Αθήνα 1994, σσ. 17-24
 - Μιράσγεζη Μαρία, «Η παρουσία του λαϊκού μας πολιτισμού στα αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου», *Λαογραφία* 35 (1987-1989), Αθήνα 1990, σσ. 253-281.
 - Νιτσιάκος Βασίλης Γ., «Ευρωπαϊκή ενοποίηση και λαϊκός πολιτισμός», ανάπτυπο από τη *Δωδώνη* 23 (1994), Ιωάννινα 1995, σσ.101-107

ημερολογιακό κύκλο. Στην παρουσίαση του αντικειμένου του χρησιμοποίησε πλούσιο εποπτικό υλικό, το οποίο ο ίδιος είχε παραγάγει ή επιμεληθεί, όπως διαφάνειες και ταινίες με λαϊκά δρώμενα από όλο τον ελληνικό χώρο.

Ο εθνολόγος-λαογράφος Αλέκος Φλωράκης, αφού πρώτα αναφέρθηκε στους σπουδαιότερους μελετητές της λαϊκής τέχνης, προέβη σε ανάλυση του αντικειμένου της νεοελληνικής χειροτεχνίας, των χρονικών και γεωγραφικών της ορίων, στην περίοδο της ακμής της (1730-1830) και της παρακμής· επίσης στα βασικά χαρακτηριστικά της λαϊκής τέχνης, στην κοινωνικοοικονομική διάσταση (οικιακή-επαγγελματική-εργαστηριακή χειροτεχνία, τεχνίτες, συντεχνίες, διάθεση προϊόντων), στην τεχνολογική διάσταση (πρώτες ύλες, πηγές ενέργειας, εργαστήρια, εργαλεία και τεχνικές) και στην πολιτιστική διάσταση (θέματα και σύμβολα, όπως θρησκευτικά, φυσικά, υπερφυσικά, μαγικά, με φυλακτικό-αποτροπιαστικό χαρακτήρα κ.λπ.). Στη συνέχεια παρουσίασε τους σπουδαιότερους τομείς της λαϊκής τέχνης, προβάλλοντας μεγάλη ποικιλία από διαφάνειες. Παρουσιάστηκαν συνοπτικά οι παρακάτω τομείς της λαϊκής τέχνης: αρχιτεκτονική, λαϊκή ζωγραφική, λιθογλυπτική, ξυλογλυπτική (και ξυλοτεχνία, ναυπηγική), κεραμική, αγγειοπλαστική, μεταλλοτεχνία (σιδηρουργία, χαλκοτεχνία, ορειχαλκουργία, μολυβδοκασιτερουργία, λευκοσιδηρουργία κ.λπ.), αργυροχοΐα, υφαντική (και νηματουργία, ταπητουργία, σταμπωτά υφάσματα), κεντητική, πλεκτική, ψαθοπλεκτική, καλαθοπλεκτική.

Η Ρέα Κακάμπουρα-Τίλη αναφέρθηκε αρχικά στη συμβολή των εκπαιδευτικών στη συλλογή και καταγραφή λαογραφικού υλικού και στην παιδαγωγική προσέγγιση του Ελληνικού Λαϊκού Πολιτισμού. Έκανε μια σύντομη παρουσίαση της βιβλιογραφίας για την επιμόρφωση και στη συνέχεια εστίασε το ενδιαφέρον της στο *διδασκτικό υλικό* (κείμενα, βιβλία, διαφάνειες, ταινίες)¹⁶, το οποίο επιμελήθηκε σε συνεργασία με τον καθηγητή Μιχάλη

• Πετρόπουλος Δ.Α., «Παιδευτική σημασία και προβλήματα της Λαογραφίας», *Ηπειρωτική Εστία* 13 (1964), σσ. 33-41 και 118-123.

¹⁶ Το διδασκτικό υλικό αποτελείται από:

1. ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Αναγνωστόπουλος Β., *Λαϊκά τραγούδια και παιχνίδια για παιδιά*. Ανθολογία, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα 1991
2. Αυδίκος Ευάγγελος Γρ., *Το παιδί στην παραδοσιακή και τη σύγχρονη κοινωνία*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996
3. Ζαχαρίου Μαμαλίγκα Ε., *Οι παράδες στη Σύμη*. Οικονομική - κοινωνική - πολιτισμική όψη, διδακτορική διατριβή, Ρόδος 1986
4. __, «Ένας Συμιακός ψαράς αυτοβιογραφείται», ανάπτυπο από το *Δωδεκανησιακόν Αρχαίον*, τόμ. 7^{ος}, Αθήνα 1996, σσ. 107-146
5. Κυριακίδου-Νέστορος Α, *Οι δώδεκα μήνες*. Τα λαογραφικά, εκδ. Μάλλιαρης-Παιδεία, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 1982
6. __, «Η οργάνωση του χώρου στον παραδοσιακό πολιτισμό», στα *Λαογραφικά μελετήματα*, τόμ. 1^{ος}, Εταιρεία Ελληνικού και Ιστορικού Αρχαίου, Αθήνα 1989, σσ. 41-55
7. Λουκάτος Δ.Σ., *Τα Καλοκαιρινά*, εκδ. Φιλιππότης, Αθήνα 1982
8. __, *Τα Φθινοπωρινά*, εκδ. Φιλιππότης, Αθήνα 1982
9. __, *Χριστουγεννιάτικα και των γιορτών*, Β' έκδοση, εκδ. Φιλιππότης, Αθήνα 1984
10. __, *Πασχαλινά και της Άνοιξης*, Β' έκδοση (αναθεωρημένη), εκδ. Φιλιππότης, Αθήνα 1988

11. Μέγας Γ.Α., *Ελληνικές γιορτές και έθιμα της λαϊκής λατρείας*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1988, (=Ελληνικά εορταία και έθιμα της λαϊκής λατρείας, Αθήνα 1956¹)
12. Μερακλής Μ.Γ., *Ελληνική Λαογραφία*, τόμ. 1^{ος}, *Κοινωνική συγκρότηση*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1984
13. __, *Παροιμίες Ελληνικές και των άλλων Βαλκανικών λαών. (Συγκριτική εξέταση)*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα 1985
14. *Σύγχρονος Ελληνικός Λαϊκός Πολιτισμός*, Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο «Ωρα», Αθήνα 1987³.
15. __, *Ελληνική Λαογραφία*, τόμ. 2^{ος}, *Ήθη και έθιμα*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1986
16. __, *Ελληνική Λαογραφία*, τόμ. 3^{ος}, *Λαϊκή τέχνη*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1992.
17. Πούχγερ Β., *Λαϊκό θέατρο στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια. (Συγκριτική μελέτη)*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα 1989.
18. Σειρά τευχών ή βιβλίων για παιδιά με θέματα από το νεοελληνικό λαϊκό πολιτισμό, που εκδίδουν οι Φίλοι του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής τέχνης. Κείμενα των: Ευριδίκης Αντζουλάτου-Ρετούλα, Ευγενίας Δάφνη και Νίκης Δάφνη, Αθήνα 1993: *Ο ηθιακούλης, η γαλίτσα, το πιθάκι και η παρέα τους* (για μια πρώτη γνωριμία με την κεραμική)
19. *Η Γέννηση του Χριστού και τα έθιμα του λαού μας.*
20. *Πώς γίνεται ένα σταμπωτό ύφασμα*
21. *Όνειρα και χρώματα που πετούν ψηλά* (το έθιμο του χαρταετού)
22. *Πέρδικες και Πουλιά* (από τα πασχαλινά έθιμα του λαού μας)
23. *Κρητικές δεσιές*
24. *Σκαλίζοντας έναν Τηνιακό φεγγίτη*
25. *Βλαστάρι από τη Ρίζα Ιεσσαί*
26. *Κάθε κούκλα και μορφή, μια φιλία παιδική*
27. *Βάγια - βάγια των βαγιών*
28. *Ένα βότσαλο στη λίμνη* (για μια πρώτη γνωριμία με τα βοτσαλωτά δάπεδα)
29. *Τις μάσκες ας φορέσουμε κι ελάτε να χορέψουμε* (έθιμα μεταμφιέσεων στην Ελλάδα)
30. *Μαϊστορες των χρωμάτων* (για μια πρώτη γνωριμία με τη λαϊκή ζωγραφική)
31. *Κεντήματα - γλεντήματα* (για μια πρώτη γνωριμία με την ελληνική κεντητική)
32. Σειρά εκπαιδευτικού υλικού, που εξέδωσε το ΥΠ.ΠΟ με το Μ.Ε.Λ.Τ., κείμενα - επιμέλεια εντύπου Μαρίας Αυγούλη, Ευγενίας Δάφνη, Νίκης Δάφνη και Βασιλικής Πολυζώη, Αθήνα 1997: *Σφουγγάρια. Το χρυσάφι του βυθού*
33. *Ο Σφού και τα σφουγγάρια* (κείμενο Ευγενίας Δάφνη και επιμέλεια εντύπου: η παραπάνω ομάδα)
34. *Ένα εργαλείο που το λέγαν... αργαλειό* (κείμενα - επιμέλεια εντύπου Μαρίας Αυγούλη, Ευγενίας Δάφνη, Νίκης Δάφνη και Βασιλικής Πολυζώη)
35. *Η Κλωθώ στον αργαλειό.* (κείμενο Χρύσας Λεμπέση, επιμέλεια εντύπου Μαρίας Αυγούλη, Ευγενίας Δάφνη, Νίκης Δάφνη και Βασιλικής Πολυζώη)
36. *Κυρίες,, κύριοι και παιδιά. Καλησπέρα σας πέρα για πέρα. Η παράσταση αρχίζει!* (κείμενα - επιμέλεια εντύπου Μαρίας Αυγούλη, Ευγενίας Δάφνη, Νίκης Δάφνη και Βασιλικής Πολυζώη)
37. *Το θέατρο Σκιών* (κείμενα - επιμέλεια εντύπου Μαρίας Αυγούλη, Ευγενίας Δάφνη, Νίκης Δάφνη και Βασιλικής Πολυζώη)
38. Σταμέλος Δ., *Νεοελληνική λαϊκή τέχνη*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1993³
39. Φλωράκης Αλέκος, *Λαϊκή τέχνη και αρχιτεκτονική. Θέματα και όψεις της νεοελληνικής χειροτεχνίας. Σημειώσεις παραδόσεων*, Αθήνα 1997
40. Φωτοτυπική αναπαραγωγή δύο εκδοτικών χρόνων του μηνιαίου παιδαγωγικού - λαογραφικού περιοδικού *Το λαλουσάκι*, που εκδίδει το Εκπαιδευτικό Τμήμα του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης

2. ΒΙΝΤΕΟΤΑΙΝΙΕΣ

Οκτώ βιντεοταινίες, παραγωγές των ΕΤ. 1 και ΕΤ. 2, από τις σειρές «Λαϊκά δρώμενα», «Ελληνική μουσική παράδοση» και «Παιδικό πρόγραμμα».

Οι ταινίες είναι:

Από τη σειρά με τίτλο «Λαϊκά δρώμενα»:

1. Αναστενάρια (Αγία Ελένη Σερρών)
2. Γέρος και Κορέλα (Σκύρος)
3. Τα καρναβάλια του Σοχού (Σοχός Θεσσαλονίκης)
4. Οι Αράπηδες του Παγγαίου

Από τη σειρά με τίτλο «Ελληνική μουσική παράδοση»:

1. Ήπειρος (2 μέρη)
2. Κρήτη (1 μέρος)
3. Μικρά Ασία (1 μέρος)

Μερακλή. Δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην αξιοποίηση του διδακτικού υλικού στην εκπαιδευτική πράξη και ανταλλάχθηκαν ιδέες με τους εκπαιδευτικούς. Εξάλλου έγινε εκτενής αναφορά στον τρόπο παρουσίασης του λαϊκού πολιτισμού, για την οποία γίνεται λόγος και στο Αναλυτικό Πρόγραμμα μαθημάτων, που εκδόθηκε για την αποτελεσματικότερη λειτουργία του Προγράμματος. Επιλέχθηκε ο ενδιάμεσος τύπος *Αναλυτικού Προγράμματος με τη μορφή Curriculum*, ο οποίος περιλαμβάνει τα τέσσερα δομικά στοιχεία του Curriculum (στόχους, περιεχόμενα, μεθοδολογικές υποδείξεις και τρόπους αξιολόγησης), σε μια μορφή ανοικτή που απλώς διαγράφει τα πλαίσια, μέσα στα οποία θα αναπτυχθεί ο εκπαιδευτικός. Προσδιορίζεται το αντικείμενο του κάθε μαθήματος, η βιβλιογραφία και το εποπτικό υλικό, γίνονται προτάσεις διδακτικής μεθοδολογίας και αξιολόγησης των μαθητών όπου ενδείκνυται, αλλά όχι με δεσμευτικό τρόπο, αφήνοντας μεγάλα περιθώρια ελευθερίας στον εκπαιδευτικό, ώστε να μπορεί να παρέμβει και ανατροφοδοτήσει το Πρόγραμμα με τη δική του εμπειρία¹⁷.

Στη συνέχεια αναφερθήκαμε στη *διδακτική μεθοδολογία* του Προγράμματος, προτείνοντας το συνδυασμό και την εναλλαγή του *δασκαλοκεντρικού μονόλογου* (αφηγηματικού, περιγραφικού, επιδεικτικού, επεξηγηματικού) με *μικτές μορφές διδασκαλίας* που στηρίζονται στη διδακτική μορφή της *ερωταπόκρισης*, της *μαιευτικής τεχνικής* και της *παρωθητικής διδασκαλίας*. Το μάθημα μπορεί να ξεκινάει π.χ. μ' ένα δεκάλεπτο μονόλογο του δασκάλου, που θα εισάγει τους μαθητές στο αντικείμενο της ημέρας, και να συνεχίζεται με διάλογο και ερωταποκρίσεις που σχετίζονται με την κατανόηση του μαθήματος, στην περίπτωση που το θέμα είναι άγνωστο στους μαθητές· αν το θέμα του μαθήματος είναι σ' αυτούς γνωστό από την κοινωνική εμπειρία, τότε είναι προτιμότερες οι διαλογικές μορφές της *μαθητοκεντρικής διδασκαλίας* με σκοπό την ανάσυρση πιθανών γνώσεων και εμπειριών των μαθητών και την ενεργητικότερη εμπλοκή τους στη μαθησιακή διαδικασία. Τέλος, ο εκπαιδευτικός μπορεί να εφαρμόσει *ομαδοσυνεργατική διδασκαλία* στη φάση των ασκήσεων ή στην ανάληψη εργασιών από συνεργαζόμενες ομάδες των δύο μαθητών, την οποία, άλλωστε,

Από τη σειρά του Παιδικού προγράμματος 2 ημίωρες ταινίες με παραστάσεις Καραγκιόζη.

3. ΔΙΑΦΑΝΕΙΕΣ (SLIDES)

Το διδακτικό υλικό συμπληρώνεται από διαφάνειες με θέματα από τη λαϊκή τέχνη και τη λαϊκή λατρεία, τις οποίες προσέφεραν αφιλοκερδώς για μεν τη λαϊκή λατρεία ο Γεώργιος Αικατερινίδης, δρ. λαογραφίας, ερευνητής Α' του Κέντρου Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, για δε τη λαϊκή τέχνη ο Αλέκος Φλωράκης, εθνολόγος - λαογράφος. Ειδικότερα αναφέρουμε ότι οι 110 διαφάνειες αφορούν τομείς της λαϊκής τέχνης (αρχιτεκτονική, ζωγραφική, λιθογλυπτική, ξυλογλυπτική, κεραμική, μεταλλοτεχνία, αργυροχοΐα, υφαντική, κεντητική, πλεκτική, καλαθοπλεκτική) και 80 θέματα της λαϊκής λατρείας.

¹⁷ Αντίστοιχα Αναλυτικά Προγράμματα με τη μορφή curriculum έχουν συνταχθεί για διάφορα μαθήματα και τύπους σχολείων στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Για το ζήτημα αυτό, βλ. Westphalen K., *Αναμόρφωση των Αναλυτικών Προγραμμάτων*, μτφρ. Ι. Πυργιωτάκης, εκδ. Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 1982. Βρεττός Ιωάννης, *Σχεδιασμός και αξιολόγηση Αναλυτικού Προγράμματος Ιστορίας*, εκδ. Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 1987. Βρεττός Γιάννης - Καψάλης Αχιλλέας, *Αναλυτικό Πρόγραμμα. Σχεδιασμός - αξιολόγηση - αναμόρφωση*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997. Παπάς Αθανάσιος, *Η αντιπαιδαγωγικότητα της παιδαγωγικής*, εκδ. Δελφοί, Αθήνα 1999, σσ. 214-255.

οι εκπαιδευτικοί Π. Σπανός και Θ. Κατσικάρης δήλωσαν ότι ήδη πραγματοποιούν σ' όλα τα μαθήματα¹⁸.

Γενικά, η επιμόρφωση στις παιδαγωγικές προσεγγίσεις έγινε με αναφορά στο περιεχόμενο του μαθήματος. Με τη λήξη του επιμορφωτικού σεμιναρίου, οι εκπαιδευτικοί συμπλήρωσαν ένα ερωτηματολόγιο αναφορικά με τη συμβολή της επιμόρφωσης στην προετοιμασία τους για την εφαρμογή του Προγράμματος. Στην αξιολόγηση της επιμόρφωσης, οι εκπαιδευτικοί έκριναν ότι αυτή έλαβε χώρα σε κατάλληλο χώρο (αίθουσα του Π.Τ.Δ.Ε.) και τα μέσα που χρησιμοποιήθηκαν (επιμορφωτικό, διδακτικό υλικό: κείμενα, προβολή διαφανειών και βιντεοταινιών) ήταν απόλυτα ικανοποιητικά. Η επιμόρφωση έγινε με μεθόδους που απαιτούσαν την ενεργητική συμμετοχή τους και η ομάδα των επιμορφωτών συμπεριλάμβανε ποικίλες ειδικότητες, που όλες είχαν συνάφεια με το Πρόγραμμα. Επίσης οι εκπαιδευτικοί έκριναν ότι η επιμόρφωση, τόσο όσον αφορά το περιεχόμενο του μαθήματος όσο και τις παιδαγωγικές προσεγγίσεις, ήταν επίσης ιδιαίτερα ικανοποιητική, όπως άλλωστε και το διδακτικό-υποστηρικτικό υλικό, το οποίο δόθηκε στην αρχή του κύκλου και, όπως γράφει ένας από τους εκπαιδευτικούς, (τα ερωτηματολόγια ήταν ανώνυμα), «ήταν πλουσιότατο και πολύ σπάνια δίνεται τέτοιο». Γενικά όλοι οι εκπαιδευτικοί υποστήριζαν ότι η επιμόρφωση επέδρασε θετικά στην αυτοπεποίθησή τους σχετικά με την υλοποίηση του Προγράμματος, η διάρκειά της όμως (20 ώρες) ήταν περιορισμένη. Για το λόγο αυτό, η επιστημονική ομάδα, στην *Έκθεση Αξιολόγησης της Επιμόρφωσης*, πρότεινε την αύξηση των ωρών της επιμόρφωσης σε 40 ώρες, για την καλύτερη ανάλυση του διδακτικού υλικού και για πιο ολοκληρωμένη ανταλλαγή απόψεων και προτάσεων όλων των εμπλεκομένων.

Για την αξιολόγηση του Προγράμματος ζητήθηκε από τους εκπαιδευτικούς να συμπληρώνουν *ημερήσιο* και *εβδομαδιαίο ημερολόγιο* αξιολόγησης του Προγράμματος. Από τη Μονάδα Υποστήριξης των ΣΕΠΠΕ συμμετείχαν, καταθέτοντας γόνιμο προβληματισμό, οι Ελισσάβητ Καμπάνη και Άννα Φτερνιάτη. Η τελευταία ενημέρωσε τους εκπαιδευτικούς για τον τρόπο αξιολόγησης του Προγράμματος από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

Η επιστημονική ομάδα είχε προτείνει να γίνονται τα μαθήματα μια ώρα την εβδομάδα, προκειμένου να μην επιβαρυνθεί το Ωρολόγιο Πρόγραμμα των σχολείων. Οι εκπαιδευτικοί όμως έδειξαν ενδιαφέρον για τη διδασκαλία του Λαϊκού Πολιτισμού και

¹⁸ Γενικότερα αφήνονται στον εκπαιδευτικό μεγάλα περιθώρια ελευθερίας όσον αφορά τις διδακτικές μεθόδους, αφενός επειδή πιστεύουμε στην ενεργητική συμμετοχή του στην τελική διαμόρφωση της διδασκαλίας, αφετέρου επειδή το Πρόγραμμα αυτό εφαρμόζεται για πρώτη φορά και είναι σε πειραματική φάση. Η ελληνική και ξένη βιβλιογραφία για τη διδακτική μεθοδολογία και τις θεωρίες μάθησης είναι πολύ μεγάλη. Βλ. ενδεικτικά: Παπάς Α., *Μαθητοκεντρική διδασκαλία*, τ. Β', Βιβλία για Όλους, Αθήνα 1987, Τριλιανός Α., *Προσέγγιση στη μέθοδο διδασκαλίας με ομάδες μαθητών*, Αθήνα 1989. Πηγάκη Π., *Προετοιμασία, Σχεδιασμός και Αξιολόγηση της Διδασκαλίας*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1992. Δερβίσης Ε., *Σύγχρονη Γενική Διδακτική*, Θεσσαλονίκη 1993. Κολιάδης Ε., *Θεωρίες Μάθησης. Εκπαιδευτική Πράξη*, τόμ. Α'-Γ', Αθήνα: 1995-1997. Ματσαγγούρας Η.Γ., *Ομαδοσυνεργατική διδασκαλία*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1995, *Η σχολική τάξη. Χώρος - Ομάδα - Πειθαρχία - Μέθοδος*, Αθήνα 1998, σσ. 383-427.

αντιπρότειναν να διπλασιάσουν τις ώρες διδασκαλίας του μαθήματος, πρόταση που, φυσικά, έγινε αποδεκτή και από την επιστημονική ομάδα. Έτσι στα τρία Δημοτικά σχολεία το μάθημα του «Λαϊκού Πολιτισμού» διδάχθηκε στην ώρα των μαθημάτων «Σχολική ζωή-Πολιτισμός» και «Αισθητική Αγωγή». Το Γυμνάσιο Ιωλκού δε μπόρεσε να εντάξει το μάθημα στο Ωρολόγιο Πρόγραμμα και πρόσθεσε μια όγδοη ώρα στο τέλος των μαθημάτων τη Δευτέρα, οπότε, για να μη κουραστούν οι μαθητές με δυο πρόσθετες ώρες στο Ωρολόγιο Πρόγραμμα και για να αποφευχθεί η πιθανότητα αρνητικής τους στάσης απέναντι στο μάθημα, περιοριστήκαμε, ύστερα και από εισήγηση της υπεύθυνης καθηγήτριας κας Αλεξάνδρας Μποφιλίου, σε μια ώρα διδασκαλίας την εβδομάδα.

Έτσι, στο 3^ο Δ.Σ. Ταύρου έγιναν 29 ώρες διδασκαλίας σε 26 μαθητές της Ε.1. τάξης· στο 17^ο Δ.Σ. Καλλιθέας το Πρόγραμμα εφαρμόστηκε στην ΣΤ.1. τάξη, που αποτελείται από 22 μαθητές, οι οποίοι ασχολήθηκαν 24 ώρες με το Λαϊκό Πολιτισμό· η ΣΤ.2. τάξη του 6^{ου} Δ.Σ. Καλλιθέας, που αποτελείται από 22 μαθητές, το αντικείμενο διδάχθηκε 27 ώρες και στο Γυμνάσιο Ιωλκού οι 24 μαθητές της Α.1. τάξης ασχολήθηκαν 13 ώρες με το Λαϊκό Πολιτισμό. Γενικά η εφαρμογή του Προγράμματος, όπως άλλωστε και όλων των πειραματικών προγραμμάτων στην εκπαίδευση του έτους 1997-1998, καθυστέρησε για διάφορους λόγους, για τους οποίους πάντως δεν ευθυνόταν η επιστημονική ομάδα. Η εισαγωγική επιμόρφωση των εκπαιδευτικών πραγματοποιήθηκε στις 7-8/2/1998. Ακολούθησαν άλλες δύο επιμορφωτικές συναντήσεις της επιστημονικής ομάδας με τους εκπαιδευτικούς, στις 15/3/1998 και στις 17/6/1998, ενώ ενδιάμεσα υπήρχε άμεση επικοινωνία και γόνιμος διάλογος για κάθε ζήτημα που τους απασχολούσε. Το Πρόγραμμα εφαρμόστηκε στα σχολεία τη χρονική περίοδο από 9/2/1998 έως 15/6/1998.

Για την υλοποίηση του Προγράμματος, τα σχολεία εφοδιάστηκαν με κατάλληλο εξοπλισμό (τηλεόραση, video, projector). Υπεύθυνοι για την αγορά του εξοπλισμού ήταν οι διευθυντές των σχολικών μονάδων (Αγνή Μαρκαντωνάνου: 3^ο Δ.Σ. Ταύρου, Πέτρος Σπανός: 17^ο Δ.Σ. Καλλιθέας, Μαρία Φέγγαρη: 6^ο Δ.Σ. Καλλιθέας και Δημήτρης Βαρελογιάννης: Γυμνάσιο Ιωλκού), οι οποίοι βρίσκονταν σε άμεση συνεργασία με τους εκπαιδευτικούς για την καλή λειτουργία του Προγράμματος.

Η θεματολογία των μαθημάτων είχε προταθεί από την επιστημονική ομάδα κατά τη διάρκεια της επιμόρφωσης και διαμορφώθηκε τελικά με τη συνεργασία των εκπαιδευτικών. Αρχικά οι εκπαιδευτικοί παρουσίασαν το αντικείμενο, το σκοπό και τους στόχους του καινούργιου μαθήματος στους μαθητές. Στο 17^ο Δ.Σ. Καλλιθέας και στο 6^ο Δ.Σ. Καλλιθέας οι εκπαιδευτικοί Π. Σπανός και Θ. Κατσικάρης ζήτησαν από τους μαθητές να δώσουν ένα γραπτό ορισμό των εννοιών «λαϊκός πολιτισμός» και «λαογραφία», προκειμένου να γνωρίσουν τις ενδεχόμενες παραστάσεις τους για το αντικείμενο. Συμφωνήθηκε δε με τους μαθητές, στο τέλος της σχολικής χρονιάς, με τη λήξη της διδασκαλίας του μαθήματος, να

διατυπωθούν ξανά οι απόψεις τους και να γίνουν συγκριτικές παρατηρήσεις με τις αρχικές καταγραφές.

Η «διάχυση» του Προγράμματος στους γονείς, αλλά και και στους άλλους εκπαιδευτικούς των σχολείων, άρχισε από το πρώτο μάθημα. Σ' όλα τα σχολεία οι εκπαιδευτικοί μοίρασαν στους μαθητές ένα ερωτηματολόγιο, το *Λαογραφικό δελτίο*, που περιλαμβάνεται στο Αναλυτικό Πρόγραμμα μαθημάτων. Οι εκπαιδευτικοί πρότειναν στους μαθητές να συμπληρώσουν το *Λαογραφικό δελτίο* στο σπίτι με τη βοήθεια των γονιών τους. Ένα μέρος των ερωτήσεων αφορούσε την ιδιαίτερη καταγωγή των μαθητών από τον πατέρα και τη μητέρα τους και το βαθμό της ιδιαίτερης επαφής που είχαν μ'αυτούς. Μ' αυτό τον τρόπο ενεπλάκη και η οικογένεια στο θέμα του μαθήματος, που είναι η γνωριμία των μαθητών με την ελληνική και παράδοση, σε εθνικό και τοπικό επίπεδο. Το *Λαογραφικό δελτίο* αποτελεί και βοηθητικό μέσο για τον εκπαιδευτικό, εφόσον μέσα απ' αυτό γνωρίζει τους μαθητές του και με βάση την πολιτισμική τους συνάφεια, γεγονός που μπορεί να το αξιοποιήσει στη σύσταση των ομάδων εργασίας.

Μετά το εισαγωγικό δίωρο μάθημα για το Λαϊκό Πολιτισμό η θεματολογία των μαθημάτων για το χρονικό διάστημα από 9/2/1998 έως 10/4/1998 διαμορφώθηκε ως εξής:

1. Λαογραφικά Φεβρουαρίου με έμφαση στα έθιμα της Αποκριάς
2. Δημοτικό τραγούδι
3. Εισαγωγή στη λαϊκή τέχνη
4. Λαογραφική εξέταση Μαρτίου
5. Θέατρο σκιών - Καραγκιόζης
6. Ελληνική μουσική παράδοση (Ηπειρος)
7. Εθνική ζωή και παράδοση: Η 25^η Μαρτίου
8. Λαογραφική εξέταση Απριλίου
9. Η περίοδος πριν από το Πάσχα: Η "κυρά Σαρακοστή"
10. Το Πάσχα και τα έθιμά του

Στο 6^ο Δ.Σ. Καλλιθέας ο Θ. Κατσικάρης ενημέρωσε την καθηγήτρια της Μουσικής Σοφία Γιολλάση, η οποία δέχτηκε ευχαρίστως να συμμετάσχει στο Πρόγραμμα, αφιερώνοντας μαθήματα για το δημοτικό τραγούδι. Όσον αφορά τη διδακτική μέθοδο, διατήρησε τη σύσταση των ομάδων, ενώ στο 17^ο Δ.Σ. η τάξη χωρίστηκε σε τέσσερις ομάδες, στις οποίες κάθε ομάδα επέλεξε το συντονιστή της. Σε ορισμένα μαθήματα δημιουργήθηκαν και υποομάδες ή νέες ομαδοποιήσεις, με βάση κριτήρια που καθορίζονταν κάθε φορά από τις ανάγκες του μαθήματος (π.χ. ομαδοποίηση με βάση την καταγωγή για αναζήτηση λαογραφικού υλικού). Οι μαθητές προμηθεύτηκαν ντισσιέ με διαφορετικά χρώματα και έδωσαν σ' αυτά ονομασίες, ύστερα από συζήτηση στην κάθε ομάδα.

Τα μαθήματα έγιναν στις αίθουσες των τάξεων, εκτός από το 17^ο Δ.Σ. Καλλιθέας, στο οποίο το μάθημα διεξήχθη στο χώρο της σχολικής βιβλιοθήκης. Εκεί εκτέθηκαν σε

ειδικά πλαίσια οι σχετικές με το μάθημα μαθητικές δραστηριότητες, οι οποίες διαμόρφωσαν τη *Λαογραφική βιβλιοθήκη* του σχολείου. Ανάλογα κινήθηκαν και οι άλλοι εκπαιδευτικοί, με κάποιες παραλλαγές, οι οποίες αξιολογήθηκαν θετικά, γιατί μέσα από τις ομόκεντρες, αλλά και ελαφρά αποκλίνουσες πραγματοποιήσεις εξασφαλίστηκε μια ποικιλία, χρήσιμη για την αρτιότερη διαμόρφωση του διδακτικού υλικού

Σύμφωνα με τα *Ημερολόγια*, τα *Εβδομαδιαία* και τα *Τριμηνιαία Δελτία Παρακολούθησης της Φυσικής Προόδου του Προγράμματος* που συμπλήρωναν οι εκπαιδευτικοί, φάνηκε ότι η ανταπόκριση των μαθητών στα πρώτα μαθήματα ήταν από θετική έως ενθουσιώδης.

Τα θέματα με τα οποία ασχολήθηκαν σε γενικές γραμμές οι μαθητές το δεύτερο τρίμηνο, από 27/4/1998 έως 15/6/1998, ήταν:

1. Τα λαογραφικά του Μαΐου
2. Λαϊκή Λογοτεχνία (αίνιγμα - παροιμία)
3. Η γιορτή Κωνσταντίνου και Ελένης και το δρώμενο των Αναστεναριών
4. Ο Καραγκιόζης
5. Ελληνική μουσική παράδοση (Κρήτη - Μ. Ασία)
6. Επαγγελματικές δραστηριότητες του νησιωτικού χώρου (Σφουγγάρια)
7. Λαϊκή τέχνη
8. Ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος και η Άλωση της Πόλης
9. Λαογραφική εξέταση Ιουνίου
10. Λαογραφική εξέταση Ιουλίου
11. Λαογραφική εξέταση Αυγούστου

Κάθε σχολείο έδωσε έμφαση σε ορισμένα θέματα, τα οποία επιλέχθηκαν σε συνεργασία με την επιστημονική ομάδα. Στο Γυμνάσιο Ιωλκού η φιλόλογος Αλεξάνδρα Μποφιλίου συνέδεσε το μάθημα της Λαϊκής τέχνης με την τοπική παράδοση. Ασχολήθηκε περισσότερο με τη λαϊκή ζωγραφική και με το γνωστό λαϊκό ζωγράφο Θεόφιλο, που έζησε πολλά χρόνια στο Βόλο, ολοκληρώνοντας το μάθημά της με επίσκεψη των μαθητών στο μουσείο του Θεόφιλου στην Ανακασιά. Η διδασκαλία της Λαϊκού Πολιτισμού πρέπει πράγματι να συνδέεται και με την τοπική παράδοση κάθε περιοχής. Ακόμα πληρέστερη θα είναι η άποψη των μαθητών για τον τοπικό πολιτισμό και την ιστορία, όταν γίνεται μια ισόρροπη προσέγγισή του τόσο από την πλευρά της Τοπικής Λαογραφίας όσο και από την πλευρά της Τοπικής Ιστορίας¹⁹. Είναι εξίσου σημαντικό για την πολιτισμική αυτοσυνειδησία των μαθητών να γνωρίζουν και πώς η επίσημη ιστορία άφησε τα χνάρια της π.χ. στα «μνημεία του τόπου τους», αλλά και πώς η καθημερινή και εθμική ζωή των προγόνων τους

¹⁹ Για τη σημασία τη γνώσης της Τοπικής Ιστορίας και τη σύνδεσής της με τη Γενική Ιστορία και την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, βλ. Λεοντσίνας Γ.Ν., *Διδακτική της Ιστορίας. Γενική-τοπική ιστορία και περιβαλλοντική εκπαίδευση*, Αθήνα: 1996.

παραμένει λειτουργική σε αρκετά σημεία ή λανθάνει σε νοοτροπίες και συμπεριφορές των σύγχρονων ανθρώπων.

Στο 3^ο Δ.Σ. Ταύρου, ο εκπαιδευτικός Κων/νος Μαλαφάντης (ήδη λέκτορας της "Παιδαγωγικής της Λογοτεχνίας" στο Π.Τ.Δ.Ε. του Πανεπιστημίου Αθηνών) ασχολήθηκε με ευρύτερη κλίμακα θεμάτων, εφόσον δίδαξε και τις περισσότερες ώρες σε σχέση με τα υπόλοιπα σχολεία. Θέλουμε να επισημάνουμε την πολύπλευρη αξιοποίηση του διδακτικού υλικού από τον Κ. Μαλαφάντη ώστε να αναδειχθούν διάφορες όψεις του λαϊκού πολιτισμού. Για παράδειγμα, στο μάθημα της 29/4/1998 οι μαθητές παρακολούθησαν βιντεοταινία με παράσταση Καραγκιόζη («Ο Καραγκιόζης και τα αινίγματα» και «Ο Καραγκιόζης και ο Κύκλωπας») και στη συνέχεια ακολούθησε συζήτηση, τόσο πάνω στους ήρωες - χαρακτήρες του Καραγκιόζη όσο και πάνω στο αίνιγμα ως είδους της προφορικής λαϊκής παράδοσης, όπου δόθηκαν και παραδείγματα από το υλικό που συγκέντρωσε ο Β.Δ. Αναγνωστόπουλος²⁰. Στο επόμενο μάθημα συνεχίστηκε η πραγμάτευση του αινίγματος και της παροιμίας και έγινε συζήτηση πάνω σε υλικό που κατέγραψαν οι μαθητές από το χώρο της οικογένειάς τους. Επίσης, στο μάθημα της 21^{ης} Μαΐου, ο δάσκαλος συνέδεσε το μάθημα της Ιστορίας της Ε' Δημοτικού για τον Κων/νο Παλαιολόγο και την Άλωση της Πόλης με το σχετικό δημοτικό τραγούδι και με το θρύλο για το μαρμαρωμένο βασιλιά, χρησιμοποιώντας υλικό από τις *Εκλογές* και τις *Παραδόσεις* του Νικολάου Πολίτη. Τα τελευταία μαθήματα αφιέρωσε στα λαογραφικά στοιχεία των καλοκαιρινών μηνών (Ιουνίου, Ιουλίου και Αυγούστου), αφήνοντας στους μαθητές του μια ολοκληρωμένη εικόνα για το χρόνο και το περιεχόμενό του στην παραδοσιακή κοινωνία.

Στο 17^ο Δ.Σ. Καλλιθέας «Έλλη Αλεξίου», ο εκπαιδευτικός Πέτρος Σπανός ασχολήθηκε με την Πρωτομαγιά και τα Λαογραφικά στοιχεία του Μάη, τις παροιμίες, τα Αναστενάρια, τα σφουγγάρια, ενώ οι μαθητές της τάξης του, που παρακολουθούν το Πρόγραμμα, συμμετείχαν σε πολιτιστική εκδήλωση του σχολείου, παρουσιάζοντας σχετικές εργασίες και δραστηριότητες με το λαϊκό πολιτισμό.

Στο 6^ο Δ.Σ. Καλλιθέας, ο εκπαιδευτικός Αθανάσιος Κατσικάρης ασχολήθηκε με τα Λαογραφικά του Μαΐου, τις παροιμίες, τα Αναστενάρια, τη λαϊκή αρχιτεκτονική, ενώ έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στο θέατρο σκιών, διοργανώντας με τους μαθητές του θεατρική παράσταση Καραγκιόζη με θέμα τον «Καραγκιόζη γραμματικό». Την παράσταση παρουσίασαν με μεγάλη επιτυχία σε κοινό 200 ατόμων στο τέλος της σχολικής χρονιάς.

²⁰ Αναγνωστόπουλος Β.Δ., *Λαϊκά τραγούδια και παιχνίδια για παιδιά* (Ανθολογία), εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα: 1991, *Λαϊκοί θρύλοι και παραδόσεις για παιδιά* (Ανθολογία), Αθήνα: 1992, *Γλωσσικό υλικό για το Νηπιαγωγείο. Από τη θεωρία στην πράξη*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα: 1994.

Η επιστημονική ομάδα²¹ παρακολούθησε την εφαρμογή του Προγράμματος στα παραπάνω σχολεία και συζήτησε με τους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές για τα θετικά και αρνητικά στοιχεία του. Οι βασικές διαπιστώσεις της είναι:

1. Οι μαθητές ανταποκρίθηκαν θετικά στο μάθημα του λαϊκού πολιτισμού και ιδιαίτερα στα μαθήματα εκείνα που συνοδεύονταν από οπτικοακουστικό υλικό (slides, ταινίες) και δραστηριότητες (συλλογή λαογραφικού υλικού, ετοιμασία θεατρικής παράστασης Καραγκιόζη, πολιτιστικές εκδηλώσεις).

2. Όσον αφορά το γνωστικό στόχο, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι αυτός επιτεύχθηκε, μέσα βέβαια στα περιορισμένα χρονικά πλαίσια διεξαγωγής του Προγράμματος. Οι μαθητές γνώρισαν όψεις του λαϊκού πολιτισμού, για τις οποίες είχαν οπωσδήποτε συγκεχυμένη άποψη.

3. Όσον αφορά τους στόχους με τη μορφή δεξιοτήτων και μορφών συμπεριφοράς ενισχύθηκε η συλλογικότητα και η συνεργασία ανάμεσα στους μαθητές, αφού η βασική μέθοδος διδασκαλίας που ακολουθήθηκε ήταν η μαθητοκεντρική-ομαδοσυνεργατική. Οι παιδαγωγικές σχέσεις μεταξύ διδασκόντων και μαθητών βελτιώθηκαν, αφού η διδασκαλία του λαϊκού πολιτισμού άνοιξε και άλλους διαύλους επικοινωνίας έξω από την πίεση του συγκεκριμένου σχολικού προγράμματος. Όλοι οι εκπαιδευτικοί το επισημαίνουν αυτό και όλοι προτείνουν την ένταξη του μαθήματος του λαϊκού πολιτισμού σε μόνιμη βάση στο Ωρολόγιο Πρόγραμμα του Δημοτικού κυρίως σχολείου. Στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, έτσι όπως εφαρμόστηκε ως όγδοη ώρα διδασκαλίας, διάρκειας 35 λεπτών, η διδασκαλία του Λαϊκού Πολιτισμού ήταν –συγκριτικά με την πρωτοβάθμια εκπαίδευση– ανεπαρκής. Η φιλόλογος Αλεξάνδρα Μποφιλίου, που δίδαξε το μάθημα στο Γυμνάσιο Ιωλκού, προτείνει το μάθημα να γίνει δίωρο και να ενταχθεί στο Αναλυτικό Πρόγραμμα ως μάθημα επιλογής.

4. Τα σχολεία εφοδιάστηκαν με εξοπλισμό που δε διέθεταν μέχρι τώρα, και ο οποίος θα βελτιώσει τη διδασκαλία και άλλων αντικειμένων, αφού παρέμεινε στις σχολικές μονάδες. Επίσης, στα σχολεία μένει το επιμορφωτικό και διδακτικό υλικό και το Αναλυτικό Πρόγραμμα μαθημάτων, το οποίο οι εκπαιδευτικοί μπορούν να χρησιμοποιήσουν και τις επόμενες σχολικές χρονιές.

Στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο έχουν παραδοθεί από την επιστημονική ομάδα: μηνιαία και τριμηνιαία δελτία παρακολούθησης, τριμηνιαίες εκθέσεις αξιολόγησης του έργου και τελική έκθεση αξιολόγησης, επιμορφωτικό και διδακτικό υλικό, Αναλυτικό Πρόγραμμα μαθημάτων, κατάλογος εξοπλισμού των σχολείων.

Η επιστημονική ομάδα, οι εκπαιδευτικοί που εφάρμοσαν το Πρόγραμμα και ο εξωτερικός αξιολογητής που όρισε το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο να κρίνει το Πρόγραμμα, κ. Μηνάς Αλεξιάδης, καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών, πρότειναν την εισαγωγή του

²¹ Στην παρακολούθηση της εφαρμογής του Προγράμματος στα σχολεία συμμετείχε και ο Αναγνώστης

μαθήματος του Λαϊκού Πολιτισμού στον Ωρολόγιο Πρόγραμμα της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Ο Μηνάς Αλεξιάδης μάλιστα διεύρυνε την πρόταση εισαγωγής του μαθήματος και στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Ειδικότερα σημειώνει: «Προτείνεται η εισαγωγή του μαθήματος του Λαϊκού Πολιτισμού στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Η ένταξη του μαθήματος στο Ωρολόγιο Πρόγραμμα μπορεί να γίνει από το σχολικό έτος 2000-2001, ούτως ώστε να υπάρξει χρόνος για τη συγγραφή κατάλληλου εγχειριδίου. Προτείνεται επίσης το μάθημα αυτό να ενταχθεί στα μαθήματα γενικής παιδείας του Γυμνασίου ή στα μαθήματα επιλογής του Λυκείου και των τριών κατευθύνσεων (Θεωρητικής, Θετικής, Τεχνολογικής), σύμφωνα με τις νέες εκπαιδευτικές ρυθμίσεις, οι οποίες εκφράζονται από το τρέχον σχολικό έτος (1998-1999)»²².

Εξάλλου, πολλά στοιχεία του παραπάνω Προγράμματος μπορούν να αξιοποιηθούν και στις μικρότερες τάξεις του Δημοτικού σχολείου, ακόμα και στην *Προσχολική Αγωγή*. Ο νηπιαγωγός μπορεί να υιοθετήσει την προτεινόμενη παρουσίαση λαογραφικών θεμάτων που διαμορφώνονται στην πορεία του ημερολογιακού κύκλου, δίνοντας έμφαση σε γιορτές, έθιμα, συνήθειες της παραδοσιακής κοινωνίας. Πλούσια πηγή για άντληση υλικού και για το νηπιαγωγό είναι το περιοδικό *Λαλουσάκι* και η σειρά *Μικροί Λαογράφοι*, που εκδίδει το Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης. Επίσης, οι νηπιαγωγοί μπορούν να διαμορφώσουν, σε συνεργασία με τα παιδιά και τους γονείς τους, σ' ένα σημείο της τάξης, τη «Γωνιά της Παράδοσης», με παλιά αντικείμενα, φωτογραφίες, καρτ-ποστάλ, βιβλία, διαφάνειες ή και με δημιουργήματα των παιδιών εμπνευσμένα από τη λαϊκή παράδοση²³. Η αφήγηση παραμυθιών²⁴, οι παραδόσεις που αναφέρονται σε θέματα που ενδιαφέρουν τα νήπια, τα δημοτικά τραγούδια, οι παροιμίες, τα αινίγματα²⁵, οι γλωσσοδέτες, το παραδοσιακό παιχνίδι είναι είδη της λαϊκής παράδοσης που καλλιεργούν τόσο τη φαντασία όσο και την κρίση των

Παπακυπαρίσης, δάσκαλος και υπ. διδάκτωρ Λαογραφίας στο Π.Τ.Δ.Ε. του Πανεπιστημίου Αθηνών.

²² Βλ. Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, *Εξωτερική Έκθεση Αξιολόγησης του Προγράμματος Διδασκαλίας του Λαϊκού Πολιτισμού στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*, Αθήνα 1/10/1998.

²³ Για τη «Γωνιά της Παράδοσης», βλ. Καλαμπαλίκη- Μπάου Θάλεια, «Δημιουργώντας με τη Λαϊκή Παράδοση», στο συλλογικό τόμο *Από το παραμύθι στα κόμικς. Παράδοση και Νεωτερικότητα* (επιμέλεια Ευάγγ. Γρ. Αυδίκος, πρόλογος Μ.Γ. Μερακλής), Οδυσσέας, Αθήνα 1996, σσ. 514-532, «Δημιουργικές γλωσσικές δραστηριότητες για παιδιά νηπιακής ηλικίας βασισμένες στη λαϊκή παράδοση», στο συλλογικό τόμο *Λαϊκή παράδοση και σχολείο* (επιμέλεια Β. Δ. Αναγνωστόπουλος), Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σσ. 11-22.

²⁴ Βλ. Μερακλής Μ.Γ., «Το παραμύθι και το παιδαγωγικό του περιεχόμενο», στο βιβλίο του *Έντεχνος Λαϊκός Λόγος*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1993, σσ. 141-146. Για την αφήγηση των παραμυθιών, βλ. Αυδίκος Ευάγγελος Γρ., *Το λαϊκό παραμύθι. Θεωρητικές προσεγγίσεις*, Οδυσσέας, Αθήνα 1994, σ. 37 κ.ε. Αναγνωστόπουλος Β.Δ., «Τέχνη και τεχνική της αφήγησης», στο συλλογικό τόμο *Από το παραμύθι στα κόμικς. Παράδοση και Νεωτερικότητα* (επιμέλεια Ευάγγ. Γρ. Αυδίκος, πρόλογος Μ.Γ. Μερακλής), Οδυσσέας, Αθήνα 1996, σσ. 526-540. Κύκλος του Ελληνικού Παιδικού Βιβλίου, *Η Τέχνη της Αφήγησης*, Πατάκης, Αθήνα 1997. Γιαννικοπούλου Α.Α., «Διασκευάζοντας παραμύθια για αφήγηση σε νήπια», στο συλλογικό τόμο *Λαϊκή παράδοση και σχολείο* (επιμέλεια Β. Δ. Αναγνωστόπουλος), Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σσ. 23-39.

²⁵ Βλ. Αλεξιάδης Μηνάς Αλ., «Λαϊκό αίνιγμα και παιδί (Παιδαγωγική διάσταση της σχέσης)», στο συλλογικό τόμο *Λαϊκή παράδοση και παιδί* (επιμέλεια Β. Δ. Αναγνωστόπουλος), Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σσ. 43-56

παιδιών²⁶. Η αφήγηση των λογοτεχνικών κειμένων μπορεί να συνδυάζεται με δημιουργικές δραστηριότητες από τα παιδιά (π.χ. εικονογράφηση παραμυθιού²⁷, δραματοποίηση παροιμιών και θεατρικός αυτοσχεδιασμός²⁸, κατασκευή παιχνιδιών²⁹, κ.λπ.). Η προβολή ταινιών με παραστάσεις Καραγκιόζη ή ακόμα καλύτερα η πρόσκληση ενός καραγκιοζοπαίχτη που θα δώσει μια παράσταση στο νηπιαγωγείο είναι δραστηριότητες αγαπητές στα παιδιά. Ιδιαίτερα σημαντικό και για τον κοινωνικοποιητικό του ρόλο είναι το ομαδικό παραδοσιακό παιχνίδι³⁰, το οποίο μαθαίνει στο παιδί να εντάσσεται και να λειτουργεί στα πλαίσια της ομάδας.

²⁶ Για γλωσσικό υλικό από τη λαϊκή μας παράδοση κατάλληλο για το νηπιαγωγείο, βλ. Αναγνωστόπουλος Β.Δ., *Γλωσσικό υλικό για το Νηπιαγωγείο. Από τη θεωρία στην πράξη*, Καστανιώτη, Αθήνα 1994, σσ. 113-167. Πολλές πρωτότυπες ιδέες βασισμένες σε σύγχρονες διδακτικές μεθόδους, που μπορούν να αξιοποιηθούν όχι μόνο στη διδασκαλία της "λόγιας" αλλά και της "λαϊκής" λογοτεχνίας, μπορεί να αντλήσει ο εκπαιδευτικός από τα εμπειριστατωμένα μελετήματα της Τζίνας Καλογήρου, τώρα δημοσιευμένα σε συλλογικό τόμο. Βλ. Καλογήρου Τζίνα, *Τέρψεις και Ημέρες Ανάγνωσης. Μελετήματα για τη διδασκαλία της λογοτεχνίας στο Δημοτικό Σχολείο*, εκδ της Σχολής Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου, Αθήνα 1999.

²⁷ Βλ. Μπονώτη Φωτεινή, «Τα παιδιά εικονογραφούν ένα λαϊκό παραμύθι», στο συλλογικό τόμο *Λαϊκή παράδοση και σχολείο* (επιμέλεια Β. Δ. Αναγνωστόπουλος), Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σσ. 49-56.

²⁸ Για την «κυριολεκτική απόδοση» και τη «μεταφορική απόδοση» των παροιμιών μέσω της δραματοποίησης και του θεατρικού αυτοσχεδιασμού, βλ. Γαλάντης Γιώργος, «Παραδοσιακός λόγος, Πρόσληψη και αποδοχή μέσω της θεατρικής πράξης», στο συλλογικό τόμο *Λαϊκή παράδοση και σχολείο* (επιμέλεια Β. Δ. Αναγνωστόπουλος), Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σσ. 147-152.

²⁹ Βλ. Ματη-Ζήση Ελένη, «Ελάτε να φτιάξουμε και να παίξουμε τα παιχνίδια των γονιών και των παππούδων μας», στο συλλογικό τόμο *Λαϊκή παράδοση και σχολείο* (επιμέλεια Β. Δ. Αναγνωστόπουλος), Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σσ. 57-65.

³⁰ Πολύτιμη για τον εκπαιδευτικό παραμένει και σήμερα η εμπειριστατωμένη εργασία του Δημητρίου Λουκόπουλου, *Ποια παιχνίδια παίζουν τα Ελληνόπουλα*, Αθήνα 1926.

Γλωσσικά και λογοτεχνικά κείμενα στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση: Η συμβολή της λαογραφίας στην πληρέστερη αξιοποίησή τους³¹

Ρέα Κακάμπουρα-Τύλη

Διδάκτωρ Λαογραφίας Πανεπιστημίου Αθηνών

Οι εκπρόσωποι της ακαδημαϊκής λαογραφίας έχουν επισημάνει από πολύ νωρίς το σπουδαίο ρόλο του δασκάλου τόσο στη διάσωση του λαογραφικού υλικού όσο και στη μετάδοση της γνώσης του λαϊκού πολιτισμού στις νέες γενιές μέσα από την εκπαιδευτική διαδικασία. Η Ελληνική Λαογραφία οφείλει πολλά στους δασκάλους. Ο Γεώργιος Μέγας σε ομιλία του με θέμα “Η Λαογραφία και η συμβολή των διδασκάλων εις το έργον αυτής”³² είχε εξάρει τη συμβολή των δασκάλων στη συλλογή λαογραφικού υλικού. Μεταξύ άλλων επισήμαινε ότι οι περισσότεροι από τους συλλογείς, που είχαν ανταποκριθεί στην πρόσκληση του περιώνυμου Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως και ασχοληθεί με τη γλωσσική και λαογραφική έρευνα της ιδιαίτερης πατρίδας τους, ήταν δημοδιδάσκαλοι. Η συλλογή του ίδιου του ιδρυτή της ελληνικής λαογραφίας Νικολάου Πολίτη, πάνω στην οποία βάσισε τις μελέτες του, είχε σχηματιστεί από χειρόγραφες καταγραφές δασκάλων. Αλλά και το Λαογραφικό Αρχείο της Ακαδημίας Αθηνών στηρίχτηκε στην πρόθυμη συνεργασία των δασκάλων όσον αφορά στην περισυλλογή και διάσωση λαογραφικών φαινομένων. Ο Μέγας επισήμαινε και μian άλλη διάσταση της προσφοράς του δασκάλου όχι στη λαογραφία καθ’ εαυτήν, αλλά στο λαϊκό πολιτισμό της χώρας του: “*Η προσπάθεια αυτού (ενν. του δασκάλου) πρέπει να εκτείνεται και πέραν τούτου (δηλ. της συλλογής του υλικού), εις το να συντηρή και εκτρέφη το πνεύμα διά τας λαϊκάς*

³¹ Η παρούσα μελέτη έχει δημοσιευθεί στο συλλογικό τόμο: *Λαϊκή Παράδοση και Σχολείο*, επιμέλεια: Β.Δ. Αναγνωστόπουλος, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σσ. 1310145

³² Γ.Α. Μέγας, “Η λαογραφία και η συμβολή των διδασκάλων εις το έργον αυτής”, ομιλία προς τους σπουδαστές της Μαρασλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας (Μάϊος 1938), Ανάτυπο από το βιβλίο του Γ.Ν. Παλαιολόγου, *Ο Θεσμός των Παιδαγωγικών Ακαδημιών και η Μαρράσειος Παιδαγωγική Ακαδημία*, Αθήναι 1939, σσ. 3-19.

παραδόσεις, να καθιστά και πάλι ζώσας και ενεργούς τας μορφάς του λαϊκού πολιτισμού, όταν ατονούν ή φθίνουν”³³.

Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του ίδιου ακαδημαϊκού λαογράφου φαίνεται ότι οι δάσκαλοι παρακολουθούσαν με ιδιαίτερο ενδιαφέρον τη διδασκαλία του στο Πανεπιστήμιο, όπου ο ίδιος δίδασκε από το 1947, γιατί “*εύρισκον εις αυτήν προφανώς την επιστημονικήν εξήγησιν φαινομένων του λαϊκού βίου, τα οποία ήσαν μὲν εις αυτούς οικεία εκ της καθ’ ημέραν αναστροφής των με τον λαόν, αλλά δεν ήσαν αφ’ εαυτών νοητά.*”. Αυτό τον παρακίνησε να τυπώσει σε ιδιαίτερο τόμο μίαν εισαγωγή στη λαογραφία, σχετικά με την οποία έγραφε: “*Διό χαιρετίζω μετ’ ενθουσιασμού την διά νόμου εισαγωγήν του μαθήματος της Λαογραφίας εις το Πρόγραμμα των Παιδαγωγικών Ακαδημιών του Κράτους επιθυμών δε να συμβάλω όσον δύναμαι εις την επιτυχίαν του θεσμού παραδίδω το ανά χείρας πόνημά μου εις χρήσιν των εν ταις Παιδαγωγικαίς Ακαδημίαις, ως και εν τοις Πανεπιστημίοις, σπουδαζόντων*”³⁴.

Το μάθημα της Λαογραφίας διδασκόταν στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες, αλλά κατά τρόπο εν πολλοίς ασαφή και αποσπασματικό και όχι από εξειδικευμένο επιστημονικό προσωπικό. Μόνο μετά την εξέλιξη των Ακαδημιών σε Πανεπιστημιακά Τμήματα, στη δεκαετία του 1990, προκηρύχτηκαν ορισμένες οργανικές θέσεις λαογραφίας στα Παιδαγωγικά Τμήματα, αλλά αυτές είναι ελάχιστες³⁵.

Έρχομαι στα διδασκόμενα γλωσσικά και λογοτεχνικά κείμενα των αναγνωστικών βιβλίων της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης³⁶. Η αρμόδια επιτροπή, που

³³ό.π. σ.15-16.

³⁴Γ.Α. Μέγας, Εισαγωγή εις την λαογραφίαν, Αθήναι 1967, σ. 4.

³⁵Το 1990 ο καθηγητής της Λαογραφίας Μιχάλης Μερακλής μετακαλείται από το Ιστορικό - Αρχαιολογικό Τμήμα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Αθηνών, ενώ λίγο αργότερα - το 1995 - πραγματοποιείται αντίστοιχη μετάκληση του αναπληρωτή καθηγητή Φιλολογικής Λαογραφίας Μηνά Αλεξιάδη στο Π.Τ.Δ.Ε. Αθηνών. Επίσης στο Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θράκης διδάσκει ο επίκουρος καθηγητής Λαογραφίας Ευάγγελος Αυδίκος.

³⁶ Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και μελέτες που ερευνούν κοινωνικά πρότυπα, έτσι όπως αυτά παρουσιάζονται μέσα από τα αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού σχολείου, ή αναφέρονται στο ιδεολογικό περιεχόμενο των ίδιων των βιβλίων: Α. Φραγκουδάκη, Τα αναγνωστικά βιβλία του δημοτικού σχολείου, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1979. Φ. Καραπάνου, «Η οικογένεια στα αναγνωστικά του δημοτικού», περ. *Σύγχρονα Θέματα* 14, Αθήνα 1982: σσ.54-56. Θ. Ανθογαλίδου «Η σχολική ιδεολογία σήμερα», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση* 46, Αθήνα 1989: σσ. 31-40. Α. Προσκόλλη «Ιδεολογικό περιεχόμενο των αναγνωστικών του δημοτικού

είχε την ευθύνη για την επιλογή των κειμένων αυτών έλαβε ως βασικό κριτήριο την καταλληλότητά τους για τη διδασκαλία της γλώσσας, αλλά και της λογοτεχνίας. Το Ανθολόγιο, σύμφωνα με το σημείωμα της Επιτροπής, έγινε “για να προσφέρει στους μικρούς μαθητές μια σειρά από γνήσια λογοτεχνικά κείμενα, ποιητικά και πεζά, που θα τους φέρουν σε μια πρώτη επαφή με τη Νέα Ελληνική Λογοτεχνία, θα τους βοηθήσουν σημαντικά να καλλιεργήσουν τον προφορικό και γραπτό λόγο τους και θα τους κάνουν να αγαπήσουν ακόμα περισσότερο το βιβλίο και το διάβασμα” (Ανθολόγιο, μέρος πρώτο: 239). Πολλοί όμως Έλληνες λογοτέχνες και ιδιαίτερα της “γενιάς του 1880”, περίοδος που εισήγαγε την “ηθογραφία” στην πεζογραφία κυρίως, αλλά και στην ποίηση, με σπουδαίους εκπροσώπους (Βιζυηνός, Παπαδιαμάντης, Μωραϊτίδης, Καρκαβίτσας, Κονδυλάκης, Κρυστάλλης, Χρηστοβασίλης, Τραυλαντώνης κ.α.), όπως και οι επόμενες γενιές, του ‘20 και του ‘30 (Σικελιανός, Βάρναλης, Καζαντζάκης, Δέλτα, Μυριβήλης, Κόντογλου, Βενέζης, Πρεβελάκης, Θεοτοκάς, Σεφέρης, Ελύτης κ.α.) άντλησαν στοιχεία και εμπνεύστηκαν από το λαϊκό μας πολιτισμό (δημοτικό τραγούδι, παραδόσεις, λαϊκό παραμύθι, τελετουργίες κ.λπ.)³⁷. Τα βιβλία της Γλώσσας και κυρίως του Ανθολογίου περιέχουν πολλά αποσπάσματα από έργα Ελλήνων συγγραφέων, τα οποία μεταφέρουν εικόνες του νεοελληνικού λαϊκού πολιτισμού, περισσότερο ή λιγότερο ανάλογα με την προσωπικότητα του συγγραφέα επεξεργασμένες. Η Μαρία Μιράσζεζι έχει ήδη επισημάνει τη μεγάλη

σχολείου», *Σύγχρονη Εκπαίδευση* 50, Αθήνα 1989: σσ.53-64. Ε. Κολιάδη, Π. Πανάϊκα, Φ. Παρασκευά, «Δομή και λειτουργία των κοινωνικών προτύπων στα αναγνωστικά βιβλία του δημοτικού σχολείου. Ερευνητική μελέτη κοινωνικογνωστικής προσέγγισης με έμφαση στις επιχειρούμενες καινοτομίες», στο: *Διαφυλικές σχέσεις*, Β΄ τόμος, (επιμέλεια: Παρασκευόπουλος, Μπεζεβέκης, Γιαννίτσας, Καραθανάση), Εκδόσεις Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1996, σσ. 251-285.

³⁷Βλ. ό.π. Γ. Μέγα, Εισαγωγή ... σ.95. Δ.Σ. Λουκάτου, Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1978 (Β΄ έκδ.), σσ.286-291. Μ.Γ. Μερακλή, “Λαογραφία και Λογοτεχνία”, Ανάτυπο από το περιοδ. *Φιλολογικά*, τευχ.2, Γιάννινα 1980, σ.3κ.εξ. Αλλά και αξιόλογες διδακτορικές διατριβές - υπό την επίβλεψη του καθ. Μ.Γ. Μερακλή - εξετάζουν την ένταξη των λαογραφικών στοιχείων, που υπάρχουν στα έργα Ελλήνων λογοτεχνών, όπως των: Αντωνίου Χρ., Ο κόσμος της γοργόνας. Θέματα και Μορφές της Λαϊκής Παράδοσης στο έργο του Σεφέρη (Ερμηνευτική προσέγγιση), Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1981. Μπαλούμης Ε.Γ., *Η λειτουργία του λαογραφικού στοιχείου στο έργο του Α. Καρκαβίτσα*, Αθήνα 1984. Καββαδίας Σ.Α., *Η λαϊκή ζωή και γλώσσα στο Ελληνόγλωσσο έργο του Διονυσίου Σολωμού*, Εκδόσεις Περίπλους, Αθήνα 1987. Μυλωνάκου Γεωργία, *Λαϊκή ποιητική δημιουργία σήμερα. Η μορφολογική προσέγγιση του έργου της λαϊκής ποιήτριας Ειρήνης Μάρκου από την Απείρανθο Νάξου*, Αθήνα 1994 (η προσέγγιση έγινε από την πλευρά της θεωρίας της Λογοτεχνίας με τη χρήση της σημειολογικής μεθόδου). Σαϊτάκης Ι.Γ., *Η ευτραπεία και η τραγικότητα ως προσδιοριστικοί παράγοντες της Κρητικής ηθογραφίας του Ιωάννη Κονδυλάκη*, Αθήνα 1995.

παρουσία του λαϊκού μας πολιτισμού στα αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου³⁸. Η παρουσία όμως αυτή γεννά το εξής καίριο ερώτημα: Τα κείμενα από μόνα τους επαρκούν για να διαμορφώσει το παιδί του Δημοτικού σχολείου μια πλήρη εικόνα του νεοελληνικού παραδοσιακού και σύγχρονου λαϊκού πολιτισμού; Πώς θα μπορέσει ο δάσκαλος να απαντήσει με απλό τρόπο, αλλά και κοντά στην επιστημονική αλήθεια, στις απορίες που θα προκύψουν στο παιδί, ιδιαίτερα όσον αφορά τομείς της παραδοσιακής ζωής που έχουν εκλείψει; Και ακόμα περισσότερο: Πώς θα μπορέσει ο ίδιος να αξιοποιήσει το υλικό αυτό, εφοδιασμένος με τη δυνατότητα βαθύτερης γνώσης και ανάλυσής του;

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι με τον κατάλληλο σχολιασμό βασικών στοιχείων του υλικού αυτού και με τις επεξηγήσεις του λαογραφικά καταρτισμένου δασκάλου, το παιδί μπορεί να αποκτήσει μια όσο το δυνατό σαφέστερη και ουσιαστικότερη εικόνα της νεοελληνικής παράδοσης, χωρίς, βεβαίως, να μεταβληθεί το μάθημα των Νέων Ελληνικών και της Γλώσσας σε μάθημα Λαογραφίας. Ο Μ. Γ. Μερακλής έχει ήδη επισημάνει ότι «ο φιλολογικά καταρτιζόμενος δάσκαλος, όπως και ο φιλόλογος στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, χρειάζεται να δέχεται και την ειδικότερη λαογραφική εκπαίδευση, κάτι που παραγνωρίζεται από την πλευρά της πολιτείας και των ΑΕΙ».³⁹

³⁸ Στη σχετική μελέτη της παρουσιάζει τα εξής θέματα: Α' Λαϊκή δημιουργία. 1. Δημοτικά τραγούδια. 2. Λαϊκά παραμύθια. 3. Λαϊκές παραδόσεις. 4. Λαϊκές παροιμιακές ιστορίες, Παροιμίες, Ανέκδοτα, Μαντέματα, Γλωσσοδέτες, Προλήψεις. Β' Ποιήματα ή πεζά δόκιμων ποιητών και συγγραφέων, με βάση τη λαϊκή δημιουργία (τραγούδια - παραμύθια - παραδόσεις). Γ' Πεζά κείμενα και ποιήματα δόκιμων συγγραφέων και ποιητών, που περιέχουν στοιχεία του λαϊκού μας πολιτισμού. 1. Έθιμα. α. του Κύκλου της ζωής, β. των Γιορτών. 2. Απόηχοι της ατμόσφαιρας των χωριών και των νησιών μας. 3. Αγροτικές ασχολίες: Άντρες - γυναίκες - παιδιά. 4. Επαγγέλματα. 5. Λαϊκά παραδοσιακά παιχνίδια. 6. Υφαντική, κεντητική - Λαϊκές φορεσιές. 7. Λαϊκή ιατρική. 8. Ευχές και κατάρες. 9. Λαϊκά όργανα και χοροί. Μαρία Δ. Μιράσγεζη, "Η παρουσία του λαϊκού μας πολιτισμού στα αναγνωστικά του Δημοτικού σχολείου", *Λαογραφία* 35 (1990): σσ. 253-281. Για την αξιοποίηση του υλικού της Φιλολογικής Λαογραφίας στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών βλέπε Β.Δ. Αναγνωστόπουλου, *Λαϊκά τραγούδια και παιχνίδια για παιδιά (Ανθολογία)*, Αθήνα 1992. Ο ίδιος, *Λαϊκοί θρύλοι και παραδόσεις για παιδιά (Ανθολογία)*, Αθήνα 1992. Ο ίδιος (με συν. Γ. Καψάλη), *Από το λαϊκό μας πολιτισμό*, Ιωάννινα 1992. Ο ίδιος, *Γλωσσικό υλικό για το νηπιαγωγείο Από τη θεωρία στην πράξη*. Αθήνα 1994: Καστανιώτης. Στον Πρόλογο της τελευταίας αυτής μελέτης του ο Β.Δ. Αναγνωστόπουλος, αναφέρει ως πρώτη πηγή άντλησης γλωσσικού υλικού κατάλληλου για τη διεύρυνση του γλωσσικού και γνωστικού ορίζοντα των παιδιών "τη λαϊκή μας παράδοση με την ποικιλία των γλωσσικών παιχνιδιών και τραγουδιών" (σ.13-14).

³⁹ Μ.Γ. Μερακλής «Αναλυτικά προγράμματα, διδακτικά βιβλία και ο λαϊκός πολιτισμός», Πρακτικά του Πρώτου Πανελληνίου Παιδαγωγικού Συνεδρίου με θέμα *Τα Αναλυτικά Προγράμματα και διδακτικά βιβλία στη γενική εκπαίδευση*, *Θεωρία και πράξη* (16-17 Απριλίου 1994), Εκπαιδευτήρια Ο Πλάτων, σ. 184-191.

Με το παραπάνω σκεπτικό άρχισε να λειτουργεί για πρώτη φορά φέτος (πανεπ. έτος 1996-1997) ένα σεμινάριο, στα πλαίσια του Φροντιστηρίου του μαθήματος της Κοινωνικής Λαογραφίας που διδάσκει ο καθ. Μιχάλης Μερακλής στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Αθηνών, την ευθύνη του οποίου έχει αναθέσει στην υποφαινομένη (τη βοήθειά της προσέφερε και η αποσπασμένη στο Τμήμα δασκάλα Καλυψώ Μιχαλακάκη). Το σεμινάριο έχει θέμα τη λαογραφική συνδρομή στην προσέγγιση κειμένων από τα βιβλία “Η γλώσσα μου” (για τις έξι τάξεις του δημοτικού) και “Ανθολόγιο” (μέρος πρώτο, μέρος δεύτερο και μέρος τρίτο), που διδάσκονται στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, και την κατάθεση, από τους φοιτητές, παιδαγωγικών προτάσεων, που θα έφερναν τις λαογραφικές παρατηρήσεις τους κοντά στη διδακτική πρακτική. Αρχικά έγινε μια πρώτη κατηγοριοποίηση των κειμένων στις παρακάτω γενικές θεματικές ενότητες της Κοινωνικής Λαογραφίας:

- 1) Εικόνες από την καθημερινή ζωή σ’ ένα ελληνικό χωριό (ορεινό - πεδινό - νησιώτικο).
- 2) Ο χρόνος στην ελληνική παραδοσιακή κοινωνία. Ο χρόνος της δουλειάς και ο χρόνος της σκόλης (γιορτές).
- 3) Επαγγελματικές ασχολίες (γεωργικός, ποιμενικός, ναυτικός, αλιευτικός, κυνηγετικός κ.λπ “βίοι”).
- 4) Οικογένεια. Σχέσεις μητέρας - παιδιού, πατέρα - παιδιού. Ο παππούς και η γιαγιά.
- 5) Λαϊκά παραδοσιακά παιχνίδια
- 6) Εθιμικός κύκλος της ζωής (γέννηση - γάμος - θάνατος). Το ετήσιο εορτολόγιο (“καλεντάρι”).
- 7) Μετανάστευση. Σχέσεις πόλης - χωριού. Φολκλορισμός.
- 8) Λαϊκό θέατρο. Θέατρο σκιών. Καραγκιόζης.
- 9) Το σχολείο. Δάσκαλος και μαθητής.

Ένα κείμενο μπορεί να περιέχει διάφορα λαογραφικά θέματα η κατάταξή του πάντως έγινε με κριτήριο το στοιχείο εκείνο του λαϊκού πολιτισμού που ξεχώριζε.

Επίσης, επειδή το μάθημα, στα πλαίσια του οποίου διεξάγονται τα φροντιστηριακά μαθήματα, είναι η Κοινωνική Λαογραφία δεν εξετάστηκαν - σ' αυτή τη φάση τουλάχιστον - δημοτικά τραγούδια, παραδόσεις, παροιμίες, ανέκδοτα, μαντέματα, γλωσσοδέτες, παραμύθια, κείμενα δηλαδή που ανήκουν στο αντικείμενο της Φιλολογικής Λαογραφίας, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν είναι απαραίτητο κι αυτά να σχολιαστούν με επιμέλεια. Για τον παραπάνω σκοπό συντάχθηκε μια ενδεικτική βιβλιογραφία, με βιβλία που φροντίσαμε να υπάρχουν στη Βιβλιοθήκη του Παιδαγωγικού Τμήματος, η οποία διανεμήθηκε στους φοιτητές του σεμιναρίου. Η βιβλιογραφία περιλάμβανε εισαγωγικές και θεωρητικές λαογραφικές μελέτες πανεπιστημιακών λαογράφων (Ν.Γ. Πολίτη, Γ.Α. Μέγα, Δ.Σ. Λουκάτου, Μ.Γ. Μερακλή, Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος κ.λπ), καθώς και εργασίες για ειδικά θέματα (π.χ. του Δ. Λουκόπουλου, Γεωργικά της Ρούμελης, Αθήνα 1938) και μονογραφίες περιοχών (π.χ. του Ν. Δημητρίου, Λαογραφικά της Σάμου, Αθήνα, τ.Α':1983, τ.Β'-Γ':1986, τ.Δ'-Ε': 1987). Στη συνέχεια, δόθηκαν στους φοιτητές κείμενα, που ανήκαν σε συγκεκριμένη θεματική ενότητα, τα οποία επεξεργάστηκαν συνεργαζόμενοι σε ομάδες.. Έτσι διαμορφώθηκαν έξι ομάδες εργασίας στο χειμερινό εξάμηνο, οι οποίες στο εαρινό διπλασιάστηκαν (δώδεκα ομάδες).

Εξάλλου επιλέξαμε ένα κείμενο από το Ανθολόγιο, για να το επεξεργαστούμε στην τάξη μαζί με τους φοιτητές. Το κείμενο ήταν τα "Θεοφάνια σ' ένα νησάκι", από το βιβλίο διηγημάτων του Πέτρου Γλέζου *Το σπίτι με τα περιστέρια* (Ανθολόγιο, μέρος 2ο, σσ.157-165). Στο κείμενο αυτό γίνεται αναφορά σε μία βάπτισή που λαμβάνει χώρα σ' ένα νησάκι - δίπλα στη Νάξο, την ιδιαίτερη πατρίδα του Γλέζου - την ημέρα των Θεοφανίων. Η πρώτη λαογραφική κατάταξή του έγινε βέβαια στον "Εθιμικό κύκλο της ζωής". Μια διεισδυτικότερη ανάγνωσή του ωστόσο αποκαλύπτει και άλλες ενδιαφέρουσες όψεις του λαϊκού πολιτισμού. Σ' αυτές αναφέρομαι, ενδεικτικά και με συντομία, στα επόμενα.

Στην δεύτερη παράγραφο "*Το Νησί είναι ένα μακρόστενο νησάκι το λένε "Νησί"*" ο συγγραφέας δίνει τον τοπικό προσδιορισμό του νησιού και μια πιθανή εξήγηση του τοπωνυμίου. Τα τοπωνύμια αποτελούν ένα ενδιαφέρον κεφάλαιο της ιστορίας ενός τόπου, καθώς "πολλές φορές μία και μόνη λέξη, ένα και μόνο

τοπωνύμιο αποτελεί ολόκληρη μονογραφία”⁴⁰. Το 1912 η αλλαγή του νόμου, που ίσχυε από το 1833 και καθόριζε το καθεστώς της δημοτικής οργάνωσης, επέφερε τη συγχώνευση των ονομάτων των συνοικισμών, που αποτελούσαν μια κοινότητα, στο όνομα του πολυπληθέστερου, με αποτέλεσμα την εξαφάνιση πολλών αρχαίων τοπωνυμίων. Η “Επιτροπεία των τοπωνυμίων της Ελλάδος”, που συγκροτήθηκε το 1909, με πρόεδρο το Νικόλαο Πολίτη, επισήμαινε ότι πολλά ξενικά στοιχεία είχαν εκτοπίσει τα παλαιότερα ελληνικά στην ιστορική πορεία του τόπου, αλλά και ότι, από την άλλη μεριά, οι πολλές αυθαίρετες μετονομασίες και γλωσσικές επεμβάσεις σε ονόματα πόλεων και χωριών δεν αλλοίωνε απλώς την ονομασία τους, αλλά κατέστρεφε την πολύτιμη ιστορική είδηση που έκρυβαν⁴¹. Υπάρχουν πολλές συλλογές τοπωνυμίων, τις οποίες θα μπορούσε να συμβουλευτεί ένας δάσκαλος, για να δώσει παραδείγματα στους μαθητές του - κατά προτίμηση από την τοπική τοπωνυμία - της ιστορίας που εμπεριέχει ένα τοπωνύμιο.

Η τρίτη παράγραφος “*Το Νησί θα’ ναι δε θα’ ναι δυο τρία μίλια γαιΐδουράκος*” δίνει συνοπτικά μια εικόνα της καθημερινής ζωής σ’ ένα ελληνικό νησί στη δεκαετία του 1940. Ο συγγραφέας μας ενημερώνει για τον πληθυσμό του Νησιού “*όλοι όλοι οι κάτοικοι του Νησιού λογαριάζονται καμιά διακοσαριά ψυχές, τριάντα σαράντα οικογένειες. Και φυσικά είναι όλοι τους ψαράδες*”. Η αλιεία αποτελούσε μέχρι το Β’ παγκόσμιο πόλεμο έναν επαγγελματικό βίο, έναν παραδοσιακό, ομαδικό, οικονομικό τρόπο ζωής⁴². Όλοι οι άντρες στο Νησί ασχολούνταν μ’ αυτήν, ενώ οι γυναίκες φρόντιζαν “*....τα λίγα κατσικάκια τους και τις κοτούλες τους, τα μόνα ζωντανά του θεού που ζουν και τρέφονται πάνω στο γυμνό νησάκι*) και έτσι συμπλήρωναν τα διατροφικά αγαθά, ασχολούμενες με την κτηνοτροφία, η οποία είχε αυτοκαταναλωτικό χαρακτήρα. Υπάρχει η ενδιαφέρουσα λαογραφική διδακτορική διατριβή για τη ζωή των ψαράδων στη Σύμη, από τη φιλόλογο Ελένη Ζαχαρίου - Μαμαλίγκα⁴³. Ένα πλουσιότατο και ποικίλο υλικό, που αφορά στα μέσα παραγωγής και στην κοινωνική πολιτισμική διάσταση της αλιείας, αλλά και στην επίδραση του

⁴⁰ Μ.Γ. Μερακλής, “Όψεις παραδοσιακότητας του χώρου” στο βιβλίο του Λαογραφικά ζητήματα, Εκδόσεις Χ. Μπούρας, Αθήνα 1989, σ.194

⁴¹ ό.π. σσ.195-198.

⁴² Δ.Σ. Λουκάτος, “Λαϊκοί βίοι και επαγγέλματα” στο βιβλίο του Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1977, σσ.178-182.

⁴³ Ελένη Ζαχαρίου - Μαμαλίγκα, Οι ψαράδες στη Σύμη. Οικονομική - κοινωνική - πολιτισμική όψη, διδακτορική διατριβή, Ρόδος 1986.

κόσμου της θάλασσας στη γλώσσα (παροιμίες, φράσεις, παρωνύμια κ.λπ) μπορεί να πλαισιώσει, μέσα στην τάξη, την πληροφορία του κειμένου.

Η συγκοινωνία πραγματοποιούνταν σε αργούς ρυθμούς, με τη χρήση βέβαια, ακόμα παραδοσιακών μέσων: μέσα στο νησί με φορτηγά ζώα “Οι γυναίκες πήγαιναν μπροστά, καβάλα σε δυο γαϊδουράκια, ο ξάδελφός μου κι εγώ ακολουθούσαμε πεζοπορώντας και κουβεντιάζοντας”. Και έξω από το νησί με βάρκες. Εδώ προσφέρεται η ευκαιρία να τονισθεί ότι το συγκοινωνιακό δίκτυο ενός τόπου επηρεάζει την επικοινωνία του με τον έξω κόσμο και αυτή διαμορφώνει την εσωτερική εξέλιξή του Όσο πιο αναπτυγμένο είναι το συγκοινωνιακό δίκτυο μιας περιοχής, τόσο μειώνεται η απομόνωσή της και επιταχύνεται η έξοδός της από τη παραδοσιακή μορφή κοινωνικής οργάνωσης. Χρήσιμο είναι εδώ το κεφάλαιο “Η απομόνωση των κοινοτήτων” στο δεύτερο τόμο της Ελληνικής Λαογραφίας του Μερακλή⁴⁴. Σ’ αυτό το σημείο ο δάσκαλος θα μπορούσε να παραπέμψει και στο αντίστοιχο κεφάλαιο από το “Εμείς και ο κόσμος” της Γ’ Δημοτικού, που αναφέρεται στις συγκοινωνίες και τις μεταφορές άλλοτε και σήμερα.

Σ’ αυτό το σημείο θα θέλαμε να επισημάνουμε μια αναγκαιότητα: ο σύγχρονος εκπαιδευτικός της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης θα πρέπει να αντιμετωπίζει και τα λαογραφικά φαινόμενα ως κοινωνικά και ιστορικά φαινόμενα, που λαμβάνουν χώρα σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο, παρά την ιδιαιτερότητα που μπορεί να παρουσιάζουν, έναντι άλλων, ευρύτερα κοινωνικών και ιστορικών φαινομένων⁴⁵. Για να είναι σε θέση να απαντήσει στις απορίες που θα προκύψουν στους μαθητές του 21ου αιώνα για τον νεοελληνικό παραδοσιακό πολιτισμό, ο οποίος αποτελεί ήδη από το Β’ παγκόσμιο πόλεμο και εξής ιστορική κατηγορία και πάντως μη αναγνωρίσιμη βιωματικά από τις νέες γενιές, θα πρέπει ο ίδιος να έχει ξεκαθαρίσει ποιά είναι τα βασικά χαρακτηριστικά αυτού του πολιτισμού⁴⁶.

⁴⁴Μ.Γ. Μερακλής. “Η απομόνωση των κοινοτήτων”, στο βιβλίο του Ελληνική Λαογραφία, τ.1ος, Κοινωνική συγκρότηση, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1984, σσ.44-46.

⁴⁵Μ.Γ. Μερακλής, “Η ιστορικότητα των λαογραφικών φαινομένων”, στο βιβλίο του Λαογραφικά ζητήματα, ό.π., σσ.15-25.

⁴⁶Ο νεοελληνικός παραδοσιακός πολιτισμός συμπίπτει περίπου, χρονικά, με τα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Ως προς τον οικονομικό τομέα έχει προβιομηχανικό χαρακτήρα. Η διοικητική οργάνωση βασίζεται στο θεσμό των κοινοτήτων, στις οποίες οι άνθρωποι επικοινωνούν κάνοντας κυρίως χρήση του προφορικού λόγου και συναλλάσσονται χωρίς τη μεσολάβηση της κεντρικής εξουσίας. Η εν γένει συμπεριφορά χαρακτηρίζεται από τον προεπιστημονικό, τον άλογο τρόπο σκέψης, ιδίως πριν διαδοθούν στα ευρύτερα λαϊκά

Οι “*δύο τρεις ταβερνούλες του νησιού*”, στις οποίες πηγαίνουν οι άντρες του νησιού, ιδιαίτερα όταν έχει βαρυχειμωνιά και δε μπορούν να ανοιχτούν με τις βάρκες τους στο πέλαγος, αποτελούν ένα κοινωνικό χώρο, ο οποίος στις μικρές κοινότητες μπορεί να διαδραματίζει πολλαπλούς ρόλους, π.χ. ψυχαγωγικούς, αλλά και πολιτικούς σε περίοδο εκλογών, όπως άλλωστε και οι άλλοι δημόσιοι χώροι: της γειτονιάς, της πλατείας, της αγοράς, της δημόσιας βρύσης, του δημόσιου λουτρού και του νεκροταφείου⁴⁷. Ίσως και εδώ θα μπορούσε ο δάσκαλος να πάρει ιδέες από το “*Εμείς και ο κόσμος*” της Γ΄ Δημοτικού από τις ενότητες “*Το χωριό μας άλλοτε και σήμερα*” (σ. 30-31) και “*Η ζωή στα παραθαλάσσια μέρη*” (σ. 80), για να συνδέσει τον παραδοσιακό πολιτισμό των ελληνικών νησιών - ο Β΄ παγκόσμιος πόλεμος θεωρείται συμβατικά ως όριο λήξης της παραδοσιακής κοινωνικής οργάνωσης - με το σύγχρονο λαϊκό.

Το κτίριο όμως που δεσπόζει στο Νησί είναι η εκκλησία. “*Φαίνεται πως όλη τη λαχτάρα τους για ομορφιά και αρχοντιά εδώ στο χαμηλό ταπεινό νησάκι οι αγαθοί νησιώτες την είχαν διοχετεύσει στην εκκλησία του. Έλαμπε ολόκληρη μέσα και έξω. Πρόβαλλε πάνω από τα χαμηλά σπιτάκια, πάνω ακόμη κι από όλη τη χαμηλή γη του νησιού σαν αληθινά μεγάλος Οίκος του Θεού*”. Η εκκλησία καθορίζει ένα τόπο ιερό, καθαγιασμένο, μέσα στον οποίο οι πιστοί αισθάνονται ασφαλείς από την επιβουλή των σκοτεινών υπερφυσικών δυνάμεων. Γι’ αυτό και ο σταυρός που σημαδεύει την κορυφή της ή την κορυφή του καμπαναριού αποτελεί το ψηλότερο σημείο του οικισμού και καθορίζει το ύψος του χωριού⁴⁸.

στρώματα οι ιδέες του Διαφωτισμού⁴⁶. Βλ. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, “*Η οργάνωση του χώρου στον παραδοσιακό πολιτισμό*” στο βιβλίο της Λαογραφικά μελετήματα, τ.1ος, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1989, σσ.41-55. Δεν πρέπει εντούτοις διόλου να υποτιμάται και η λογικότητα που διείπε πολλές ενέργειες και έργα του λαϊκού πολιτισμού, π.χ. τις τεχνικές. Για την ιστορικότητα της παραδοσιακής κοινωνίας της Τουρκοκρατίας βλ. και την αξιόλογη μελέτη της Βασιλικής Ρόκου *Η Παραδοσιακή Κοινωνία στο χρόνο της Μεγάλης Διάρκειας*. Θεωρία Λαογραφίας, Ιωάννινα 1996, η οποία επιχειρεί να δει το νεοελληνικό παραδοσιακό πολιτισμό στην έννοια της “*Longue duree*”, που εισήγαγε ο F. Braudel.

⁴⁷Βλ. Μ.Γ. Μερακλή, *Ελληνική Λαογραφία*, τ.1ος, Κοινωνική συγκρότηση, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1984.

⁴⁸Άλκη Κυριακίδου - Νέστορος, “*Σημάδια του τόπου ή η λογική του ελληνικού τοπίου*” στο βιβλίο της Λαογραφικά μελετήματα, ό.π. σσ. 15-40. Μ.Γ. Μερακλής, “*Οψεις παραδοσιακότητας του χώρου*, στο βιβλίο του Λαογραφικά ζητήματα, ό.π. σσ. 189-203. Β. Νιτσιάκος, “*Οργάνωση του χώρου*”, στο βιβλίο του Παραδοσιακές κοινωνικές δομές, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1991, σσ. 15-37.

Στην εκκλησία αυτή μπήκε η “μικρή σύναξη”, την οποία αποτελούσε “όλο το χωριό”, για να παρακολουθήσει τον αγιασμό των υδάτων, ο οποίος ξεκινά από την παραμονή των Θεοφανίων μέσα στο χώρο της εκκλησίας. Τα Θεοφάνια γιορτάζεται η βάπτισμα του Χριστού στον Ιορδάνη ποταμό από τον Ιωάννη Πρόδρομο. Αποτελούν την τελευταία μέρα της κρίσιμης, κατά τη λαϊκή αντίληψη, περιόδου του δωδεκαήμερου. Οι χωρικοί συνηθίζουν να ρίχνουν το αγιασμένο νερό στα χωράφια τους, ν’ ανάβουν μεγάλες φωτιές και να σταυρώνουν το σπίτι τους με τα κεριά των Φώτων, γιατί πίστευαν - και αρκετοί εξακολουθούν να πιστεύουν ή το κάνουν από παράδοση - ότι ο αγιασμός, η φωτιά και ο σταυρός έχουν καθαρική και αποτρεπτική δύναμη εναντίον των καλικαντζάρων, των δαιμονικών πλασμάτων, που μόλυναν τις τροφές, τα σπίτια και τα χωράφια των ανθρώπων κατά τη διάρκεια του δωδεκαήμερου. Σε ορισμένες περιοχές της Ελλάδας υπήρχε η συνήθεια των μεταμφιέσεων, οι οποίες κάποιες φορές παρίσταναν τους ίδιους τους καλικαντζάρους, ενώ τα παιδιά τραγουδούσαν τα κάλαντα από σπίτι σε σπίτι. Ανήμερα των Θεοφανίων γίνεται “ο μεγάλος αγιασμός” με την τελετή της κατάδυσης του σταυρού σε νερό (θάλασσα, ποτάμι, η βρύση του χωριού κ.λπ) και της ανάσυσής του από τους “βουτηχτάδες”⁴⁹. Εδώ συνιστάται και η προσπάθεια να περάσουν στα παιδιά και κάποιες, γενικές βέβαια και προπάντων απλοποιημένες ιδέες για την πολιτισμική σημασία του νερού ή της φωτιάς.

“Κι ύστερα, με τον ιερέα και τον ψάλτη, με την “Αρχή του τόπου” - έναν και μόνον χωροφύλακα - και με τον υποδιδάσκαλο μπροστά, ακολουθήσαμε κι εμείς στις επισκέψεις στα σπίτια που γιόρταζαν”. Στο σημείο αυτό του κειμένου αποτυπώνεται εύστοχα η επικρατούσα τότε κοινωνική ιεραρχία της παραδοσιακής κοινότητας: πρώτοι πηγαίνουν οι εκπρόσωποι της θρησκευτικής και κρατικής αρχής, μαζί με τον υποδιδάσκαλο, τον εκπρόσωπο της τόσο ποθητής αλλά και δύσκολα αποκτώμενης από τα λαϊκά στρώματα παιδείας⁵⁰ και πίσω απ’ αυτούς ακολουθούν τα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας.

⁴⁹Βλ. Γ.Α. Μέγα Ελληνικά εορταί και έθιμα της λαϊκής λατρείας, Αθήνα 1956. Δ.Σ. Λουκάτου, Χριστουγεννιάτικα και των γιορτών, Εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα 1984 (2η έκδ.). Α. Κυριακίδου-Νέστορος Οι δώδεκα μήνες. Τα λαογραφικά, Εκδόσεις Μάλλιαρης-Παιδεία Αθήνα-Θεσσαλονίκη 1982.

⁵⁰Βλ. Μ.Γ. Μερακλή, “Το σχολείο και άλλοι εκπαιδευτικοί οργανισμοί” στο βιβλίο του Ελληνική Λαογραφία, τ.2ος, Ήθη και έθιμα, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1986, σσ. 39-42.

Στη συνέχεια ο συγγραφέας αναφέρεται στα βαφτίσια τριών παιδιών, που έγιναν το απόγευμα της ημέρας των Θεοφανίων από τον ίδιο και το ξάδελφό του. Η βάπτιση είναι υποχρεωτική θρησκευτική τελετή για τους χριστιανούς, η οποία στη σύγχρονη εποχή τελείται στην εκκλησία. Παλαιότερα όμως υπήρχαν έθιμα, όπως η βάπτιση την όγδοη μέρα από τη γέννηση του παιδιού σε ορισμένες περιοχές της Ελλάδας, απομεινάρια ίσως της εβραϊκής περιτομής, που γίνεται την ημέρα αυτή, τα οποία διαμόρφωναν μια πιο περίπλοκη τελετή⁵¹. Από λαογραφική άποψη κατατάσσεται στα διαβατήρια έθιμα⁵². Είναι θέμα πολύ αγαπητό στην ελληνική λαογραφία, γι' αυτό άλλωστε και δε λείπουν από τις περισσότερες συλλογές λαογραφικού υλικού. Ο συγγραφέας αναφέρεται στο θεσμό της κουμπαριάς και στο πόσο τιμητική θεωρούσαν την πρόσκληση ενός ατόμου από μια οικογένεια για τη σύναψη αυτής της πνευματικής συγγένειας: *“Έν τω μεταξύ ένας ακόμη γονιός, που είχε αβάπτιστο παιδί, ήρθε και μου ζήτησε να το βαφτίσω. Δέχτηκα την τιμή με προθυμία”*. Η κουμπαριά αποτελεί ένα κοινωνικό δεσμό ανάμεσα σε κοινωνικές ομάδες, ο οποίος θεμελιώνεται σ' ένα χριστιανικό μυστήριο, το βάπτισμα ή το γάμο. Σε παλαιότερες εποχές αφορούσε περισσότερο τις συγγενειακές ομάδες, ενώ στη σύγχρονη εποχή, η εξατομίκευση των σχέσεων έχει οδηγήσει σε ατομικές μορφές κουμπαριάς⁵³.

Τα κεντρικά σημεία του κειμένου αυτού είναι η γιορτή των Θεοφανίων και το μυστήριο της βάπτισης. Η καλύτερη κατανόησή τους από τους μαθητές μπορεί να επιτευχθεί με τη σύσταση ομάδων εργασίας από τους ίδιους σε συνεργασία με το δάσκαλο (μαθητοκεντρική - ομαδοσυνεργατική διδασκαλία)⁵⁴. Κάθε ομάδα μπορεί να

⁵¹ Βλ. ό.π. Μ.Γ. Μερακλή, σ. 29.

⁵² Τον όρο *διαβατήρια έθιμα* (rites de passage) εισήγαγε ο Arnold van Gennep το 1909. Ο όρος αφορά τις τελετές που πλαισιώνουν τα τρία βασικά στάδια της ανθρώπινης ζωής, τη γέννηση, το γάμο και το θάνατο και οι οποίες καθορίζουν τη μετάβαση του ατόμου σε μια καινούργια φυσική ή κοινωνική κατάσταση. Βλ. Γ.Α. Μέγα, Εισαγωγή ... σσ. 234-237.

⁵³ Για τους δεσμούς πνευματικής συγγένειας της ελληνικής παραδοσιακής κοινωνίας - την κουμπαριά και την αδελφοποιία - που ο Ε. Hammel αποκαλεί “δομικά αλλόμορφα” (structural allomorphs) βλ. Β.Γ. Νιτσιάκου, Παραδοσιακές κοινωνικές δομές, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1991, σσ. 86-94..

⁵⁴ Η διεθνής βιβλιογραφία που ασχολείται με την ομαδοσυνεργατική διδασκαλία *«στηρίζει την οργάνωση της διδακτικής διαδικασίας στη δυναμική των διαμαθητικών σχέσεων»*, τονίζοντας *«την κοινωνικοποιητική αποστολή του σχολείου»* (Η.Γ. Ματσαγγούρας, Ομαδοσυνεργατική διδασκαλία, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1995, σσ.7-24). Βλ. και R. Slavin, An Introduction to Cooperative Learning Research, Plenum Press, New York 1985. S. Sharan, «John Dewey's philosophy of education and cooperative learning», *The IASCE News Letter*, March 1987. Α. Παπάς, Μαθητοκεντρική διδασκαλία, τ.Β', Βιβλία για Όλους, Αθήνα 1987. Α.Τριλιανός, Προσέγγιση στη μέθοδο διδασκαλίας με ομάδες μαθητών, Αθήνα: 1989.

αναλάβει μια συγκεκριμένη δραστηριότητα, όπως π.χ. τη δραματοποίηση των Θεοφανίων ή της βάπτισης, την κατασκευή κολάζ από φωτογραφίες περιοδικών, εφημερίδων κ.λπ, που σχετίζονται με τον εορτασμό των Θεοφανίων στο χωριό και στην πόλη, με ζωγραφικές αναπαραστάσεις ή με τη συγγραφή εργασιών - *Σκέπτομαι και γράφω* - που να περιγράφουν τα έθιμα από τον τόπο της ιδιαίτερης καταγωγής των μαθητών.

Τα βιβλία του δασκάλου για το γλωσσικό μάθημα, τα οποία γράφτηκαν για πρώτη φορά την περίοδο της μεταπολίτευσης⁵⁵ και αποτέλεσαν θετική εξέλιξη για τη διδακτική φιλοσοφία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, βασισμένη στις αρχές της σύγχρονης παιδαγωγικής, καλό θα ήταν να αναπροσαρμόζονταν και στα σημεία που χρειάζεται να εμπλουτίζονταν και από τη λαογραφική όραση της ελληνικής πολιτισμικής πραγματικότητας. Τα βιβλία του δασκάλου θα μπορούσαν να παρέχουν, όπου ενδείκνυται, λαογραφική βιβλιογραφία, η οποία να συμβάλλει επικουρικά στο έργο του δασκάλου⁵⁶. Με αφορμή τα κείμενα εκείνα, που ενέχουν στοιχεία από τη λαϊκή παράδοση, οι μαθητές, με την ενθάρρυνση του δασκάλου τους, μπορούν να οργανώσουν πολλές δραστηριότητες γλωσσικές και καλλιτεχνικές, μέσα από τις οποίες θα αγαπήσουν τα δημιουργήματα του λαϊκού μας πολιτισμού. Ιδέες και ερεθίσματα μπορεί να αντλήσει ο δάσκαλος και από την πετυχημένη, από λαογραφική και παιδαγωγική άποψη, σειρά εκπαιδευτικών προγραμμάτων του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης "*Οι Μικροί Λαογράφοι*"⁵⁷.

Η πολυπολιτισμική και πολυγλωσσική κατάσταση που έχει δημιουργηθεί στη μεταπολεμική Ευρώπη, ύστερα από τις μετακινήσεις πληθυσμών τόσο μέσα στις ίδιες τις χώρες (εσωτερική μετανάστευση) όσο και από χώρα σε χώρα (εξωτερική

⁵⁵Βλ. Α. Βουγιούκας, Το γλωσσικό μάθημα στην πρώτη βαθμίδα της νεοελληνικής εκπαίδευσης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 46.

⁵⁶Ενδιαφέρουσες είναι οι επισημάνσεις και οι προτάσεις της καθηγήτριας της Νεοελληνικής Φιλολογίας Άντας Κατσίκη - Γκίβαλου για την ανανέωση του Αναλυτικού Προγράμματος και των διδακτικών βιβλίων της Γενικής Εκπαίδευσης με λογοτεχνικά κείμενα, τα οποία συνδυασμένα με τα μαθήματα των εικαστικών τεχνών και της μουσικής θα συμβάλλουν στην πολυπολιτισμική διαπαιδαγώγηση και καλλιέργεια των παιδιών. Στην εισήγησή της με θέμα "*Λογοτεχνία - Αναλυτικά Προγράμματα και διδακτικά βιβλία στη γενική εκπαίδευση*", Πρακτικά του Πρώτου Πανελληνίου Παιδαγωγικού Συνεδρίου με θέμα τα *Αναλυτικά Προγράμματα και διδακτικά βιβλία στη γενική εκπαίδευση, Θεωρία και πράξη* (16-17 Απριλίου 1994), Εκπαιδευτήρια Ο Πλάτων, σ. 46-56.

μετανάστευση), συνέβαλλε στη δημιουργία της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, η οποία έχει ως στόχο την αποδοχή και την ειρηνική συμβίωση ατόμων που προέρχονται από διαφορετικά πολιτισμικά συστήματα⁵⁸. Παράλληλα ή και μέσα στο διαπολιτισμικό μοντέλο εκπαίδευσης, η γνώση της πολιτισμικής μας παράδοσης και η καλλιέργεια της ιστορικής μνήμης (γενικής και τοπικής) σε συνδυασμό με την περιβαλλοντική εκπαίδευση⁵⁹ από το δημοτικό κιόλας σχολείο κρίνεται ακόμα πιο σημαντική τώρα που επίκειται η οικονομική και πολιτική ενοποίηση των Ευρωπαϊκών κρατών. Η γνώση του λαϊκού πολιτισμού συμβάλλει στην εθνική αυτοσυνειδησία, δρα οπωσδήποτε ανασταλτικά στον πιθανό κίνδυνο της πολιτισμικής ισοπέδωσης των περιφερειακών και οικονομικά ασθενέστερων χωρών, στα πλαίσια διαμόρφωσης της “ενιαίας ευρωπαϊκής πολιτισμικής ταυτότητας”⁶⁰. Τον κίνδυνο αυτό επισήμαινε ήδη από το 1964 ο καθηγητής της λαογραφίας Δ.Α. Πετρόπουλος: “Στην εποχή μας - έγραφε - είναι ισχυρά τα ρεύματα για τη δημιουργία του “ευρωπαϊκού ανθρώπου”, και σε λίγο ίσως θα έρθη η ώρα για την κίνηση προς τη δημιουργία του “οικουμενικού ανθρώπου”. Αν δε θέλουμε να πιγούμε και να σβήσουμε μέσα στην κίνηση αυτή από τον όγκο άλλων πολυάριθμων εθνοτήτων, θα πρέπει να έχουμε να παρουσιάσουμε την ατομική μας πολιτιστική προσφορά. Χωρίς αυτή, μοιραία, αν δεν σβήσουμε ολότελα, θα καταντήσουμε υποτελείς των άλλων πνευματικά, και η πνευματική μας υποτέλεια θα φέρη και την πολιτική. Πρέπει να έχουμε υπ’ όψη μας ότι άξιο να ζήσει είναι ένα έθνος, όχι όταν είναι σε θέση να παρακολουθή την πολιτιστική πορεία των άλλων, αλλ’ όταν έχει την ικανότητα να παρουσιάση και δικό του πολιτισμό ολοκληρωμένο και

⁵⁷Βλ. Θάλεια Καλαμπαλίκη-Μπάου, “Δημιουργώντας με τη λαϊκή παράδοση”, στον τόμο Από το παραμύθι στα κόμικς. Παράδοση και νεωτερικότητα. Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1996, σσ. 514-532.

⁵⁸ Βλ. Μ. Δαμανάκης, «Διαπολιτισμοποίηση των Αναλυτικών Προγραμμάτων και των σχολικών εγχειριδίων», Πρακτικά Πρώτου Πανελληνίου Παιδαγωγικού Εκπαιδευτικού Συνεδρίου με θέμα *Αναλυτικά Προγράμματα και διδακτικά βιβλία στη γενική εκπαίδευση* (16-17 Απριλίου 1994), Εκπαιδευτήρια Ο Πλάτων, σσ.192-210

⁵⁹Σημαντική και πρωτότυπη συμβολή αποτελεί η προσέγγιση του προβλήματος των σχέσεων της διδασκαλίας της γενικής και της τοπικής ιστορίας με την περιβαλλοντική εκπαίδευση από τον αν. καθηγητή Κοινωνικής Ιστορίας Γ.Ν. Λεοντσίνη, *Διδακτική της Ιστορίας. Γενική - τοπική ιστορία και περιβαλλοντική εκπαίδευση*, Αθήνα 1996.

⁶⁰Ο Μ.Γ. Μερακλής υποστηρίζει ότι και ο φολκλορισμός ακόμα, δηλ. οι αναπαραστάσεις, αναβιώσεις και απομιμήσεις του παραδοσιακού πολιτισμού “κι όταν ακόμα δεν είναι αυθεντικές ως προς το παρελθόν, ως προς τον “αρχέτυπο”, επειδή όμως συγκινούν πλατιές μάζες, προσφέρουν πολύτιμα στοιχεία για το σχηματισμό της εθνογνωσίας και της λαογνωσίας μιας χώρας”. Μ.Γ. Μερακλής, “Τι είναι ο FOLKORISMUS” στα *Λαογραφικά ζητήματα*, Αθήνα:1989, σσ.209-123. Ένας πρώτος προβληματισμός για τη θέση του λαϊκού μας πολιτισμού στην Ενωμένη Ευρώπη δίνεται στο άρθρο του Β.Γ. Νιτσιάκου “Ευρωπαϊκή

διαμορφωμένο, είτε από την δική του παράδοση, είτε και από δάνεια παρμένα από άλλους πολιτισμούς παλαιότερους ή νεώτερους, αλλά ζυμωμένα με στοιχεία του εντόπιου πολιτισμού και κατάλληλα αφομοιωμένα”⁶¹.

ενοποίηση και λαϊκός πολιτισμός (ένας κατ’ αρχήν προβληματισμός)”, *Δωδώνη* ΚΓ’ τεύχ. 1 (1994), Ιωάννινα 1995, σσ.101-107.

⁶¹Δ.Α. Πετρόπουλος, “Παιδευτική σημασία και προβλήματα της λαογραφίας”, *Ηπειρωτική Εστία* 13 (1964): σ.121

Ρέα Κακάμπουρα-Τίλη

Διδάκτωρ Λαογραφίας Πανεπιστημίου Αθηνών

Οι κοινωνικές και πολιτιστικές αλλαγές των τελευταίων δεκαετιών της μεταπολιτευτικής περιόδου είχαν την αντανάκλασή τους και στη σχολική πραγματικότητα⁶². Το αντιαυταρχικό μοντέλο εκπαίδευσης έχει επικρατήσει με την εφαρμογή σύγχρονων παιδαγωγικών μεθόδων που προσεγγίζουν τη μάθηση μέσα από μια ποιοτικότερη επικοινωνιακά σχέση ανάμεσα σε διδάσκοντες και διδασκομένους⁶³. Η πρόοδος που συντελείται στην παιδαγωγική επιστήμη ανοίγει νέους ορίζοντες στην εκπαιδευτική διαδικασία, έτσι ώστε όλο και περισσότεροι εκπαιδευτικοί, ιδιαίτερα στην προσχολική και πρωτοβάθμια εκπαίδευση, να αντιμετωπίζουν την καλλιτεχνική έκφραση των μαθητών με μεγαλύτερη σοβαρότητα και ευαισθησία. Η θεατρική παιδεία στο σχολείο έχει σημειώσει τα τελευταία χρόνια σημαντική πρόοδο μέσα κυρίως από μεμονωμένες πρωτοβουλίες ευαισθητοποιημένων εκπαιδευτικών, οι οποίοι προχώρησαν πέρα από τα τυποποιημένα εθνικο-πατριωτικά σκετς που πλαισιώνουν τις σχολικές γιορτές. Ανέβασαν σύγχρονα έργα που έχουν γραφτεί για παιδικό και νεανικό κοινό, δημιούργησαν δικές τους πρωτότυπες διακειμενικές συνθέσεις ή αξιοποίησαν τη φαντασία και τη δημιουργική γραφή των μαθητών τους. Τις προσπάθειες αυτές ήρθαν να ενισχύσουν επιμορφωτικά σεμινάρια⁶⁴ και θεατρικά εργαστήρια που έχουν δημιουργηθεί τα τελευταία χρόνια πλαισιωμένα με νέες ειδικότητες όπως αυτή του

⁶² Η εργασία αυτή είναι το επεξεργασμένο και εμπλουτισμένο με υποσημειώσεις και βιβλιογραφία κείμενο εισήγησής μου με ομώνυμο τίτλο, που ανακοινώθηκε στη Δημερίδα με θέμα *Θεατρική Παιδεία και Σχολείο*, που συνδιοργάνωσαν το 2^ο γραφείο Π.Ε. Α' Αθηνών, το 9^ο Δ.Σ. Δάφνης και η 5^η και 16^η Περιφέρεια Σχολικών Συμβούλων, στο 9^ο Δ.Σ. Δάφνης, 14-15 Απριλίου 2000. Το κείμενο πρόκειται να δημοσιευθεί στο προσεχές τεύχος του περιοδικού *Παρνασσός*.

⁶³ Βλ. ενδεικτικά: Παπάς Αθανάσιος Ε., *Μαθητοκεντρική διδασκαλία*, τόμοι 1, 2, 3, Β' έκδοση, εκδ. «Βιβλία για όλους», Αθήνα 1990. Τριλιανός Θανάσης Α., *Μεθοδολογία της διδασκαλίας*, τόμοι 1, 2, εκδ. Αφοί Τολίδη, Αθήνα 1992, Κολιάδης Εμμανουήλ, *Θεωρίες μάθησης. Εκπαιδευτική πράξη*, τόμ. Α'- Γ', Αθήνα 1995-1997, Μαρσαγγούρας Ηλίας Γ., *Ομαδοσυνεργατική διδασκαλία*, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα 1997

⁶⁴ Για το θέμα αυτό βλ. Γραμματάς Θόδωρος, *Θεατρική Παιδεία και Επιμόρφωση των Εκπαιδευτικών*, σειρά «Θεατρική Παιδεία», (αρ. 3), εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα 1997

εμπυχωτή, η εισαγωγή ειδικών μαθημάτων σε Τμήματα της Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (Παιδαγωγικά Τμήματα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Νηπιαγωγών, Θεατρικών Σπουδών), με αποκορύφωμα την πρόσφατη εισαγωγή του μαθήματος του *Θέατρο στην Εκπαίδευση* και τη θέσπισή του ως νέου διδασκόμενου αντικειμένου⁶⁵.

Ανάλογα με την ηλικία και το μαθησιακό στάδιο, τη θεατρική παιδεία και την εμπειρία του εκπαιδευτικού και τις δυνατότητες του σχολικού περιβάλλοντος, το θέατρο στην εκπαίδευση μπορεί να εμφανιστεί με πολλές μορφές, όπως είναι το θεατρικό παιχνίδι, ο θεατρικός αυτοσχεδιασμός - παντομίμα, το εργαστήριο θεατρικής γραφής, η δραματοποίηση, το θεατρικό αναλόγιο, το θεατρικό δρώμενο (χάπενινγκ), το σκετς και βέβαια η θεατρική παράσταση. Επίσης μπορεί να πάρει τη μορφή ειδικών κατηγοριών θεάτρου που προέρχονται κατευθείαν από τη λαϊκή παράδοση, όπως είναι το θέατρο σκιών, οι μαριονέτες και το κουκλοθέατρο⁶⁶.

Αστείρευτη πηγή έμπνευσης για τις περισσότερες μορφές εμφάνισης του θεάτρου στο σχολείο μπορεί να αποτελέσει ο λαϊκός πολιτισμός σε ποικίλες εκφάνσεις του: από την προφορική παράδοση - παραμύθια, παραδόσεις, παροιμίες, δημοτικά τραγούδια- την καθημερινή ζωή σ' ένα χωριό (ορεινό-πεδινό-νησιώτικο), τους παραδοσιακούς επαγγελματικούς «βίους» (γεωργικός, ποιμενικός, ναυτικός, αλιευτικός, κ.λπ), τα λαϊκά παραδοσιακά παιχνίδια, τον εθιμικό κύκλο της ζωής (γέννηση-γάμος-θάνατος), τα λαϊκά ευετηρικά δρώμενα, το θέατρο σκιών. Εξάλλου τα βιβλία της *Γλώσσας* και κυρίως του *Ανθολογίου* περιέχουν πολλά αποσπάσματα από έργα Ελλήνων συγγραφέων, τα οποία μεταφέρουν όψεις του νεοελληνικού λαϊκού πολιτισμού, περισσότερο ή λιγότερο, ανάλογα με την προσωπικότητα και την πρόθεση του συγγραφέα, επεξεργασμένες⁶⁷. Επίσης ο εκπαιδευτικός μπορεί να αξιοποιήσει και διδακτικές ενότητες σχετικές με θέματα της λαϊκής παράδοσης που περιλαμβάνονται και σε άλλα μαθήματα - *Εμείς και ο Κόσμος*, *Θρησκευτικά*, *Ιστορία*, *Γεωγραφία*, ακόμα και στη *Φυσική* και τα *Μαθηματικά*-, εφόσον ο λαϊκός πολιτισμός είναι μια σφαιρική έννοια που δεν αφήνει κανένα τμήμα του επιστητού απ' έξω. Η σύνδεση του πολιτισμικού παρελθόντος με το παρόν, καθώς και η επισήμανση τόσο των συνεχειών όσο και των ασυνεχειών στην εξέλιξη του πολιτισμού, είναι ιδιαίτερα

⁶⁵ Βλ. Γραμματάς Θόδωρος, *Διδακτική του Θεάτρου*, εκδ. Τυπωθήτω, Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα 1999, σσ. 19-24

⁶⁶ Γραμματάς Θόδωρος, *ό.π.*, σσ. 39-85

⁶⁷ Βλ. Μιράσγεξη Μαρία, Η παρουσία του λαϊκού μας πολιτισμού στα αναγνωστικά του Δημοτικού σχολείου, *Λαογραφία* 35 (1990), σσ. 253-281. Κακάμπουρα - Τίλη Ρέα, Γλωσσικά και λογοτεχνικά κείμενα στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση: Η συμβολή της Λαογραφίας στην πληρέστερη αξιοποίησή

σημαντική για τις σύγχρονες γενιές, οι οποίες δεν έχουν βιωματική γνώση του νεοελληνικού παραδοσιακού, προβιομηχανικού πολιτισμού, όπως οι γενιές των πατεράδων και κυρίως των παππούδων τους. Η μεταπολεμική ελληνική κοινωνία έχει προχωρήσει σε σύγχρονες μορφές οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης. Οι σημερινοί μαθητές έχουν μια αποσπασματική και πολλές φορές συγκεχυμένη άποψη του νεοελληνικού παραδοσιακού πολιτισμού, έτσι όπως αυτός προβάλλεται από το οικογενειακό και ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Η παράδοση σχεδόν ταυτίζεται με το δημοτικό τραγούδι, τους παραδοσιακούς χορούς και τις ενδυμασίες, προσέγγιση που καλλιεργείται και από ποικίλους πολιτιστικούς φορείς μέσα στο γενικότερο κλίμα του φολκλορισμού⁶⁸. Η πολιτιστική ταυτότητα των σύγχρονων Ελλήνων χαρακτηρίζεται από ένα πολυσύνθετο συνδυασμό στοιχείων της αγροτικής με την αστική κουλτούρα, έτσι όπως αυτή εξελίσσεται και διαμορφώνεται μέσα στο εθνικό, ευρωπαϊκό και παγκόσμιο περιβάλλον. Ο ρόλος της προσχολικής και πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στην ενεργοποίηση της πολιτιστικής αυτοσυνειδησίας των σύγχρονων γενεών θα πρέπει να είναι καθοριστικός, αν θέλουμε οι αυριανοί πολίτες να έχουν μια εμπειριστατωμένη και σαφή άποψη για το ποια στοιχεία της παράδοσης είναι λειτουργικά στη σύγχρονη εποχή ή ακόμα περισσότερο, ποιες αξίες θα ήταν προς όφελος δικό τους και της ευρύτερης κοινωνίας να υιοθετήσουν⁶⁹.

Μια ποιοτική προσέγγιση του πολιτισμικού παρελθόντος μπορεί να γίνει με την αξιοποίηση του θεάτρου ως διδακτικής μεθοδολογίας και μέσου αγωγής των μαθητών (drama education), που αποτελεί και την κυρίαρχη άποψη του αγγλοσαξονικού μοντέλου της θεατρικής παιδείας στην εκπαίδευση ή με την υιοθέτηση του γαλλικού προτύπου που ενδιαφέρεται για την καλλιτεχνική, εξίσου με

τους, στο συλλογικό τόμο *Λαϊκή Παράδοση και Σχολείο*, Β. Δ. Αναγνωστόπουλος (επιμέλεια), εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σσ. 131-145

⁶⁸ Για το φαινόμενο του φολκλορισμού, βλ. Moser H. Vom Folklorismus in unserer Zeit, *Zeitschrift für Volkskunde* 58 (1962), σσ. 177-209. Brückner W., Vereinwesen und Folklorismus. Eine Bestandsaufnahme in Südhessen, *Populus Revisus. Beiträge zur Erforschung der Gegenwart* (Volksleben, Untersuchungen des Ludwig Uhland Instituts der Universität Tübingen ... 16), Tübinger Vereinigung für Volkskunde, Tübingen 1966, σσ. 77-98. Μερakλής Μ. Γ., Τι είναι ο Folklorismus, *Λαογραφία* 28 (1972), σσ. 27-38 και στα *Λαογραφικά Ζητήματα*, εκδ. Μπούρας, Αθήνα 1989, σσ. 109-125

⁶⁹ Αυτός άλλωστε ήταν από τους βασικούς στόχους του «Προγράμματος διδασκαλίας του Λαϊκού Πολιτισμού στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση», που υλοποιήθηκε κατά το σχολικό έτος 1997-1998, στα πλαίσια των Σχολείων Εφαρμογής Πειραματικών Προγραμμάτων στην Εκπαίδευση (ΣΕΠΠΕ), σε τρία δημοτικά σχολεία της Αθήνας και στο Γυμνάσιο του Δήμου Ιωλκού στο νομό Μαγνησίας υπό την αιγίδα του ΥΠΕΠΘ και του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου και με επιστημονικούς υπευθύνους το Μιχάλη Μερakλή, καθηγητή Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Αθηνών και τη γράφουσα. Βλ. Κακάμπουρα - Τίλη Ρέα, Πρόγραμμα Διδασκαλίας του Λαϊκού Πολιτισμού στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση: Παρουσίαση και Αξιολόγηση, *Σύγχρονο Νηπιαγωγείο*, τεύχος 14, Μάρτιος - Απρίλιος 2000, σσ. 16-24

την παιδαγωγική διάσταση του Θεάτρου στην εκπαίδευση⁷⁰. Τα παιδιά μπορούν να «βιώσουν» στοιχεία της λαϊκής παράδοσης μέσα από το θεατρικό παιχνίδι και το θεατρικό αυτοσχεδιασμό• στοιχεία που έχουν παραπλήσια ή διαφορετική λειτουργικότητα στο πολιτισμικό παρόν και που η θεατρική προσέγγισή τους, με την πολύτιμη καθοδήγηση του εκπαιδευτικού-εμπνευστή, οδηγεί σε συγκρίσεις και συσχετίσεις του πολιτισμικού παρελθόντος με το παρόν, με αποτέλεσμα τη σταδιακή συνειδητοποίηση της πολιτιστικής ταυτότητας.

Πολύ ενδιαφέρον και πλούσιο υλικό για θεατρικό αυτοσχεδιασμό και δραματοποίηση προσφέρουν τα λαϊκά δρώμενα, που αποτελούν πρωτοβάθμιες μορφές λαϊκού θεάτρου και θεωρούνται από τη σύγχρονη έρευνα η μήτρα και του θεάτρου γενικότερα. Τα λαϊκά δρώμενα είναι οι εθιμικές παραστάσεις που σ'ένα αρχικό και εν πολλοίς πρωτόγονο στάδιο κοινωνικής εξέλιξης είχαν κατά κανόνα μαγικό-αναλογικό χαρακτήρα και αποσκοπούσαν στην αίσια έκβαση αρχόμενων περιόδων, όπως η πρωτοχρονιά και η άνοιξη, γι'αυτό άλλωστε και ονομάστηκαν *ευετηρικά*, δηλαδή δρώμενα της καλοχρονιάς. Ο Βάλτερ Πούχγερ υποστηρίζει ότι στα λαϊκά δρώμενα είναι δύσκολο να ξεχωρίσει κανείς τους ηθοποιούς από τους θεατές, αφού κάθε θεατής είναι και δυνητικός «ηθοποιός» και μπορεί να αναλάβει κάποια λειτουργία στην παράσταση⁷¹. Χαρακτηριστικά γνωρίσματα του παραδοσιακού λαϊκού θεάτρου και κυρίως των πρωτοβάθμιων μορφών του είναι η κοινή αισθητική και θεατρική «γλώσσα», η τυποποίηση σκηνικών προσώπων και καταστάσεων και η υιοθέτηση της δεδομένης παράδοσης. Όταν οι τελετουργικές εθιμοτυπίες χάσουν στη «μακρά διάρκεια» -ο όρος με την μπροντελική έννοια- του χρόνου το μαγικό-θηρησκευτικό στοιχείο τους, παρέχουν πολλές αισθητικές φόρμες στα λαϊκά αγροτικά θεάματα και εξελίσσονται σε πρωτογενείς πλέον θεατρικές παραστάσεις, όπως είναι λ.χ. οι «Μωμόγεροι» του Πόντου ή ακόμα και σε εκατοντάδες ενδιάμεσες μορφές θεατρικού φολκλορισμού, που οργανώνονται από τοπικούς συλλόγους στην επαρχία και στα μεγάλα αστικά κέντρα⁷². Ιδιαίτερα προσφιλής όχι μόνο από τους τοπικούς συλλόγους, αλλά και από τους δασκάλους, είναι η θεατροποιημένη αναπαράσταση παραδοσιακών εθίμων, με προσφιλέστερο θέμα τον παραδοσιακό γάμο.

⁷⁰ Γραμματάς Θόδωρος 1999, ό.π., σ. 24

⁷¹ Βλ. Πούχγερ Βάλτερ, Θεατρικά στοιχεία στα δρώμενα του βορειοελλαδικού χώρου. Συμβολή στον προβληματισμό του ορισμού της έννοιας του θεάτρου, *Δ' Συμπόσιο Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού Χώρου* (Ιωάννινα, 10-12 Οκτωβρίου 1979), Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 225-273 και στον τόμο *Ιστορικά Νεοελληνικού Θεάτρου*, Αθήνα 1984, σσ. 59-89, 155-181).

⁷² Βλ. Πούχγερ Βάλτερ, Θεωρία του Λαϊκού Θεάτρου. Κριτικές παρατηρήσεις στο γενετικό κώδικα της θεατρικής συμπεριφοράς του ανθρώπου, *Λαογραφία*, Παράρτημα, αρ. 9, Αθήνα 1985, σσ.17-18

Τις προδρομικές μορφές λαϊκού θεάτρου ο Πούχχερ τις διακρίνει καταρχήν σε δύο κατηγορίες: τους χειμωνιάτικους αγερμούς, που τελούνται τις ημέρες του Δωδεκαημέρου, την περίοδο δηλαδή ανάμεσα στα Χριστούγεννα και τα Θεοφάνια και σχετίζονται με το χειμερινό ηλιοστάσιο, και τους ανοιξιάτικους αγερμούς, που γίνονται για τη μαγική υποβοήθηση της αναγέννησης της φύσης. «Και οι δύο μεγάλες αυτές κρίσιμες φάσεις του χρόνου, από τα προϊστορικά χρόνια και σε όλους τους αγροτικούς πολιτισμούς του βόρειου ημισφαιρίου, συνδέονται με την πίστη στην ύπαρξη δαιμονικών όντων που βρίσκονται εκείνες τις μέρες πάνω στη γη. Συχνά αυτή η δεισιδαιμονία συνδέεται και με τη νεκρολατρία, την πίστη δηλαδή ότι τα δαιμόνια αυτά είναι οι ψυχές των νεκρών. Οι νεκροί που θάβονται στη γη είναι, σύμφωνα μ' αυτή την πρωτόγονη λογική, οι κυρίαρχοι της βλάστησης, κυβερνούν τη σπορά και τη σοδειά. Γι' αυτό πρέπει να εξευμενίσει ο άνθρωπος τις ψυχές των νεκρών, όταν έρχονται στο πάνω κόσμο. Υπάρχει μια σειρά από έθιμα τα οποία στηρίζονται στη «λογική» αυτή, της εξάρτησης δηλαδή της βλάστησης από τον κάτω κόσμο»⁷³. Γι' αυτό το λόγο άλλωστε πυρηνικά θέματα των πιο σημαντικών δρωμένων είναι ο γάμος και το ζευγάρι θάνατος-ανάσταση και σε αρκετές περιπτώσεις το τρίπτυχο θάνατος-ανάσταση-γάμος⁷⁴.

Επισημάναμε ότι τα λαϊκά δρώμενα ανάγονται σε μια προϊστορική εποχή και εμφανίζονται σ' όλους τους αγροτικούς λαούς του βόρειου ημισφαιρίου. Για το λόγο αυτό η θεατρική αξιοποίησή τους ενδείκνυται κατεξοχήν σε μια διαπολιτισμική εκπαίδευση, που επιδιώκει να επισημάνει τα στοιχεία εκείνα που ενώνουν τους λαούς και να διδάξει ανθρωπολογικά τους μαθητές. Να αναφέρω ένα παράδειγμα, έτσι όπως μας το δίνει η εμβριθής συγκριτική θεώρηση του Πούχχερ:

«Η μεταμφίεση με πρασινάδες, φύλλα και λουλούδια παρατηρείται στους ανοιξιάτικους αγερμούς και σχετίζεται με την αναζωογόνηση της βλάστησης. Στην Ελλάδα είναι κυρίως το Μαγιόπουλο που ντύνεται την Πρωτομαγιά με λουλούδια και φύλλα και πηγαίνει, τριγυρισμένο από τα άλλα παιδιά, στα σπίτια και στα μαγαζιά του χωριού. Στους βλαχόφωνους της βόρειας Ελλάδας είναι μια γριά που ντύνεται την Πεντηκοστή έτσι και χορεύει τη νύχτα με όλους τους άντρες του χωριού. Στη Σλοβενία ο Zelenj Juraj, ο «πράσινος Γεώργιος», δηλαδή ο Άγιος Γεώργιος σε μεταμφίεση με πρασινάδες, γυρίζει έφιππος τα χωριά. Στην ανατολική Αυστρία και

⁷³ Βλ. Πούχχερ Βάλτερ, *Λαϊκό θέατρο στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια (συγκριτική μελέτη)*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1989, σ.28

στη δυτική Ουγγαρία γίνονται μεταμφιέσεις με άχυρα την Πεντηκοστή, και παραστάσεις του συμβολικού διωγμού του χειμώνα. Με άχυρα γίνεται στην κεντρική Εύρώπη και η μεταμφίεση της αρκούδας.

Μια ιδιαίτερη περίπτωση μεταμφίεσης στα πράσινα είναι η «περπερούνα» ή *dodola*, όπως λέγεται στις σλαβόφωνες περιοχές των Βαλκανίων, έθιμο που τελείται σε περιόδους παρατεταμένης ξηρασίας την άνοιξη ή το καλοκαίρι. Ένα μικρό κορίτσι, συνήθως ορφανό, ή μια τσιγγάνα ντύνεται με φύλλα και πρασινάδες και γυρίζει από σπίτι σε σπίτι χορεύοντας, ενώ τα κορίτσια της συνοδείας της (ή και η ίδια) τραγουδάν το παρακλητικό τραγούδι για τη βροχή. Οι νοικοκυρές ραντίζουν την περπερούνα με νερό, ώσπου να στάξει στη γη, σαν να έχει βρέξει πραγματικά. Το κείμενο της μικρής παρακλητικής λιτανείας έχει ως εξής:

Περπερούνα περπατούσε

το Θεό παρακαλούσε

θεέ μου βρέξε μια βροχούλα

για τα στάρια, για τις βρίζες

και για τα καλαμπόκια.

Περπερούνα παρακάλα

το θεό μας για να βρέξει

τους ανθρώπους του να σώσει.

Είναι χαρακτηριστικό πως αυτό το τραγούδι υπάρχει με σχεδόν τα ίδια λόγια και στη Βουλγαρία και με μερικές παραλλαγές στη Σερβία, Ρουμανία, Αλβανία, την ανατολική και νότια Ουγγαρία. Η γεωγραφική εξάπλωση αυτού του αγερμού για την πρόκληση βροχής φτάνει από την Πελοπόννησο ως την οροσειρά των Καρπαθίων και από τον Πόντο ως τις Δαλματικές ακτές⁷⁵. Το λαϊκό δρώμενο της Περπερούνας ενδείκνυται για θεατρικό παιχνίδι και θεατρικό αυτοσχεδιασμό από την προσχολική ήδη και πρωτοσχολική ηλικία. Το εύρος της παλαιότερης γεωγραφικής εξάπλωσής του σ' όλο το Βαλκανικό χώρο πρέπει να επισημανθεί και να αξιοποιηθεί ανάλογα από τον εκπαιδευτικό, ιδιαίτερα όταν απευθύνεται σε μαθητές με διαφορετική εθνοπολιτισμική ταυτότητα, φαινόμενο όλο και πιο συχνό στο σύγχρονο σχολείο.

Γενικότερα λαϊκά δρώμενα, όπως οι Μάηδες, ο Ζαφείρης, ο Λάζαρος, ο Λειδινός, οι πομπές των μεταμφιέσεων της Αποκριάς σε πολλές περιοχές της

⁷⁴ Βλ. Μερακλής Μ.Γ., *Ελληνική Λαογραφία*, τόμ. 3^{ος}, *Λαϊκή τέχνη*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1992, σ. 139

⁷⁵ Πούχγερ Βάλτερ, 1989, ό.π., σσ. 81-83

ελληνικής επαρχίας, που επιβιώνουν ή αναβιώνουν φολκλοριστικά ως τις μέρες μας, όπως π.χ. ο Γέρος και η Κορέλα της Σκύρου, τα Καρναβάλια του Σοχού Θεσσαλονίκης, ο Γενίτσαρος και η Μπούλα της Νάουσας ή και οι μεταμφιέσεις του Δωδεκαημέρου, π.χ. τα Ρογκάτσια ή Ρογκατσάρια της Θεσσαλίας, οι Μπαμπούγεροι από την Καλή Βρύση Δράμας ή οι Αράπηδες της Νικήσιανης στην Καβάλα, προσφέρονται κατεξοχήν για τη θεατρική αξιοποίησή τους στο σχολείο. Ο φυσικός θεατρικός τους χαρακτήρας, η μεταμφίεση, η χρήση της μάσκας, η εκτέλεση κάποιου ρόλου, ο θεατρικός αυτοσχεδιασμός, η χρήση της τοπικής παραδοσιακής μουσικής και του χορού αποτελούν στοιχεία που μπορούν εύκολα να μεταγραφούν από τον εκπαιδευτικό-εμφυχωτή και τους μαθητές σε στοιχεία θεατρικού παιχνιδιού, θεατρικού αυτοσχεδιασμού και δραματοποίησης. Μέσα από αυτή τη διαδικασία η λαϊκή παράδοση παύει να είναι ένα μακρινό και «μουσειακά» καθορισμένο πολιτιστικό στοιχείο, αποκτά καινούργιο ενδιαφέρον στη συνείδηση των παιδιών, εφόσον ο τρόπος προσέγγισης είναι ευχάριστα βιωματικός⁷⁶.

Θα προσπαθήσω να γίνω πιο σαφής δίνοντας ένα συγκεκριμένο παράδειγμα δραματοποίησης ενός λαϊκού δρωμένου που γινόταν τη Δευτέρα της Τυρινής εβδομάδας της Αποκριάς στη Βιζύη της Θράκης, γνωστό από τις περιγραφές του ποιητή Γεωργίου Βιζυηνού στη Θρακική Επετηρίδα του 1897 και από την παγκόσμιως γνωστή ανάλυση του άγγλου αρχαιολόγου και λαογράφου Richard M. Dawkins⁷⁷. Το δρώμενο είναι γνωστό ως *Καλόγεροι*, από τους βασικούς πρωταγωνιστές του. Η βασική δομή του δρωμένου αποτελείται από τις εξής σκηνές: το γάμο, τη σύγκρουση δύο αντρών για τη νύφη και τον σκοτωμό του ενός, το θρήνο και την ανάσταση του νεκρού. Η τελευταία σκηνή του δρωμένου είναι η ψευδαροτρίωση μπροστά από το χώρο της εκκλησίας.

Η βασική παράσταση του δρωμένου των Καλόγερων γίνεται στην πλατεία, μπροστά από την εκκλησία και χωρίζεται σε τρεις σκηνικές ενότητες. Πριν καταλήξει όμως ο όμιλος στην πλατεία, προηγείται ο σατυρικός αγερμός των Καλόγερων μαζί με τα άλλα μέλη του θιάσου με τις περιπαιχτικές επισκέψεις τους σ' όλα τα σπίτια του χωριού. Συνοδευόμενοι από τους ήχους της γκάιντας και του τυμπάνου, μπαίνουν την αυλή κάθε σπιτιού και εξετάζουν, αν όλα τα γεωργικά εργαλεία βρίσκονται στη

⁷⁶ Παράδειγμα δραματοποίησης λαϊκού εθίμου στο σχολείο και συγκεκριμένα των «Μάηδων» δίνει η Περσεφόνη Σέξτου στο βιβλίο της: *Δραματοποίηση. Το βιβλίο του παιδαγωγού - εμφυχωτή (Μέθοδος - Εφαρμογές - Ιδέες)*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1998, σσ. 127-134

θέση τους. Αν θεωρήσουν ότι βρήκαν κάτι σε λάθος θέση, έχουν δικαίωμα να το απομακρύνουν και μόνο αφού ο γεωργός τους κεράσει αρκετά λαγήνια κρασί, του το επιστρέφουν. Αφού χορέψουν και πάρουν δώρα, που συνήθως είναι χρήματα για το σχολείο και την εκκλησία και κρασί για το συμπόσιό τους, πηγαίνουν σ' άλλο σπίτι για να χορέψουν και εκεί «για την καλή χρονιά». Στο δρόμο οι Ζαπτιέδες (δηλ. οι υποτιθέμενοι χωροφύλακες) συλλαμβάνουν με τις αλυσίδες τους κάθε περαστικό και μόνον αφού αυτός καταβάλει τα λύτρα που ορίζουν οι Καλόγεροι, τον αφήνουν ελεύθερο⁷⁸.

Ο αγερμός αυτός, συνήθης σε πολλά αγροτικά ευετηρικά δρώμενα της Αποκριάς, μπορεί να προστεθεί στην αρχή της δραματοποίησης ως τέταρτη σκηνική ενότητα, στην περίπτωση που η θεατρική ομάδα έχει πολλά μέλη, π.χ. μαθητές δύο τάξεων.

1^η σκηνή: Η πρώτη από τις βασικές σκηνές του δρωμένου των Καλόγερων εκτυλίσσεται στην πλατεία, μπροστά από την εκκλησία, όπου συγκεντρώνεται όλος ο πληθυσμός του χωριού. Οι *Κατσιβελοί* (γύφτοι) φυσούν τη φωτιά και επεξεργάζονται παλιά σίδερα για να κατασκευάσουν δήθεν ένα υνί. Λίγο πιο κει η *Μπάμπω* καθισμένη κάτω προσπαθεί να φασκιώσει το εφταμηνίτικο παιδί της, με κουρέλια που έκλεψε από τις αυλές των σπιτιών στη διάρκεια της προηγούμενης περιόδου της. Εξηγεί στο κοινό ότι το παιδί γεννήθηκε από κλεψιγαμία και ο πρόωρος τοκετός του οφείλεται σε φόβο. Ταυτόχρονα η *Μπάμπω* παραπονιέται πως το παιδί της δε χωράει πια στο καλάθι, έχει φάει επτά φούρνους καρβέλια κι έχει πει ένα ληνό κρασί. Την έχει ζαλίσει με την κλάψα του και σαν να μη φτάνουν αυτά, της ζητάει και γυναίκα.

2^η σκηνή: Στην επόμενη σκηνή το μωρό της *Μπάμπως* έχει ήδη ενηλικιωθεί και το υποδύεται ένας μασκοφορεμένος Καλόγερος. Αυτός ο Αρχικαλόγερος, που αστειεύεται με το δεύτερο Καλόγερο, αρχίζει να κυνηγά τα «κορίτσια»⁷⁹. Αυτά

⁷⁷ Βλ. Βιζυηνός Γεώργιος. Οι Καλόγεροι και η λατρεία του Διονύσου εν Θράκη, *Θρακική Επετηρίς* 1 (1897), σσ. 102-127. Dawkins R. M., The modern Carnival in Thrace and the Cult of Dionysos, *Journal of Hellenic Studies* XXVI (1906), σσ. 191-206

⁷⁸ Βλ. Μέγας Γ.Α., *Ελληνικές γιορτές και έθιμα της λαϊκής λατρείας*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1988 (1956¹), σ. 104

⁷⁹ Στην παραδοσιακή κοινωνία άντρες υποδύονταν συνήθως και τους γυναικείους ρόλους στα λαϊκά δρώμενα. Πάντως όλοι όσοι συμμετείχαν στο δρώμενο διαλέγονταν με επισημότητα από την κοινότητα και μπροστά στον «πρωτόγερο» του χωριού και ήταν από τους πιο ικανούς άντρες. Οι άντρες που υποδύονταν τους Καλόγερους έπρεπε να είναι παντρεμένοι, ενώ εκείνοι που υποδύονταν τα Κορίτσια, ανύπαντροι. Η εκλογή τους γινόταν για τέσσερα χρόνια. Η επιλογή κάποιου μέλους της κοινότητας, προκειμένου να ενσαρκώσει κάποιο ρόλο, θεωρούνταν τιμητική για εκείνον. Για το λόγο αυτό και η διανομή των ρόλων ήταν ανάμεσα στους πιο ικανούς άντρες του χωριού.

τρέχουν να κρυφτούν αναμεσα στο πληθος, αλλα ο Αρχικαλυγερος υρμα ακασεκτιος και αρπάζει ένα. Ακολουθεί η τελετή του γάμου του Αρχικαλόγερου με το κορίτσι, όπου κουμπάρος είναι ο δεύτερος Καλόγερος. Η τελετή, όπως συνηθίζεται στα αποκριάτικα δρώμενα, είναι μια παρωδία γάμου. Μετά τα στεφανώματα, ο δεύτερος Καλόγερος που έκανε τον κουμπάρο, αρχίζει να διακωμωδεί τα καμώματα του ζεύγους. Ξεσπά μια συμπλοκή ανάμεσα στο γαμπρό και τον κουμπάρο. Ο κουμπάρος, αφού πρώτα πάρει το τόξο του γαμπρού, τον σκοτώνει, εκσφενδονίζοντας στάχτη απ' αυτό. Η νύφη θρηνεί το νεκρό, ενώ ο αντίπαλος αρχίζει να τον γδέρνει με το ξύλινο μαχαίρι του. Μετά από λίγο ο φονιάς δείχνει να μετανιώνει και αρχίζει κι αυτός τα μοιρολόγια, τα οποία γίνονται πάντα με κωμικό τρόπο και περιπαιχτική διάθεση, λιβανίζοντας το νεκρό με κοπριά. Τέσσερις άντρες σηκώνουν το νεκρό για να τον θάψουν, αλλά τότε ζωντανεύει αυτός και αρχίζει να χοροπηδάει.

3^η σκηνή: Η τελευταία σκηνή του δρωμένου, σύμφωνα με το Βιζυηνό, έχει το χαρακτήρα μιας αληθινά ιερής θρησκευτικής πράξης. Έχει σοβαρό χαρακτήρα και δεν υπάρχει σατυρικό στοιχείο. Ο Κεχαγιάς, δηλαδή ο κοινοτικός του χωριού «κλητήρ», έχει ήδη έτοιμο ένα άροτρο μπροστά από την εκκλησία, το οποίο παρουσιάζουν οι Κατσιβελοι με πομπή στον πρωτόγερο του χωριού, ως το υποτιθέμενο υνί που σφυρηλάτησαν στην πρώτη σκηνή. Ένας καινούργιος ζυγός που είχε κατασκευαστεί όλη τη χρονιά από τα παλικάρια του χωριού, στολισμένος με πολύχρωμα λουλούδια, προσαρμόζεται μπροστά από το άροτρο. Με σοβαρότητα τώρα οι Καλόγεροι ζεύουν το άροτρο, τοποθετώντας το ζυγό στους ώμους τους⁸⁰. Κατά την περιγραφή του Dawkins, στο ζυγό μπαίνουν τα δύο κορίτσια με τον αρχικαλόγερο στη μέση.

Και συνεχίζει ο Βιζυηνός: «Ήδη ο Μουχτάρης, ο λαϊκός αντιπρόσωπος του χωριού, εκρέμασε τον θύλακον περί τον ώμον πλήρη εκλεκτού σπόρου. Ήδη έλαβε δια της στιβαράς αυτού δεξιάς το ποδάρι του αρότρου και το παράδοξον εκείνο ζεύγος των Καλογέρων σύρουσι το άροτρον, ωθούντες τον ζυγόν δια του λασίου αυτών στήθους. Ήδη το υνίον σχίζει μετά μυστηριώδους τριγμού και αυλακώνει τα χλοάζοντα της γης στέρνα. Ιερά φρικίασις διατρέχει τα νεύρα των από της γης και μόνον από της γης αποζώντων εκείνων Ελλήνων. Εν μέσω βαθείας θρησκευτικής σιγής ακούεται αίφνης συγκεκινημένη η φωνή του Μουχτάρη, σκορπίζοντας δια της αριστεράς τον εκ του θυλάκου σπόρον, ενώ δια της δεξιάς ορθοποδίζει το βραδέως συρόμενον άροτρον.

⁸⁰ Μέγας Γ.Α. 1988, ό.π., σσ. 104-105

- Να γίνει δέκα γρόσια το κοιλό το σιτάρι!

Και μετ' ολίγον,

- Πέντε γρόσια το κοιλό η σίκαλη!

Και μετ' ολίγον,

- Τρία γρόσια το κοιλό το κριθάρι!

Και ούτω καθ' εξής, έως ότου περιγράψωσιν αροτριώντες κύκλον περί την πλατείαν, επιστρέφοντες εις το σημείον, εξ ου εξεκίνησαν.

Και ο λαός που παρακολουθεί το όργωμα επιφωνεί κάθε φορά με κατάνυξη:

- Αμήν, θεέ μου, για να φαν οι φτωχοί!

- Ναι, Θεέ μου, για να χορτάσει η φτωχολογιά!

Έτσι η τελετή τελειώνει και ο λαός «χορεύει μέχρι βαθείας νυκτός διπλούν και τριπλούν κύκλιον χορόν με τους Καλογέρους πρωτοπορούντας και προεξάρχοντας»⁸¹.

Σε άλλες περιοχές η τελευταία σκηνή της εικονικής αροτρίωσης και σποράς είναι λιγότερο σεμνή και έχει σαφώς κωμικά στοιχεία. Ο Ρωμαίος υποστηρίζει ότι «του λαϊκού εθίμου υπάρχουν (στη Θράκη ενν.) δύο παραλλαγές. Γύρω στη Βίζα στα χωριά και στη Γέννα εγινόταν η γιορτή, όπως την ξέρομε από το Βιζυηνό, με ανεπτυγμένη δραματική παράσταση. Στην Αδριανούπολη και γύρω από αυτή, Ορτάκιοϊ, Σαμάκοβο, Αφκαριού, όπως και στο Κωστί, λείπει το καθαυτό δράμα, αλλ' υπάρχουν άλλα για το σκοπό της ευφορίας αποτελεσματικά δρώμενα»⁸². Στο παλιό Κωστί (στη σημερινή Βουλγαρία) η σκηνή αυτή ξεκινούσε με ένα αγώνισμα για το αμάξι του βασιλιά, ανάμεσα στους γέρους και τα παλικάρια του χωριού. Οι γέροι άφηναν το αμάξι. Δέκα παλικάρια του χωριού κουβαλούσαν το ζυγό, πέντε δεξιά και πέντε αριστερά και άρχιζαν τη ψευδαροτρίωση. Το πρόσταγμα το είχε ο βασιλιάς. Τα λόγια που έλεγέ είχαν έντονα ελευθεριάζοντα χαρακτήρα, π.χ. «Η φλάσκα να γέν' χοδρή ίσιαμ' της καλογριάς τα βυζιά». Οι άλλοι φώναζαν «αμήηην». Τα παλικάρια που τραβούσαν το αμάξι, μόλις έβλεπαν τις γυναίκες έπεφταν κάτω μπρούμυτα. Το αμάξι πολλές φορές αναποδογυριζόταν. Ύστερα πήγαινε ο βασιλιάς και χτυπούσε το τσιμπούκι του που ήταν γεμάτο καπνό, μετά το λουλά και πρόσταζε τους νέους να σηκωθούν και να συνεχίσουν το όργωμα. Ο ζευγολάτης, που, σε κάποιες περιπτώσεις, ήταν το μόνο σοβαρό πρόσωπο, συνέχιζε να σπέρνει. Μετά από λίγο τα παλικάρια ξαναέπεφταν κάτω μπρούμυτα. Ο ζευγολάτης χτυπούσε τη γη με ένα

⁸¹ Βιζυηνός Γεώργιος 1897, ό.π., σσ. 102-129

⁸² Ρωμαίος Κ.Α., Λαϊκές λατρείες της Θράκης, *Αρχείον του Θρακικού, Γλωσσικού και Λαογραφικού Θησαυρού* 11 (1944-1945), σ. 81

μαστίγιο. Έπαιρνε χώματα από κει που κάθονταν οι γυναίκες και άλειφε τα παλικάρια στο πρόσωπο⁸³.

Ο γονιμικός χαρακτήρας του δρώμενου είναι εμφανής, και αποτέλεσε συχνά αφορμή συσχέτισής του με τη διονυσιακή λατρεία της Θράκης. Ο Dawkins θεωρεί το δρώμενο του Καλόγερου σαφώς υπόλειμμα της διονυσιακής λατρείας, άποψη στην οποία ασκεί κριτική ο Πούχνερ, όπου μεταξύ άλλων υποστηρίζει ότι η περιγραφή του Άγγλου αρχαιολόγου και λαογράφου «δεν είναι αντιπροσωπευτική για το πλέγμα μοτίβων και σκηνών που έχουν την ονομασία «Καλόγερος», kuker ή και «κιοπεκ - μπέη»: δεν έχει λάβει υπόψη του πολλές παλιές βουλγαρικές πηγές, αλλά και ελληνικές»⁸⁴. Ο Γεώργιος Μέγας υποστηρίζει ότι «στην πραγματικότητα όλα είναι αρχαιότερα από τον Διόνυσο! Είναι πράξεις της θρησκείας των πρωτόγονων γεωργών, οι οποίοι ζητούσαν με τρόπους της ομοιοπαθητικής μαγείας να επενεργήσουν στη βλάστηση των αγρών, να ενισχύσουν τη δύναμη που γονιμοποιεί τη γη, προτού ακόμη η δύναμη αυτή εξατομικευτεί στη φαντασία τους και γίνει θεός Φαλλήν ή Διόνυσος ή κάποιος θεός της βλάστησης. Αν τώρα λάβουμε υπόψη ότι η Θράκη, όπου συναντάται στην πληρέστερη μορφή της η ευετηρική αυτή τελετή, υπήρξε η αρχική κοιτίδα του Διονύσου, κι απ'όπου η λατρεία του διαδόθηκε και στην Ελλάδα, μπορούμε από τις μιμικές παραστάσεις των κατοίκων της Βιζύης να διδαχθούμε, ποια μπορεί να ήταν η αρχική φάση της λατρείας του Διουνύσου, από την οποία, όπως είναι γνωστό, γεννήθηκε το αρχαίο δράμα. Γιατί τι άλλο παρά βίος και πάθη θεού, του θεού της βλαστήσεως, είναι τα δρώμενα στην τελετή της Βιζύης; Και αν η Μπάμπω, όπως παρουσιάζεται στο έθιμο των Καλόγερων, είναι πρόσωπο κωμικό που με τα λόγια και τις πράξεις του ζητά να προκαλέσει το γέλιο του κόσμου, το παιδί όμως, που αυτή γαλουχεί και σπαργανώνει μέσα στο καλάθι της σαν σε λίκνο, -η αρχαία λέξη, με τον τύπο «λίκνι», σώζεται στη διάλεκτο της Ανατ. Θράκης,- είναι αυτός ο ίδιος ο πρωταγωνιστής του δράματος, ο Αρχικαλόγερος, που έχει ορμή για γάμο, αλλά στη συνέχεια φονεύεται και ανασταίνεται, για να κάνει ο ίδιος, ζεμένος στο αλέτρι μαζί με τη γυναίκα, το όργωμα της γης, «τον ιερόν άροτον» των αρχαίων»⁸⁵.

Το δρώμενο του «Καλόγερου» προσφέρεται για δραματοποίηση την περίοδο της Αποκριάς. Ενδεικτικές τάξεις η Ε' και η ΣΤ' Δημοτικού, χωρίς να

⁸³ Πετρόπουλος Δ.Α., Λαογραφία Κωστή Ανατολικής Θράκης, *Αρχειόν του Θρακικού Γλωσσικού και Λαογραφικού Θησαυρού* 5 (1939-1940), σσ. 225-298. Πρβλ. Πούχνερ Βάλτερ 1989, ό.π., σ. 112

⁸⁴ Πούχνερ Βάλτερ 1989, ό.π., σ.113

αποκλείονται οι μικρότερες και φυσικά οι τάξεις του Γυμνασίου και του Λυκείου. Ο εκπαιδευτικός περιγράφει το δρώμενο, δίνει την ερμηνεία του και το συσχετίζει και με άλλα αντίστοιχα λαϊκά αγροτικά δρώμενα της άνοιξης. Η δραματοποίηση μπορεί να γίνει, αν περιοριστεί στις τρεις βασικές σκηνές, και στη σχολική αίθουσα με κατάλληλη διαμόρφωση του χώρου, αλλά και στην αίθουσα εκδηλώσεων του σχολείου με τη συμμετοχή π.χ. δύο τμημάτων, αν συμπεριληφθεί και ο αρχικός αεργμός που περιλαμβάνει και τους ζαπτιέδες και τους κατοίκους όλου του χωριού. Ο εκπαιδευτικός δίνει το κείμενο της περιγραφής του δρωμένου και ζητά από τους μαθητές να το μετατρέψουν σε δραματικό κείμενο. Οι μαθητές, με τη βοήθεια του εκπαιδευτικού-εμπυχωτή, υπογραμμίζουν στο κείμενο τα πρόσωπα, τους χαρακτήρες, τα διαλογικά μέρη, τις καταστάσεις, τις κύριες και δευτερεύουσες συγκρούσεις, τον χώρο και το χρόνο της δράσης. Το δρώμενο είναι ήδη χωρισμένο σε τρεις σκηνικές ενότητες και ο χώρος που διαδραματίζονται είναι η πλατεία του χωριού. Γίνεται μια σύντομη περιγραφή της δράσης και των προσώπων που παίζουν σε κάθε σκηνή. Στη συνέχεια οι μαθητές, με τη βοήθεια του εκπαιδευτικού, προχωρούν στη δημιουργία διαλόγου ή μονολόγου σε κάθε εικόνα, αντικαθιστώντας το τρίτο πρόσωπο του αφηγηματικού λόγου με πρώτο πρόσωπο. Δημιουργούν διάλογο σε μέρη που δεν υπάρχουν στο κείμενο, κρατώντας κυρίως τα ρήματα και γενικότερα τις λέξεις που περικλείουν ενέργεια και ενισχύουν τη δραματική ένταση. Το πρόβλημα του περάσματος από τη μία σκηνή στην άλλη μπορεί να το λύσει η προσθήκη ενός ρόλου, π.χ. ενός ηλικιωμένου προσώπου, που θα έχει το διαμεσολαβητικό ρόλο του αφηγητή ανάμεσα στο κοινό και τους ηθοποιούς και θα εξηγεί π.χ. ότι ο Αρχικαλόγερος της δεύτερης σκηνής είναι το παιδί της Μπάμπως από την πρώτη σκηνή. Ο τρόπος της μεταφοράς από τη μια σκηνή στην επόμενη μπορεί να ενισχυθεί θεατρικά με τη χρησιμοποίηση εικαστικών και ηχητικών στοιχείων, όπως της μουσικής, που προτείνουμε να είναι η παραδοσιακή Θρακιώτικη μουσική, του ήχου, του ντεκόρ, κ.λπ.

Η επόμενη φάση της δραματοποίησης περιλαμβάνει τη διανομή των ρόλων, η οποία γίνεται ευκολότερα, αν έχει προηγηθεί μια σειρά δραστηριοτήτων θεατρικού παιχνιδιού και αυτοσχεδιασμού από την ομάδα, με αισθητηριακές, φωνητικές και σωματικές ασκήσεις, π.χ. αναπνοής, συγκέντρωσης, χαλάρωσης, εμπιστοσύνης, μεταμορφώσεων, μικρών αφηγήσεων, μιμοδραμάτων με εμπόδια, με ρόλους κ.λπ.⁸⁶

⁸⁵ Μέγας Γ.Α. 1988, ό.π., σσ.107-108.

⁸⁶ Για την εφαρμογή της μεθόδου, βλ. Γραμματάς 1999, ό.π., σσ. 223-226

Ας δούμε τα πρόσωπα του δρωμένου και ποιά ήταν η παραδοσιακή μεταμφίεσή τους, η οποία θα πρέπει να αποτελέσει πηγή έμπνευσης στη δημιουργία των κοστουμιών. Τα βασικά πρόσωπα του δρωμένου είναι: δύο Καλόγεροι, η Μπάμπω με το επταμηνίτικο παιδί της, δύο Κορίτσια ή νύφες, δύο Κατσιβελοί (τσιγγάνοι) και δύο Ζαπτιέδες (χωροφύλακες).

Η αμφίεση των Καλόγερων ακολουθεί το πρότυπο των ζωομορφικών μεταμφιέσεων, που ήταν πολύ συχνό στις αγροτικές μεταμφιέσεις του Δωδεκαήμερου και της Αποκριάς στη νεοελληνική παραδοσιακή κοινωνία. Φορούν περικεφαλαία από δέρμα λύκου ή αλεπούς, η οποία είναι κωνική και έχει στην κορυφή της μια ή δυο ουρές αυτών των ζώων. Στους ώμους και τα στήθη από πάνω, έχουν ράψει δέρματα ζαρκαδιών, ενώ οι μηροί καλύπτονται με δέρματα τράγων. Το πρόσωπό τους είναι καλυμμένο από μάσκα που αποτελείται από δέρμα ζαρκαδιού ή τράγου και έχει τρύπες στο ύψος των ματιών και στο στόμα. Στη μέση κρεμούν σε δερμάτινη ζώνη κουδούνια, απ'αυτά που κρεμούν στα πρόβατα και τα γίδια, και τα οποία σε κάθε κίνηση του σώματος κάνουν πολύ θόρυβο. Ο θόρυβος, σύμφωνα με πανάρχαια πίστη, έχει την ιδιότητα να απομακρύνει τα κακά πνεύματα που επιβουλεύονται την αναγέννηση της φύσης. Σαν όπλο και σύμβολο μαζί ο Αρχικαλόγερος έχει ένα τόξο από ξύλο κρυνιάς, το «δοξάρι», που είναι έτσι κατασκευασμένο ώστε να εκσφενδονίζεται, αντί για βέλος, στάχτη. Ο δεύτερος Καλόγερος κρατά στα χέρια του ένα ραβδί.

Η Μπάμπω έχει κροκιδένια μαλλιά και καμπουρίτσα στη ράχη. Φορά κουρελιασμένα ρούχα και το πρόσωπό της είναι άσχημο και παραμορφωμένο. Κρατά ένα καλάθι που έχει μέσα το υποτιθέμενο νεογέννητο επταμηνίτικο παιδί της, δηλαδή ένα κομμάτι ξύλο, το οποίο κοιμίζει, περιποιείται, συμβουλεύει και ξυλοκοπεί εκ περιτροπής.

Τα Κορίτσια φορούν τη γυναικεία θρακιώτικη ενδυμασία και είναι βαμμένα στο πρόσωπο. Οι Κατσιβελοί είναι ντυμένοι φτωχικά. Στο χέρι κρατούν από ένα κλαδί μήκους 3-4 μέτρων, το πρόσωπό τους είναι μουντζουρωμένο και οφείλουν να είναι αστείοι και πειραχτικοί. Τέλος οι Ζαπτιέδες είναι οπλισμένοι με μια αλυσίδα με την οποία δένουν τους «αιχμαλώτους» τους⁸⁷.

Η εκμάθηση των ρόλων από τα παιδιά δε θα πρέπει να είναι μια μηχανιστική διαδικασία. Οι μαθητές-ηθοποιοί θα πρέπει, αφού γνωρίσουν καλά το πρόσωπο που

⁸⁷ Βλ. Μέγας 1988, ό.π., σσ. 102-104

θα υποδυθούν, να επιδιώξουν να αξιοποιήσουν στοιχεία του δικού τους χαρακτήρα στην απόδοση του ρόλου τους. Οι πρώτες σκηνές του δρωμένου έχουν καθαρά εύθυμο σατυρικό χαρακτήρα. Στα περισσότερα αγροτικά ευετηρικά δρώμενα της άνοιξης και φυσικά και στον Καλόγερο, η σεξουαλική αθυροστομία και οι παντομιμικές ασεμνότητες είναι έντονες και υπηρετούν, σύμφωνα με πανάρχαιες δοξασίες, τη μαγική υποβοήθηση της αναγέννησης της φύσης. Εξάλλου, όπως υπενθυμίζει και ο Γ. Μέγας⁸⁸, για τον άνθρωπο του λαού ισχύει το ρητό: *Naturalia non sunt turpia* που σημαίνει ότι τα φυσικά πράγματα δεν είναι αισχρά. Στη δραματοποίηση του δρωμένου από τα παιδιά του δημοτικού σχολείου καλό θα ήταν να αποφύγουμε τις ασεμνότητες και να δώσουμε έμφαση στο σατυρικό ύφος, όπως προκύπτει από τις αντιφάσεις της δράσης, π.χ. από τη διακωμώδηση σοβαρών καταστάσεων, όπως είναι ο θρήνος της νύφης πάνω στο λείψανο του άντρα της ή από τον τονισμό σωματικών ατελειών, που ούτως ή άλλως αποτελούν στοιχεία που χαρακτηρίζουν τα λαϊκά δρώμενα, αλλά και άλλες εκφάνσεις του λαϊκού πολιτισμού, όπως είναι οι ευτράπελες διηγήσεις.

Η δραματοποίηση των λαϊκών δρωμένων στο σχολείο είναι ένα από τα πολλά στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού, που έχουν σπουδαία παιδαγωγική διάσταση. Η θεατρική προσέγγιση των ζωντανών και λειτουργικών στοιχείων της παράδοσης, όπως π.χ. είναι αυτή η ποιητική σχέση του πρωτόγονου ανθρώπου ή του παλαιότερου αγρότη με τη φύση, είναι ίσως ο πιο αποτελεσματικός τρόπος για να βιώσουν τα παιδιά και ιδιαίτερα τα παιδιά των αστικών κέντρων, τη λυτρωτική σχέση του ανθρώπου με τη φύση. Να ζήσουν την καθαρτήρια αίσθηση της κωμωδίας, να δοκιμαστούν στα κανάλια της αυτοσατύρας και σε τελευταία ανάλυση να ζήσουν τη μυθοπλασία της αστείρευτης λαϊκής μας παράδοσης.

⁸⁸ Βλ. Μέγας 1988, ό.π., σ.110